

XIX საუკუნის სათეატრო არქიტექტურის ისტორიიდან

/ბორჯომის საზაფხულო თეატრი, სოფელ ქვემო მაჩხანის თეატრი/

თეატრის ისტორიაში და, ზოგადად, ქართული ხელოვნების ისტორიაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან, ნაკლებად შესწავლილ და, ამავდროულად, კომპლექსური კვლევის საგანს წარმოადგენს სათეატრო არქიტექტურა. ამ მიმართულებით ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ მცირერიცხოვან ნაშრომებში უმთავრესი ადგილი თბილისის თეატრებს ეთმობა, რასაც ლოგიკური საფუძველი აქვს. პირველი ევროპული ტიპის სათეატრო ნაგებობები საქართველოში სწორედ თბილისში XIX საუკუნის შუა ხანებიდან შენდება. თავიდანვე სათეატრო შენობებად დაპროექტებულ და აგებულ თეატრებთან (თბილისის თეატრი – ე. წ. ქარვასლის თეატრი, 1847-1851 წწ., არქ. ჯ. სკუდიერი; საზაფხულო თეატრი, 1870 წ. / 1872-1876 წწ., არქ. ა. ზალცმანი; კ. ზუბალაშვილის სახ. საქალაქო სახალხო სახლი, 1901-1909 წწ., არქ. ს. კრიჩინსკი; „არტისტული საზოგადოების“ თეატრი, 1898-1901 წწ., არქ. ა. შიმკევიჩი, კ. ტატიშჩევი; სახაზინო (ოპერის) თეატრი, 1880-1896 წწ., არქ. ვ. შრეტერი) ერთად გვხვდება სათეატრო სივრცეებად გადაკეთებული შენობებიც (მანეჟის თეატრი, 1845 წ., არქ. ი. ივანოვი; სათავადაზნაურო ბანკის თეატრი, 1878 წ. / 1887-1888 წ. – არქ. პ. შტერნი). არქიტექტურული სტრუქტურით ეს დახურული ტიპის სათეატრო ნაგებობებია პერსპექტიული სცენა-კოლოფით და იარუსული დარბაზით (ევროპაში შექმნილი სათეატრო არქიტექტურის ეს კომპოზიცია დღემდე უცვლელია). მისი ფორმირება მიმდინარეობდა XIX საუკუნის განმავლობაში და გასული საუკუნის დასაწყისში დასრულდა.

თბილისის, როგორც დედაქალაქის როლი, სათეატრო ხელოვნების და, მათ შორის, სათეატრო არქიტექტურის ისტორიაში, გამორჩეულია, მაგრამ იგი იმ საერთო მოზაიკის მხოლოდ ერთი შემადგენელი ნაწილია, რომლის უაღრესად საგულისხმო და მრავალმხრივ საინტერესო სურათს საქართველოს პროვინციებში დღემდე შემორჩენილი და აქამდე შეუსწავლელი სათეატრო ნაგებობები ქმნიან. კვლევის საგანია, ასევე, არქივებში, სამუზეუმო ფონდებსა თუ საცავებში დაცული როგორც დღემდე მოღწეული, ისე უკვე აღარარსებული, სათეატრო არქიტექტურის ნიმუშების ამსახველი გრაფიკული, ფოტო და დოკუმენტური მასალები.

ნაშრომში „XIX საუკუნის სათეატრო არქიტექტურის ისტორიიდან“ ორ ასეთ ნიმუშს განვიხილავთ: ბორჯომის საზაფხულო თეატრს, რომლის პროექტიც არქიტექტორ პაულ შტერნის მიერ 1895 წელს მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის დაკვეთით მომზადდა და მხოლოდ საარქივო მასალებით ვეცნობით (თეატრი 1922 წლის წყალდიდობამ გაანადგურა) და სოფელ ქვემო მაჩხანის თეატრს (1897 წ.), რომელმაც დღემდე მოაღწია და ერთ-ერთი უძველესი სათეატრო ნაგებობაა საქართველოში.

ბორჯომის საზაფხულო თეატრი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის (სემ/ხმ) ძველი ქართული ხელოვნების სუროთმოდგრული ძეგლების ნახაზებისა და ანაზომების ფონდში დაცულია ბორჯომის საზაფხულო თეატრის პროექტი, ხელმოწერილი არქიტექტორ პაულ შტერნის მიერ და დათარიღებული 1895 წლით. მუზეუმში პროექტი შესულია საქართველოს საკურორტო სამმართველოდან 1950 წლის 31 ოქტომბერს (აქტი №30. გატარებულია ხელოვნების მუზეუმ „მეტეხი“-ს №1 საინვენტარო წიგნში). თანადროულია ნახაზების ჩასადები ყავისფერი ბუდე-საქაღალდეც (სურ. 1,2), რომელზედაც ბეჭდურად დატანილია წარწერა: „ПРОЕКТЪ ЛЕТНЕГО ТЕАТРА В ИМЕНИИ ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВИСОЧЕСТВА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ МИХАИЛА НИКОЛАЕВИЧА „БОРЖОМЪ“ („საზაფხულო თეატრის პროექტი მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის მამულში „ბორჯომი“); მარჯვენა ქვედა კუთხეში – „В. ФОРКАТТИ“ (ვ. ფორკატი).

სურ. 2

სურ. 1. ბორჯომის საზაფხულო თეატრის ბუდე-საქაღალდე (სემ/ხმ)

საქაღალდეში შვიდი ნახაზი და ესკიზია. ისინი შესრულებულია ქაღალდზე ფანქრით, აკვარელით, ტუშით, კალმით. კერძოდ:

- 1) გენერალური გეგმა („Генеральный план“);
- 2) პარტერის გეგმა („Партер“);
- 3) ლოჟებისა და გალერეის გეგმა („Ложии и галерея“),
- 4) გრძივი ჭრილი („Продольный разрез“);
- 5) მთავარი ფასადი („Главный фасад“);
- 6) თეატრის ფასადი, ვარიანტი;
- 7) თეატრის ფასადი, ვარიანტი.

პირველი ხუთი ნახაზისგან განსხვავებით, რომელთაც არქიტექტორის ხელმოწერა ახლავს, მე-6 და მე-7 ესკიზებს დართული აქვს პროექტის დამტკიცების ამსახველი რეზოლუცია მშენებლობის ადგილის მითითებით.

ამდენად, 1895 წელს მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის დაკვეთით შესრულებულია ბორჯომის საზაფხულო თეატრის პროექტი, რომლის ავტორიც იმ დროისათვის ცნობილი გერმანელი არქიტექტორი და თბილისში არაერთი საზოგადოებრივი ნაგებობისა თუ

საცხოვრებელი სახლის (თბილისის საკრებულოს შენობა თავისუფლების მოედანზე, საცხოვრებელი და შემოსავლიანი სახლები აღმაშენებლის გამზირზე, ხელოვნების სასახლის შენობა ი. კარგარეთელის ქუჩაზე და სხვ.) ავტორი – პაულ შტერნია (1847-1924?). პროექტში ჩართულია ანტრეპრენიორი ვ. ფორკატი.

პაულ შტერნი პეტერბურგიდან თბილისში XIX საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს ჩამოდის, როგორც თბილისის სახაზინო (ოპერის) თეატრის არქიტექტორის – ვიქტორ შრეტერის – თანაშემწე და საქმეთა მწარმოებელი. მოგვიანებით ის ოპერის თეატრის მშენებლობას კურირებს (1882 წლამდე).¹ პაულ შტერნის მიერაა ხელმოწერილი ოპერის თეატრის საბოლოო გენგეგმაც (როგორც ცნობილია, ოპერის თეატრის პროექტი რამდენჯერმე შეიცვალა).²

სათეატრო არქიტექტურასთან პ. შტერნის კავშირი მხოლოდ ოპერის თეატრით არ ამოიწურება, მის მიერაა შესრულებული სათავადაზნაურო ბანკის თეატრის პროექტი.³ თბილისში, სასახლის ქუჩაზე მდებარე ამ შენობას პირველი სერიოზული რეკონსტრუქცია ჩაუტარა ანტრეპრენიორმა ვ. ფორკატმა, რომელიც დრამატული დასით თბილისის 1887-1888 წლების სეზონზე ეწვია. დაიქირავა არწრუნისეული თეატრი და 400 მაყურებელზე გათვლილი დარბაზი 700-ადგილიან სათეატრო სივრცედ გადააკეთა. რეკონსტრუქცია შეეხო ექსტერიერსაც და შენობამ სათეატრო ნაგებობისთვის დამახასიათებელი გამორჩეული იერსახეც მიიღო.⁴ სათავადაზნაურო ბანკის თეატრის სწორედ ეს პროექტი უნდა შეესრულებინა პ. შტერნს. რამდენიმე წელიწადში კი მისი და ფორკატის თანამშრომლობა უკვე ახალ პროექტს უკავშირდება და ეს, ბორჯომის საზაფხულო თეატრია.

ვიქტორ ფორკატი, რომლის სახელი პროექტის ბუდეზე-საქალაქდება დაბეჭდილი და რომელიც შტერნთან ერთად მონაწილეობს სათავადაზნაურო ბანკის თეატრის რეკონსტრუქციაში, ცნობილი ფიგურაა რუსეთის იმპერიის თეატრალურ წრეებში.

ანტრეპრენიორი, რეჟისორი, ადმინისტრატორი, მსახიობი – ვიქტორ ლუდვიგის ძე ფორკატი (გარდ. 1906) – XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში აქტიურად მოღვაწეობდა საქართველოში და განსაკუთრებით, თბილისში. წარმართავდა თბილისის სხვადასხვა თეატრის საქმიანობას, იწვევდა დასებს, ცნობილ შემსრულებლებს, იჯარით იღებდა სათეატრო შენობებს, უტარებდა რეკონსტრუქციებს. მას „პროვინციის გრძნეულ ჯადოქრად“ მოიხსენიებდნენ და თავისი დროის ერთ-ერთ შესანიშნავ ანტრეპრენიორად მიიჩნევენ.⁵

ფორკატი წარმოდგენებს (საოპერო და დრამატული, ოპერეტა, ბალეტი) მართავდა არა მარტო თბილისის თეატრებში, არამედ რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა ქალაქში – კისლოვოდსკში, ოდესაში... არქიტექტორ მასის პროექტით ააშენა საზაფხულო თეატრი ოდესაში და, ფაქტია, რომ მონაწილეობა მიიღო ბორჯომის საზაფხულო თეატრის მშენებლობაში.

¹ ბერიძე ვ., თბილისის ხუროთმოძღვრება 1801-1917 წლები, თბილისი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1963, ტომი II, გვ. 183.

² დოლიძე ი., სათეატრო არქიტექტურა საქართველოში, თბილისი, „პოლიგრაფი“, 2005, გვ. 187-188.

³ მანია მ., არქიტექტორი პაულ შტერნი და XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედის თბილისი, ურნ. „ძველი ხელოვნება დღეს“, 2017, №8, გვ. 6-7..

⁴ დოლიძე ი., იგივე, გვ.99.

⁵ კაშაძე შ., თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრი, 1851-1921, თბილისი, „ფავორიტი სტილი“, 2015, ტომი I, გვ. 219.

სად მდებარეობდა საზაფხულო თეატრი? განხორციელდა თუ არა მისი მშენებლობა ჩვენს ხელთ არსებული პროექტით ან განხორციელდა კი საერთოდ?

ბორჯომის სათეატრო ნაგებობა აქამდე შესწავლის საგანი არ ყოფილა, შესაბამისად, არც ბორჯომის საზაფხულო თეატრის შტერნიული პროექტი იყო გამოკვეყნებული.¹

არქივებსა და მუზეუმებში დაცული XIX საუკუნის ბორჯომის ამსახველი ფოტო თუ დოკუმენტური მასალა საკმაოდ დეტალურ წარმოდგენას გვიქმნის ბორჯომის ისტორიაზე, მის განაშენიანებაზე, არქიტექტურაზე, ყოფაზე. თეატრის შესახებ კი ინფორმაცია იმდენად მწირია, რომ სათეატრო ნაგებობის ამსახველი ფოტოც კი აქამდე ვერ იქნა მოძიებული,² ამიტომ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში დაცული ბორჯომის საზაფხულო თეატრის პროექტის მნიშვნელობა განუზომლად დიდია.

პროექტთან ერთად განვიხილავთ, ასევე, ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცულ ბორჯომის მინერალური წყლის პარკის გეგმებს, რომლებზედაც დატანილია თეატრის შენობა. ამ მასალების შეჯერების საფუძველზე ვფიქრობთ, შესაძლებელია ბორჯომის საზაფხულო თეატრის ადგილმდებარეობის დადგენა და მისი არქიტექტურული იერსახის რეკონსტრუქცია.

გრაფიკული მასალების პარალელურად, ქრონოლოგიური პრინციპით წარმოვადგენთ ბორჯომის თეატრის შესახებ მოძიებულ საარქივო და დოკუმენტურ მასალას. მათ შორისაა, XIX საუკუნის მიწურულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ბორჯომის გზამკვლევები, პერიოდული პრესა, ოფიციალური დოკუმენტაცია, თანამედროვეთა მოგონებები.

ბორჯომის საზაფხულო თეატრის პროექტი

შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში დაცული ბორჯომის საზაფხულო თეატრის პროექტი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შეიდი ფურცლისგან შედგება. პირობითად იგი ორ ნაწილად შეიძლება დავეოთ:

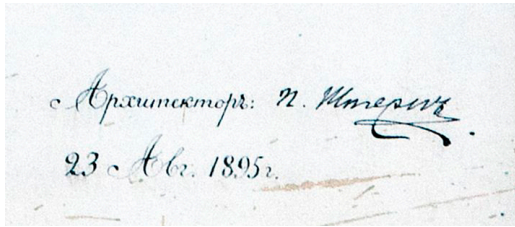
– მუყაოზე დაკრული ნახაზები №№ 1, 2, 3, 4, 5 (ქალაღი (43X31 სმ.), მუყაო (48X40 სმ.) არქიტექტორის ხელმოწერით და თარიღით – 1895 წ. გამონაკლისია №4 (სურ. 3).

– ესკიზები №6 და №7 (48X64 სმ.) – მშენებლობის ნებართვის რეზოლუციით, მშენებლობის ადგილის და თარიღის (1895) მითითებით (სურ. 4).

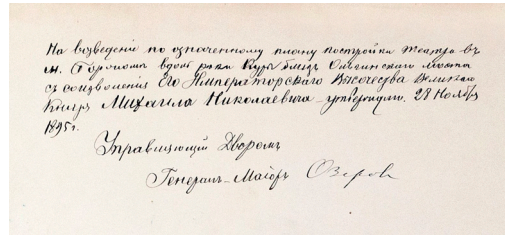
ნახაზი №1 – **გენერალური გეგმა** („Генеральный плань“. ქალაღი (43X31 სმ.) დაკრული მუყაოზე (48X40 სმ.), აკვარელი, ტუში), მარჯვენა ქვედა კუთხეში არქიტექტორის ხელმოწერით და თარიღით: „Архитектор П. Штернь. 23 Авг. 1895 г.“ („არქიტექტორი პ. შტერნი. 23 აგვ. 1895 წ.“).

¹ „ბორჯომის თეატრი“ მოხსენების სახით წარმოდგენილი იყო კონფერენციაზე „მუზეუმი და კულტურული მემკვიდრეობა V“ (30-31.05 – 01.06.2018), რომელიც ქ. ბორჯომის ისტორიასა და კულტურულ მემკვიდრეობას მიეძღვნა და დაიბეჭდა ამავე სახელწოდების კრებულში (თბილისი, 2018, გვ. 202-2019). წინამდებარე ნაშრომში ბორჯომის საზაფხულო თეატრის შესახებ ინფორმაცია უფრო სრულია.

² ბორჯომთან დაკავშირებული საარქივო მასალა დამუშავებულია საქართველოს ეროვნულ არქივში, საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დოკუმენტა საცავში, სანკტ-პეტერბურგის საისტორიო არქივში.

სურ. 3.

სურ. 4

გენერალური გეგმის მიხედვით, თეატრის საერთო ფართობი 272,27 კვადრატული საჟენია (14,33X19,0), რაც ოდნავ აჭარბებს 580 კვ.მ-ს (1 საჟენი = 213,16 სმ.). გეგმაზე წარმოდგენილია სწორკუთხა ფორმის სათეატრო ნაგებობა შვერილი პორტიკითა და კიბეებით (სურ. 5).

ნახაზი №2 – პარტერი („Партерь“) ანუ თეატრის პირველი სართულის გეგმა (ქალაღი (43X31 სმ.), დაკრული მუყაოზე (48X40 სმ.), აკვარელი, ტუში, კალამი), მარჯვენა ქვედა კუთხეში არქიტექტორის ხელმოწერით და თარიღით. „Архитектор П. Штерн. 23 Авг. 1895 г.“ („არქიტექტორი პ. შტერნი. 23 აგვ. 1895 წ.“).

გეგმაზე ნაჩვენებია წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმის სათეატრო ნაგებობის პირველი სართული. იგი სამ ზონად იყოფა: I. შესასვლელი – ფოიე; II. მაყურებელთა დარბაზი სამეფო ლოჟებით (გეგმაზე ისინი სამეფო გვირგვინებითაა აღნიშნული) და გალერეებით; III. სცენა კულისებით და გალერეებით. დარბაზისა და სცენის სიღრმე თითქმის თანაბარი ზომისაა. პარტერი გათვლილია 269 მაყურებელზე, რასაც ემატება სამეფო ლოჟებში, სავარაუდოდ, ოთხიდან რვა სავარძლამდე. ჯამში, თეატრის პარტერი, სამეფო ლოჟებით, 280-მდე მაყურებელს იტევს (სურ. 6).

სურ. 5. გენერალური გეგმა, ნახაზი №1 (სემ/სმ)

თეატრში მთავარი შესასვლელი ორსვეტიანი საზეიმო პორტიკითაა გაფორმებული, საიდანაც მაყურებელი ინტერიერში, კერძოდ, ვესტიბულში („вестибюль“) ხვდება და ორი მიმართულებით ნაწილდება: პარტერში – სკამების ცენტრალურ და გვერდის რიგებს შორის და ვესტიბულის ორსვეტ მხარეს განთავსებული კიბეებით იარუსისკენ. აღნიშნულის გარდა, პარტერში შესასვლელებია გრძივ ფასადებზე მოწყობილი გალერეებიდან. დამოუკიდებელი შესასვლელები აქვს სამეფო ლოჟებსა და სცენას. ვესტიბულის კიდეებში განთავსებულია სველი წერტილები.

სცენის ორივე მხარეს სამნაწილიანი საგრიმიორო ოთახებია („Уборный“). დამოუკიდებელი შესასვლელებით გალერეებიდან. სცენაზე, ცენტრში, მოცემულია ნახევარწრიული ფორმის სუფლიორის ჯიხური – იმდროინდელი სათეატრო პრაქტიკის აუცილებელი კომპონენტი.

პირველი სართულის გეგმით შეიძლება წარმოდგენა შევიქმნათ ექსტერიერზეც. კერძოდ, შენობის სწორკუთხა აბრისიდან შვერილი პორტიკის გარდა (ნაგებობის მთავარი ფასადი), სათეატრო შენობის გრძივი ფასადები გადაწყვეტილია ღია, სვეტებიანი გალერეების სახით, მაყურებელთა დარბაზის და სცენის გაყოლებაზე, რაც მთლიანობაში ნაგებობას სიმსუბუქესა და დეკორატიულ ელფერს შესძენდა.

ნახაზი №3 – „ლოჟები და გალერეა“ („Ложни и галерея“) – მეორე სართულის გეგმა (ქალაქი (43X31 სმ., დაკრული მუყაოზე (48X40 სმ.), ფანქარი, აკვარელი, ტუში, კალამი) მარჯვენა ქვედა კუთხეში არქიტექტორის ხელმოწერით და თარიღით. „Архитектор П. Штернь. 23 Авг. 1895 г.“ („არქიტექტორი პ. შტერნი. 23 აგვ. 1895 წ.“).

სათეატრო ნაგებობის სამნაწილიანი სტრუქტურა მკაფიოდ იკითხება მეორე სართულის გეგმაზე. კერძოდ, სცენა, მაყურებელთა დარბაზის ოთხკუთხა აბრისს შემოყოლებული ბელეტაჟის ლოჟები (17 ლოჟა) და იარუსის დარბაზი ვესტიბიულის თავზე (სურ. 7).

ლოჟების ტევადობა გათვლილია 74 მაყურებელზე. ყველა მათგანს დამოუკიდებელი შესასვლელი აქვს მეორე სართულის ღია გალერეებიდან, სადაც მოხვედრა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვესტიბიულიდანაა შესაძლებელი. აქედან შევდივართ იარუსის დარბაზშიც, რომელიც ათსკამიანი 11 რიგით 110 მაყურებელს იტევს. ამდენად, ბორჯომის საზაფხულო თეატრი 460 მაყურებელზეა გათვლილი.

ნახაზი №4 – გრძივი ჭრილი („Продольный разрез“. 40X48 სმ. ქალაქი, ფანქარი, აკვარელი, ტუში). ნახაზს არ ახლავს არქიტექტორის ხელმოწერა და თარიღი, რაც გენერალურ, I და II სართულების გეგმებზეა მოცემული. მიუხედავად ამისა, ზემოაღნიშნული პროექტისადმი მისი კუთვნილება ეჭვს არ იწვევს.

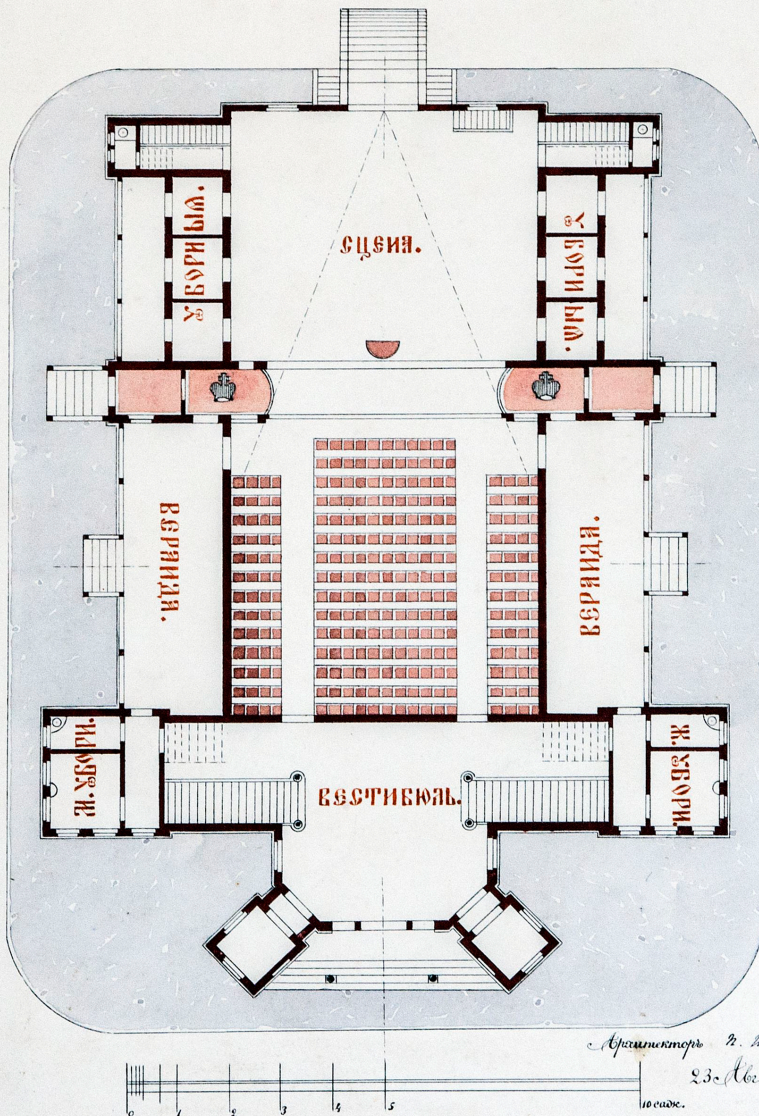
თეატრის გრძივი ჭრილით (სურ. 8) კარგად იკითხება ნაგებობის სტრუქტურა: შესასვლელი, ვესტიბიული, მაყურებელთა დარბაზი, სასცენო კოლოფი. ორსართულიანი ვესტიბიული სფერული გუმბათითაა გადახურული. მეორე სართულის იარუსზე სკამების 11 რიგია. მაყურებელთა დარბაზი სამ ღონეს მოიცავს: პარტერი – სკამების 15 რიგით და საგანგებოდ გაფორმებული სამეფო ლოჟით, მეორე სართულზე – ბელეტაჟის ლოჟები, პილასტრებით გაფორმებული და მოხატული მოაჯირით და მესამე ღონე – სვეტებიანი ქანდარა (ან მაყურებელთა დარბაზის დამასრულებელი – პილასტრებით შემკული კედელი).

მაყურებელთა დარბაზის მთელ სიმაღლეზე გახსნილია სასცენო კოლოფი ოთხფერდა გადახურვით. სცენის ხილვადობის საილუსტრაციოდ (სასცენო კოლოფის სავარაუდო სიმაღლე დაახლოებით 10 მ.), გრაფიკულადაა ნაჩვენები დარბაზის უკიდურესი, ზედა (იარუსის ბოლო რიგი) და ქვედა (პარტერის ბოლო რიგი) ღონეებიდან სცენაზე მდგარი მსახიობის ვიზუალური აღქმის შესაძლებლობა, რაც თეატრში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხია.

ნახაზი №5 – მთავარი ფასადი („Главный фасад“. ქალაქი დაკრული მუყაოზე (40X48 სმ., ფანქარი, აკვარელი, ტუში) მარჯვენა ქვედა კუთხეში არქიტექტორის ხელმოწერით და თარიღით. „Архитектор П. Штернь. 23 Авг. 1895 г.“ („არქიტექტორი პ. შტერნი. 23 აგვ. 1895 წ.“).

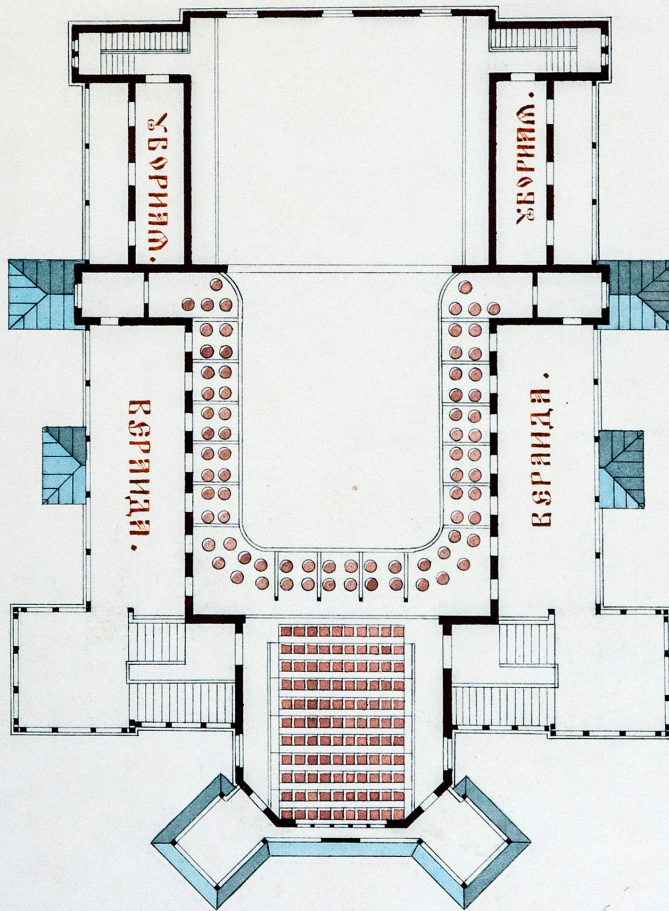
ფასადი საზეიმო ხასიათისაა. სამდონიანი ჰორიზონტალური დანაწევრებით და ცენტრში, ვერტიკალურ ღერძზე განვითარებული, შვერილი პორტიკით, ეს თეატრის ძირითადი შესასვლელია. პორტიკის თავზე ხის მოაჯირშემოვლებული აივანია. კედლის

ПАРТЕРЪ.

სურ. 6. პარტერის გეგმა, ნახაზი №2 (სემ/ხმ)

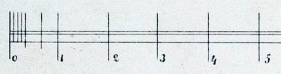
ЛВҘИ И ГАЛЕРЕЯ.

Архитектор П. Шерин

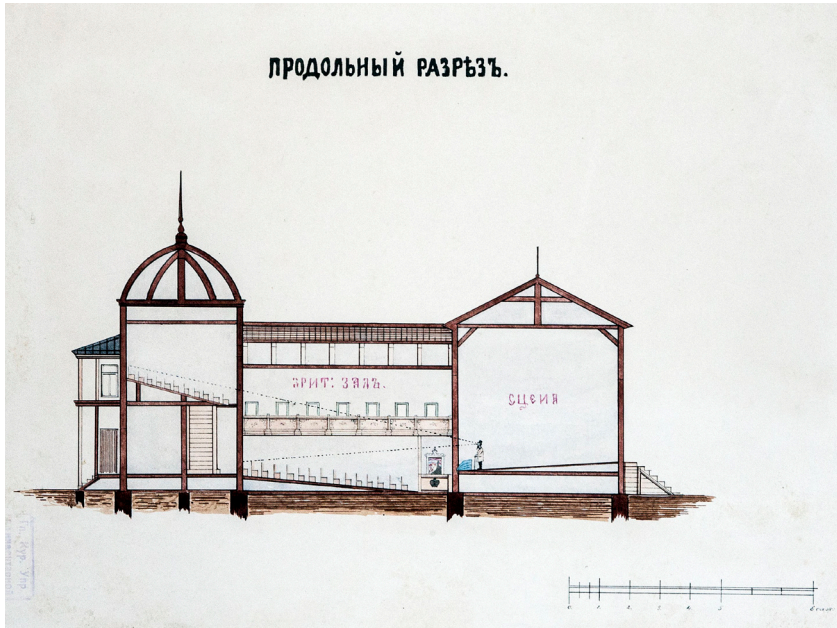
23. IV. 1895 г.

to case.

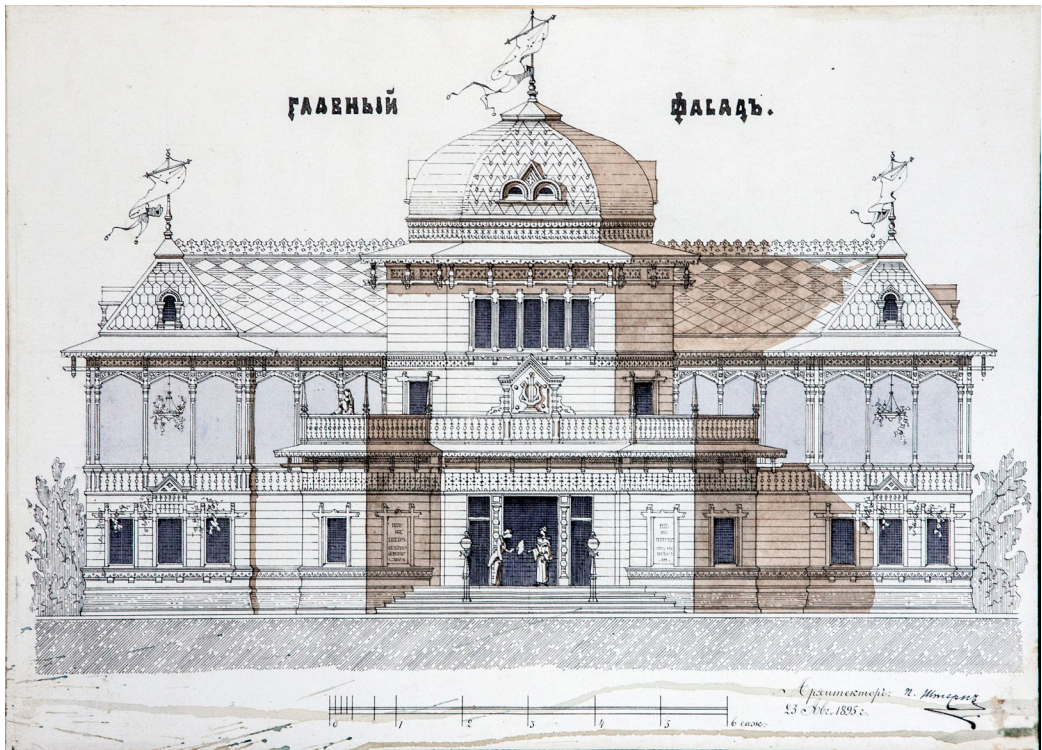

სურ. 7. ლოჲების და გალერეის გეგმა, ნახაზი №3 (სემ/ხმ)

სურ. 8. გრძივი ჭრილი, ნახაზი №4 (სემ/ხმ)

სურ. 9. მთავარი ფასადი, ნახაზი №5 (სემ/ხმ)

ორსავ მხარეს თითო კარით და ცენტრში ღირის სკულპტურული გამოსახულებით. მესამე სართულზე მიჯრით განლაგებული და სადად მოჩარჩოებული ხუთი ვერტიკალური სარკმელია, ორნამენტული ფართო კარნიზით და გადახურვით (სურ. 9).

პროექტის მიხედვით, თეატრი ხისაა. მთავარი ფასადი უხვადაა დეკორირებული. ამ შთაბეჭდილებას აძლიერებს ხის ჭვირული მოაჯირები და შეისრული თალებით გახსნილი გალერეა, თავსართებით შემკული სწორკუთხა სარკმელები, დეკორატიული კარნიზები, ლილვებიანი სვეტებით, ცალკე გადახურვის მქონე კუთხის ფლიგელებით და ცენტრში, ვერტიკალური ღერძის დამასრულებელი ხახვისებრი ფორმის გუმბათით. ღია გალერეებში, პორტიკის ორსავ მხარეს, წრიული ფორმის გრძელი ჭალებია. მსგავსი გალერეები გრძელდება თეატრის გრძივ ფასადებზეც. როგორც პროექტიდან ჩანს, თეატრის გადახურვაც ხის უნდა ყოფილიყო (გადახურვისთვის გამოყენებულია ხის მცირე ზომის დაფები, ე. წ. „*дрань*“).

ბორჯომის საზაფხულო თეატრის პროექტში ცალკე გამოყოფთ აკვარელში შესრულებულ ორ ესკიზს:

ესკიზი №6 – **თეატრის ფასადი, ვარიანტი** (ქალაღი, ფანქარი, აკვარელი 48X64 სმ.). ზემოთ განხილული ნახაზებისგან განსხვავებით, მას არ ახლავს არქიტექტორის ხელმოწერა. მარჯვენა ზედა კუთხეში ხელით შესრულებული წარწერაა რუსულად: „*На возведении по означенному плану постройки театра в И. Боржоме вдоль реки Куры, близ Олгинского моста сь соизволения Его Императорского высочества Михаила Николаевича – утверждено 28 ноября 1895 года. Управляющий Двором Генерал-Майор Озеровъ*“ („*მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის, დიდი მთავრის მიხედვით ნიკოლოზის ძის ნებართვით, წარმოდგენილი ეკემის მიხედვით, ბორჯომის მამულში მდ. მტკვრის გასწვრივ, ოლგას ხეივანთან, სათეატრო ნაგებობის მშენებლობისთვის ვამტკიცებ. 1895 წლის 28 ნოემბერი. სასახლის მმართველი, გენერალ-მაიორი ოზეროვი*“.¹

პროექტის მიხედვით, თეატრი სამსართულიანი ქვის ნაგებობაა ნახევარწრიული თალებით გახსნილი გალერეებით პირველ და მეორე სართულზე. გამოყენებულია დორიული (I სართული) და კორინთული (II სართული) სვეტები. პირველი სართულის მასიური, ოთხკუთხა ბოძები სადადაა პროფილირებული. მეორე სართულის მრგვალი სვეტნარი კორინთული კაპიტელებით უფრო მსუბუქ და ჰაეროვან შთაბეჭდილებას ქმნის. რიკულებიანი მოაჯირი მეორე სართულის გალერეას მთლიანად მიუყვება. ფასადის ცენტრალური ნაწილი ფრონტონით სრულდება და ღირის რელიეფული გამოსახულებითაა შემკული. ღია გალერეები შენობას, სავარაუდოდ, ოთხივე მხრიდან შემოუყვება. მაყურებელთა დარბაზი ნახევარწრიული ფორმისაა, ამას მოწმობს ნაგებობის საერთო კორპუსიდან მესამე სართულის დონეზე ამოზიდული ნახევარწრიული მოცულობა, რომელშიც სარკმლებია გაჭრილი (ალბათ ქანდარა). იგი უშუალოდ ეკვრის შენობის სწორკუთხა კორპუსს, სადაც სცენაა განთავსებული (სურ. 10).

თეატრის მხატვრულ-არქიტექტურული გადაწყვეტა რენესანსული სტილიზაციის მაგალითია. მაშინ როცა მთავარი ფასადი (№5) – როპეტის, „ფსევდო-რუსული სტილის“

¹ ალექსანდრე (ან ანდრე?) სერგეის ძე ოზეროვი (1845-1897) – გენერალ-მაიორი, დიდი მთავრის მიხედვით ნიკოლოზის ძის სასახლის მმართველი. მონაწილეობდა რუსეთ-თურქეთის ომში. იყო კავკასიის მთავარსარდლის ადიუტანტი.

გამომხატველია.¹

ბორჯომის საზაფხულო თეატრი (ესკიზი №6) გარკვეულ მსგავსებას ავლენს თბილისის საზაფხულო თეატრის არქიტექტურასთან. ამის საფუძველს გვაძლევს საქართველოს თეატრის, მუსიკის, კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმში დაცული, 1880-იან წლებში შესრულებული ერთი გრაფიკული ნამუშევარი (მუყაო, ქალაღი, ფანქარი, 45X60 სმ., ნახატს დაკრული აქვს მოკლე ანოტაცია – „Здание театра в Тбилиси на Водовозной ул. в 1880 году“. მარცხენა ქვედა კუთხეში მხატვრის ხელმოწერით – „Акопян“).

ნახატზე მოცემულია თეატრის ნახევარწრიული ფორმის შენობა სამდონიანი დანაწევრებით და კლასიციზტურ სტილში გადაწყვეტილი ფონტონიანი პორტიკით. მის არქიტექტურულ სტრუქტურაში იკითხება მაყურებელთა დარბაზის იარუსული სისტემა. კერძოდ, იარუსის დონე ექსტერიერში პილასტრებზე გადასული თაღებითაა გაფორმებული, ქანდაკა კი – მხოლოდ პილასტრებით. მაყურებელთა დარბაზის ნაწილს სცენა-კოლოფისგან, შენობის საერთო აბრისიდან მისი სწორკუთხოვანი მასებით აქცენტირების გარდა, გადახურვაც გამოჰყოფს² (სურ. 11).

საზაფხულო თეატრი თბილისში საინჟინრო უწყების ბაღში, საინჟინრო და წყალსაზიდ (დღევანდელი ს. ვირსალაძის და ჯამბულის) ქუჩათა გადაკვეთაზე 1870 წელს აიგო. ხის თეატრი სისადავით გამოირჩეოდა. ქარვასლის თეატრის შემდეგ ის მეორე, საგანგებოდ ამ მიზნით აგებული, სათეატრო ნაგებობაა საქართველოს დედაქალაქში.

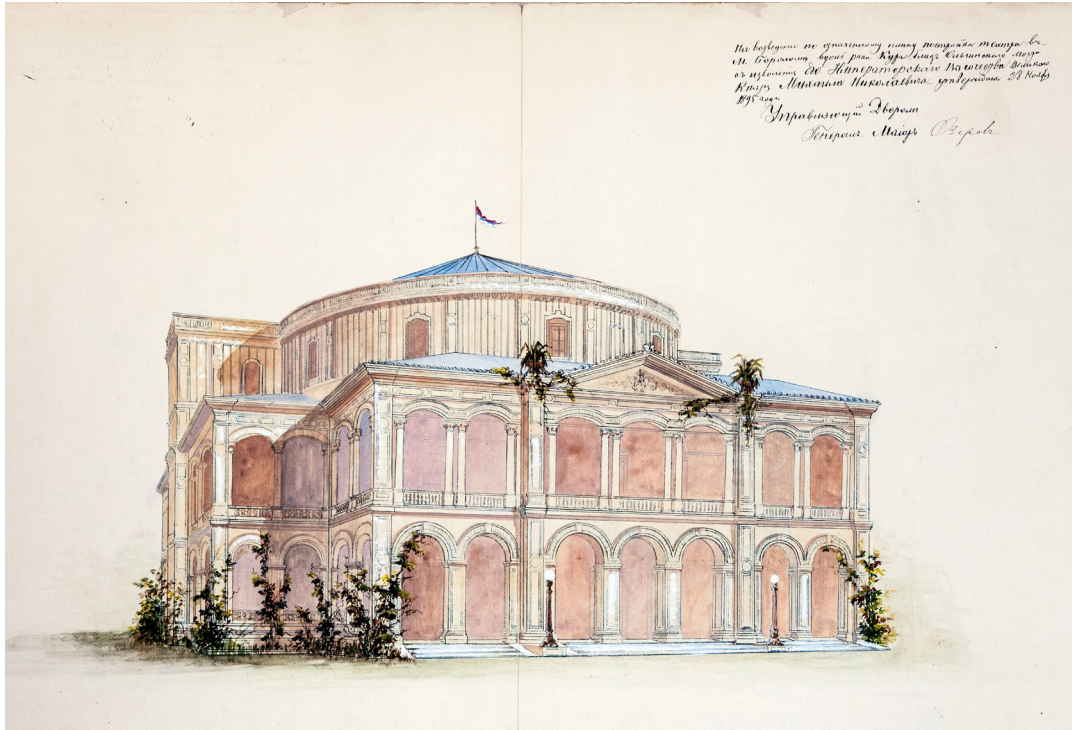
სამდონიან მაყურებელთა დარბაზში განთავსებული იყო პარტერი, პირველ იარუსზე ორი, მეორეზე 23 ლოჟით, მათგან ერთი – „სამეფო“ ლოჟას წარმოადგენდა. ორთავე იარუსს გარს ერტყა ფართო დერეფანი მასში გაჭრილი 12 კარით. ზედა იარუსის კარები ღია აივანზე გადიოდა, ქვედასი – პირდაპირ ბაღში. თეატრის ინტერიერის მოხატულობა შესრულებული იყო დეკორატორ კნოლის მიერ „მტკიცე ხელით, მთილოგიური ფიგურებით, მუსიკალური ატრიბუტებითა და სამკაულით. ლოჟების მოხდენილი განლაგება, საერთო სისადავე და უბრალოება სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ტოვებდნენ“³ სამწუხაროდ, თბილისის საზაფხულო თეატრის პროექტი არ შემორჩენილა ან ჯერაც მიუკვლეველია.

თბილისის ქარვასლის თეატრის დაწვის შემდეგ ძირითადი დატვირთვა საზაფხულო თეატრზე გადმოვიდა. ზამთრისთვისაც რომ გამოსადევი ყოფილიყო, ხის შენობას რეკონსტრუქცია ჩაუტარეს (კედლები ამოაშენეს, ლუმელები გამართეს და „საზამთროდ მოაწყვეს“). 1872-1876 წლებში განხორციელებული რეკონსტრუქციის ავტორი თბილისელი არქიტექტორი ალბერტ ზალცმანი იყო. სწორედ ამ თეატრში 1879 წლის 1 სექტემბერს გაიხსნა ი. ჭავჭავაძისა და ა. წერეთლის ძალისხმევით აღდგენილი პროფესიული მუდმივმოქმედი ქართული თეატრის პირველი სეზონი ბ. ჯორჯაძის კომედიით „რას ვემბდი და რა ვჰპოვე“ და რ. ერისთავის გადმოკეთებული ვოდევილით „იჭვიანი“. საზაფხულო თეატრის შენობამ 1906 წლამდე იარსება.

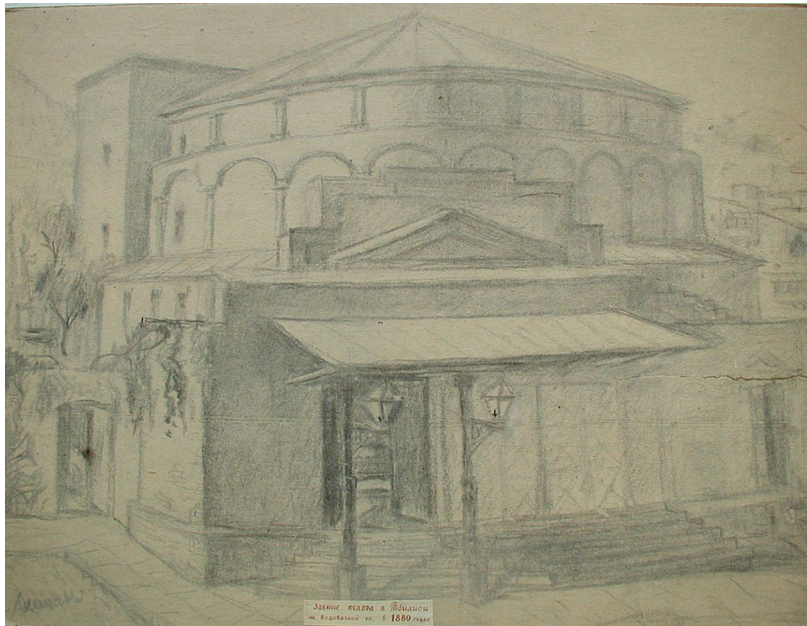
¹ „როპეტის სტილი“ დაკავშირებულია ივან პეტროვის (1845-1908) სახელთან, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა ე.წ. ფსევდო-რუსული სტილის ჩამოყალიბებაზე არქიტექტურაში. როპეტი მისი გვარის ანაგრაფაა. იხ. მანია მ. არქიტექტორი პაულ შტერნი და XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედის თბილისი, ჟურნ. „ძველი ხელოვნება დღეს“, 2017, №8, გვ.4.

² დოლიძე ი., თბილისის ძველი თეატრი, სახელოვნებო მეცნიერებათა ძიებანი, 2009, №3(40), გვ.111.

³ კაშმაძე შ., თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრი, I, 1851-1921, თბილისი, „ფავორიტი სტილი“, 2015. გვ. 133.

სურ. 10. თეატრის ფასადი, ვარიანტი, ნახაზი №6 (სემ/ხმ)

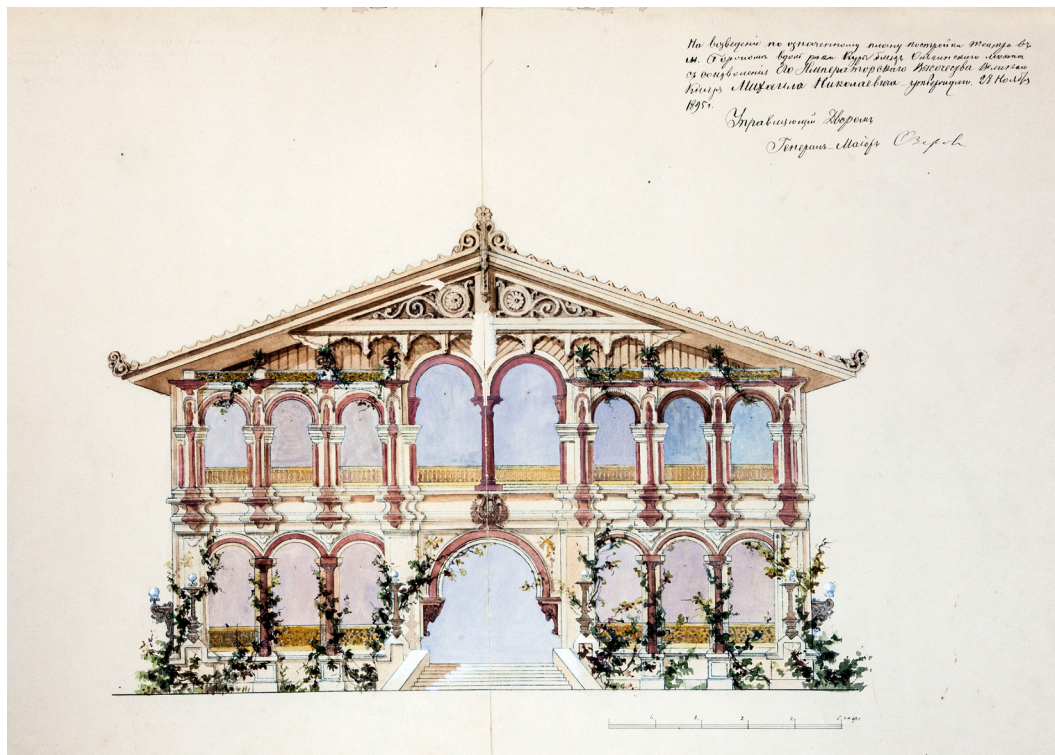

სურ. 11. ა. აკოფიანი, თბილისის საზაფხულო თეატრი, 1880-იანი წლები (ხს)

აკოფიანის ჩანახატი თბილისის საზაფხულო თეატრის რეკონსტრუქციის შემდეგდროინდელ სურათს ასახავს. ქრონოლოგიური თვალსაზრისით, ბორჯომისა და თბილისის საზაფხულო თეატრებს ორი ათეული წელი აშორებს. მიუხედავად ამისა, მსგავსება ცხადია. ბორჯომის საზაფხულო თეატრის ესკიზი საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ თბილისის საზაფხულო თეატრის რეკონსტრუქციამდელი იერსახე.

ესკიზი №7 – **თეატრის ფასადი, ვარიანტი** (48X64 სმ., ქალაქი, ფანქარი, აკვარელი). თეატრის ფასადის წინა ვარიანტის (№6) მსგავსად, არ ახლავს არქიტექტორის ხელმოწერა და თარიღი. მარჯვენა ზედა კუთხეში იდენტური მინაწერია: „*На возведении по означенному плану постройки театра в И. Боржоми в долине реки Куры, близ Олгинского моста сь соизволения Его Императорского высочества Михаила Николаевича – утверждено 28 ноября 1895 года. Управляющий Двором Генерал-Майор Озеровъ*“ („*მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის, დიდი მთავრის მიხედვით ნიკოლოზის ძის ნებართვით, წარმოდგენილი გეგმის მიხედვით, ბორჯომის მამულში, მდ. მტკვრის გასწვრივ, ოლგას ხეივანთან, სათეატრო ნაგებობის მშენებლობისთვის ვამტკიცებ. 1895 წლის 28 ნოემბერი. სასახლის მმართველი, გენერალ-მაიორი ოზეროვი*“).

ესკიზზე ასახულია სათეატრო შენობის ფასადი. ცენტრში აქცენტირებული საზეიმო შესასვლელით. კერძოდ, ფართო კიბე დიდი ზომის თაღით, რომლის თავზეც **ლირის** სიმბოლური გამოსახულებაა, მეორე სართულის უფრო მაღალ, შეწყვილებულ თაღებში გადადის. გალერეები ორივე სართულზე თაღნართაა გახსნილი. ფასადი ფრონტონით სრულდება. იგი ხისაა და ორნამენტული სამკაულითაა შეპკული (სურ. 12).

სურ. 12. თეატრის ფასადი, ვარიანტი, ნახაზი №7 (სემ/სმ)

მეორე სართულის სვეტებზე ქანდაკებებია (8 ფიგურა), მათ თავზე ამდენივე ნიჟარისებრ საყრდენზე განთავსებული ყვავილით. მცენარეები სუროსავით აუყვება პირველი სართულის სვეტებსაც. ზოგადად, უნდა აღინიშნოს, რომ მცენარეებს და, კონკრეტულად, ვაზს ხშირად ვხვდებით ამ პერიოდის სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა პროექტებში, მათ შორის მიხეილ რომანოვის სასახლეზე ბორჯომში.

ესკიზზე წარმოდგენილი ფასადი ქვისა და ხის არქიტექტურის ნაზავია. პილასტრებით და სადად პროფილირებული (მეორე სართულზე რამდენიმე საფეხურანი) კაპიტელებით შემკული სვეტები ხის, მცენარეული დეკორით გაფორმებული ფრონტონითა დასრულებული. განსხვავებულია ორივე სართულის გალერეათა მოაჯირებიც (I – ბადისებრი, II – რიკულებიანი). როპეტის სტილის ელემენტებით გაჯერებული ეს ფასადი, წინა ვარიანტისგან სრულიად საპირისპირო არქიტექტურულ გადაწყვეტას გვათავაზობს. შესაძლოა, ეს ესკიზები (№6, №7) ერთი სათეატრო ნაგებობის ერთი და იმავე ფასადის ვარიანტებია ან ერთი თეატრის ორი სხვადასხვა ფასადი.

პროექტის განხილვის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ფორკატის ალბომში ბორჯომის თეატრის ორი პროექტია.

პირველი პროექტი – ხუთი ნახაზისგან (№№ 1, 2, 3, 4, 5) შედგება, ერთნაირია მათი ზომებიც, მეორე – ორი ესკიზისგან (№6, 7). თარიღი პირველ შემთხვევაში 1895 წლის აგვისტოა, მეორეში – 1895 წლის 28 ნოემბერი.

პირველი თეატრი ხისა – რუსულ სტილში გადაწყვეტილი ფასადით, მეორე (ქვის) კლასიკური რენესანსული მოტივებით, ხის ელემენტებით.

პირველი თავისი გეგმით, სწორკუთხა ფორმის იარუსიანი მაყურებელთა დარბაზით, მცირე თეატრების კატეგორიას განეკუთვნება – 500-მდე მაყურებელს იტევს, მეორე – ნახევარწრიული ან ნალისებური ფორმის სათეატრო დარბაზს მოიცავს.

თუ პირველი პროექტი არქიტექტორის – პაულ შტერნის – მიერაა ხელმოწერილი, მეორე – საიმპერატორო ოჯახის წევრის, დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის ნებართვითაა დამტკიცებული.

პირველი თეატრის მშენებლობისთვის განკუთვნილი ადგილი პროექტით არ ჩანს, მეორე კი „*ბორჯომის მამულში, ძე. მტკვრის გასწვრივ, ოლგას ხიდთან*“ უნდა აშენდეს (სურ. 13).

ამდენად, სახეზეა თითქმის ერთდროულად შესრულებული ბორჯომის საზაფხულო თეატრის ორი პროექტი. საინტერესოა, რომელი მათგანი განზორციელდა? რა პერიოდიდან და სად იმართებოდა წარმოდგენები ბორჯომში?

პრესაში ინფორმაცია ბორჯომში სპექტაკლების გამართვის შესახებ 1890 წლიდან ჩნდება. გაზეთ „ივერიის“ ამავე წლის 19 ივლისის ნომერში (№153), ახალი ამბების რუბრიკაში, ვეცნობით სტატეიას სცენისმოყვარეთა მიერ „ტფილისის საერო სამკითხველოს“ სასარგებლოდ გამართული რუსული წარმოდგენის შესახებ.

„*ბორჯომი: 16 ამ თვისას აქ რუსული წარმოდგენა იყო გამართული სცენის მოყვარულთა მიერ. წარმოდგენიდან შემოსული ფული დანიშნულია „ტფილისის საერო წიგნთსაკითხავის“ გასამართად. წარმოდგენილი იყო ერთ-მოქმედებიანი სადრამო ეტიული ვარნევისა „ერიდეთ ცეცხლს“ და ერთმოქმედებიანივე ვოდევილი „დავიდარაბა ოჯახში“, ფედლოროვისა. დივერტისმენტიც იყო, რომელშიაც სხვათა შორის, მონაწილეობას იღებდა ქ-ნი რუდანოვსკაია. ქ-ნი რუდანოვსკაიამ თავისი ვალობით დიდად ასიამოვნა დამსწრე საზოგადოება. წარმოდგენის დარბაზი მაყურებლებით აივსო, ასე რომ ტევა აღარ იყო...“*

ჩვენ არ ვიცით, სტატიაში ნახსენები „წარმოდგენის დარბაზი“ სათეატრო ნაგებობაა თუ ამ მიზნით გამოყენებული სხვა სივრცე. ცნობილია, რომ სცენისმოყვარეთა სპექტაკლები იმ დროისათვის სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობებშიც ეწყობოდა. მიუხედავად ამისა, აღნიშნული ინფორმაცია მნიშვნელოვანია და თუ სათეატრო ნაგებობის არსებობას ცალსახად ვერ ადასტურებს, გააქტიურებულ სათეატრო ცხოვრებაზე მითითებას უდაოდ მიუთითებს. ხუთიოდე წლის შემდეგ, 1895 წლის 18 ივლისის გაზეთი „ივერია“ (№151) ახალი ამბების რუბრიკაში უკვე არაორაზროვნად გვატყობინებს:

„როგორც გვაუწყებენ ბ-ნს არსკის იჯარით აულია ბორჯომის თეატრი მთელის ზაფხულით. ამ თეატრში 18 ამა ივლისიდან წარმოდგენები დაიწყება ხარკოვის დრამატული დასისა ბ.მ. პეტიაას მონაწილეობით. ბ-ნ პეტიაას დასი სულ ხუთიოდე ექვსიოდე წარმოდგენას გამართავს და ამ დროსვე იქ მივა ქართული დასი ქ-ნ საფაროვის მეთაურობით და დაიწყებს წარმოდგენების მართვას. მანამდე ქართველი არტისტები წარმოდგენებს გაჰმართავენ სურამსა, ახალქალაქსა და ახალციხეში და შემდეგ ისე გადავლენ ბორჯომში. აქ ქართულ წარმოდგენებში მონაწილეობას მიიღებენ ბ-ნნი აბაშიძე და ბიაზი, რომელიც რუსულ წარმოდგენებს ითამაშებს. ქართული დასი ბორჯომში სეზონის გასვლამდე დარჩება, რადგან ბ-ნს არსკის ბორჯომის თეატრი მთელის სეზონით აქვს იჯარით აღებული“.

როგორც სტატიიდან ირკვევა, 1895 წლის ივლისში ბორჯომში თეატრი ნამდვილად არსებობს, ფუნქციონირებს. სპექტაკლებს მართავენ როგორც ქართული, ასევე საგასტროლოდ ჩამოსული რუსული დასები. თეატრის შენობა სეზონის განმავლობაში იჯარითაცაა აღებული. გაზეთი „ივერია“ ჩატარებულ სპექტაკლებსაც ეხმაურება: *„ქ-ნ საფაროვ-აბაშიძისას და ვ. აბაშიძეს სამი წარმოდგენა გაუმართავთ ბორჯომში. ერთს წარმოდგენას ხალხი ძალიან ბევრი დასწრებია და წარმოდგენასაც კარგად ჩაუვლია. კორესპონდენტის სიტყვით, ნახევარი შემოსავალი სტუდენტების სასარგებლოდ გადაუღვიათ. საზოგადოდ, ბორჯომში წელს მეტად არეული მეაგარაკენი არიანო. ქართველი საზოგადოებაც ყველაზედ ნაკლებად მოვროვილა. ამისთვის არტისტები ნუ დაგვემდურებიან, თუ წარმოდგენებზედ ხალხიც ნაკლებად იყო“* (გაზეთი „ივერია“, 1895 წლის 5 აგვისტო, №166).

თუკი ბორჯომში 1895 წლის ივლისში თეატრი არსებობს, რომელ თეატრს ასახავს 1895 წლის 23 აგვისტოთი დათარიღებული პ. შტერნის პროექტი?

ჩვენს ხელთ არსებულ მასალებზე დაყრდნობით, 1895 წელს ბორჯომში რამდენადმე წინააღმდეგობრივი სურათი იხატება. კერძოდ:

- პრესის ინფორმაციით, 1895 წლის ივლისში ბორჯომში უკვე ფუნქციონირებს თეატრი;

- გვაქვს ბორჯომის საზაფხულო თეატრის პროექტი (არქ. პ. შტერნი) დათარიღებული 1895 წლის 23 აგვისტოთი;

- ბორჯომის მეორე თეატრის ესკიზები, დამტკიცებული 1895 წლის 28 ნოემბერს, რომლის აშენების ადგილადაც მითითებულია ბორჯომში, ოლგას ხიდის მიმდებარე ტერიტორია (აღლოფ რემერტის პარკთან).

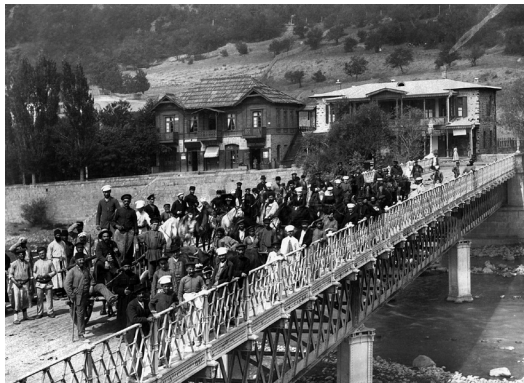
ზემოაღნიშნული მასალებიდან არ ჩანს, სად მდებარეობს არსკის მიერ იჯარით აღებული თეატრი და არც შტერნის პროექტით დაპროექტებული სათეატრო ნაგებობის ლოკაცია. ამ მხრივ, დიდ მნიშვნელობას იძენს ბორჯომის შესახებ თანამედროვეთა ჩანაწერები, ბორჯომის გზამკვლევები, ოფიციალური დოკუმენტაცია.

XIX საუკუნის II ნახევრის ბორჯომი თანამედროვეთა აღწერილობით

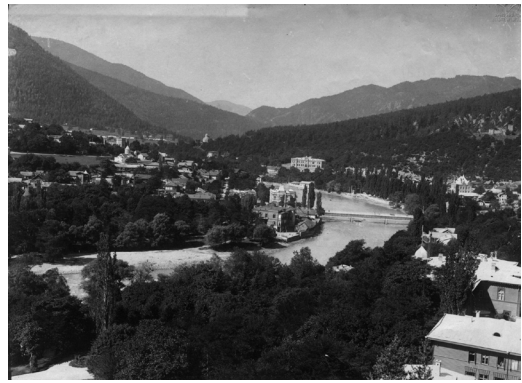
ბორჯომის ხეობა რუსული ადმინისტრაციის დაინტერესების საგანი XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან ხდება. იგი განპირობებული იყო, პირველ რიგში, მინერალური წყლებით და მეორე – მდიდარი სატყეო რესურსით. 1871 წელს ბორჯომის მამული გადაეცა დიდ მთავარს – მიხეილ ნიკოლოზის ძეს. მანამდე, 20 წლის განმავლობაში იგი ხაზინის კუთვნილებაში იყო, მას შემდეგ, რაც ავალიშვილებთან ვორონცოვის გარიგებამ შედეგი რუსეთის სასარგებლოდ გამოიღო.¹

XIX საუკუნის შუა ხანებიდან ბორჯომში მასშტაბური ინფრასტრუქტურული პროექტები ხორციელდება: მინერალური წყლის წარმოების განვითარება, რკინიგზის გაყვანა, შენდება დიდი მთავრის, მიხეილ რომანოვის სასახლე, მიმდინარეობს ბორჯომის ინტენსიური განაშენიანება და კეთილმოწყობა – ეს ეხება პარკებს, ქუჩებს, ხიდებს, საკურორტო ინფრასტრუქტურას (სურ. 13, 14, 15). ბორჯომი 1871 წლიდან რუსეთის საიმპერატორო ოჯახის მამულია. „იმპერატორ ალექსანდრე II-ის განკარგულებით, ბორჯომის მამული მიხეილ რომანოვს მაიორატულ მფლობელობაში გადაეცა და სახელდებული იყო როგორც „*Боржомское заповедное (майоратное) имение*“, სენატის დადგენილებით მიხეილ რომანოვის მფლობელობაში გადადის ბორჯომის მინერალური წყლებიც“.²

1874 წელს მ. ვლადიკინის ავტორობით მოსკოვში გამოცემულ გზამკვლევაში: «Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу» („გზამკვლევი და თანამოსაუბრე კავკასიაში მოგზაურობისას“) აღწერილია ბორჯომი და იქ არსებული ვითარება: „კავკასიის მეფისნაცვლების საზაფხულო რეზიდენციად ბორჯომი პირველად გენერალ ვოლოგინის დროს, 1840-იანი წლების დასაწყისში, იქცა. თავადმა ვორონცოვმა წარმატებით განავითარა ეს საქმე. მის სახელს ატარებს შავ კონცხზე მდებარე შესანიშნავი ბუნებრივი მინერალური პარკი.

სურ. 13. ბორჯომი, ოლგას სახელობის ხიდი (სემ)

სურ. 14. ბორჯომი (სემ)

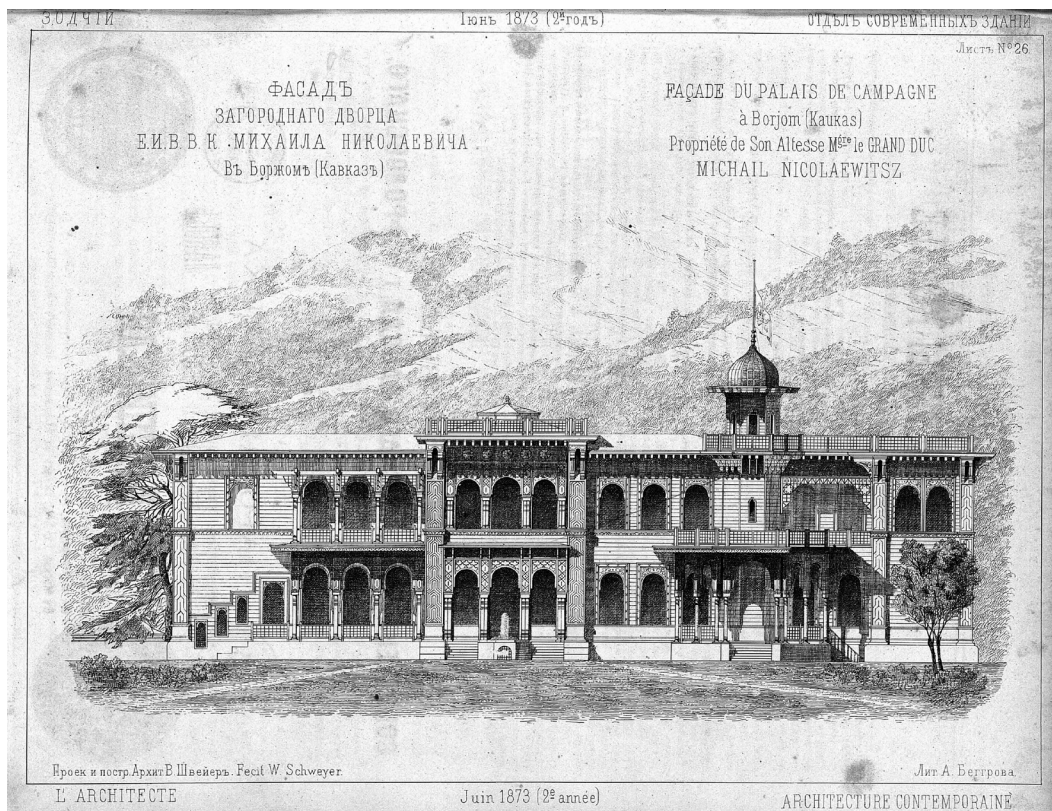
¹ Джаншиев Гр., Перль Кавказа. Боржомь и его окрестности, Москва, типография А. Мамонтова и К. Леонтьева, 1886 г., с.10-12.

² კაჭარავა ე., ბორჯომი, თბილისი, 2015, გვ. 34.

სურ. 15. ბორჯომი, ოლგას სახელობის ხიდი (სემ)

სურ. 16. დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის სასახლე ბორჯომში, არქ. ვლ. შვეიერი (ჟურნ. «Зодчий», 1873 წ.)

თავად ბარიატინსკის დროს ბორჯომი განავრდობს განვითარებას, მაგრამ 1865 წლიდან, როცა დაძვარდა მიხეილ ნიკოლოზის ძის სასახლის მშენებლობა, ბორჯომი დიდი მთავრის მუდმივი სამყოფელი ხდება. მისი უდიდებულესობა აქ მაისიდან ოქტომბრამდე რჩება, ზოგჯერ უფრო ხანგრძლივადაც... მთავრის სასახლე ყველაზე ლამაზი შენობაა ქალაქში. აგებულია ხისგან მავრიტანულ სტილში, ორსართულიანია, უამრავი აივნითა და ვალერით. ფრონტონები, მოაჯირის კოლონები, კარნიზები და კედლებიც კი გარედან ჭვირულია. ამბობენ, რომ მარტო სასახლის მშენებლობა 200 ათასამდე რუბლი დაჯდა (სურ. 16).

ბოლო პერიოდში ბორჯომმა სწრაფად განვითარება და ვალამაზება დაიწყო. ... უკვე გასული წლიდან ვახსნილია რკინიგზა ფოთიდან თბილისამდე და 27 ვერსის სიჩქარით მთაქროლებს მგ ზავრებს ბორჯომიდან... 1870 წელს ხელისუფლებამ სპეციალურად გამოყო 24 ათასი ქალაქის კეთილმოწყობისთვის. მინერალური წყლების ახალმა მმართველობამ ერთ წელიწადში მოახერხა ახალი ქუჩების დაგება, პარკების გაშენება, ხიდების, მშენიერი სააბაზანო ნაგებობების მშენებლობა და, რაც მთავარია, დაასრულა მინერალური წყლის კეთილმოწყობილი, ავადმყოფთა საჭიროებებზე ვათვლილი სამკურნალო დაწესებულება¹ (სურ. 17,18,19).

ამდენად, XIX საუკუნის 70-იან წლებში ინტენსიურად და სხვადასხვა მიმართულებით მიმდინარეობს ბორჯომის განვითარება. ქალაქის მნიშვნელოვან ნაგებობებს შორის, როგორც ვხედავთ, თეატრი არ ფიგურირებს.

XIX საუკუნის 80-იანი წლების ბორჯომისადმი მიძღვნილ გამოცემებში ქალაქის ღირსშესანიშნაობათა ჩამონათვალი უფრო ვრცელია და დამსვენებელთათვის სასარგებლო ინფორმაციასა და რჩევებს შეიცავს. გრ. ჯანშიევი გზამკვლევაში „კავკასიის მარგალიტი – ბორჯომი და მისი შემოგარენი“ (Гр. Джаншиев, Перль Кавказа – Боржомь и его окрестности, Москва, 1886) წერს: „სეირნობისთვის ყველაზე პოპულარული ადგილი ბორჯომში მინერალური წყლის პარკია. მიზეზი ამისთვის ბევრია. პირველ რიგში უშუალოდ ეკვრის ავარაკებს, მეორე – აქ არის მინერალური წყლები, აბაზანები, ტანვარჯიში, კვლი, ბიბლიოთეკა, საცეკვაო დარბაზი, უკრავს მუსიკა, თამაშობენ ბანქოს... ყველაზე

სურ. 17. ბორჯომი, სასტუმრო „ძველი კავალერია“ (სემ)

სურ. 18. ბორჯომის მინერალური წყლის პარკი (სპებ)

¹ Владыкин М., Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу, Москва, типография И. Родзевича и В. Исленьева, 1874 г., с.410-413.

სურ. 19. ბორჯომის მინერალური წყლის პარკი, ევგენის წყარო

კავკასიელი კომპოზიტორი ყორღანოვია. ასევე, უკრავენ კლასიკურ მუსიკას. „სეირნობისას ქვედა პარკიდან მოისმოდა „ფაუსტის“ უკერტიურა“, – წერს ჯანშიევი.²

ბორჯომში თეატრის არსებობის შესახებ ინფორმაცია არც XIX საუკუნის 80-იან წლებში იკვეთება. სურათი იცვლება 90-იანი წლების გზამკვლევებსა და ბორჯომზე გამოსულ პუბლიკაციებში. ამ მხრივ, მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის გრიგოლ მოსკვიჩის „კავკასიის ილუსტრირებული პრაქტიკული გზამკვლევი“ (Григорій Москвичь. «Иллюстрированный практический путеводитель по Кавказу»), რომლის ოცზე მეტი გამოცემაა გამოსული 1888-1925 წლებში. გამოცემათა თარიღების მიხედვით, იცვლება გზამკვლევებში ასახული ინფორმაციაც, რაც ავტორის მიერ, დამატებებისა და ახალი მასალების საფუძველზე, ინფორმაციის შევსებასა და სრულყოფას გულისხმობს. გრ. მოსკვიჩის გზამკვლევის IV გამოცემაში (Одесса, 1899 г.) დეტალურადაა აღწერილი ქალაქი, ამიტომ გზამკვლევიდან ვრცელ ამონარიდს მოვიყვანთ:

„პარკის შესასვლელში (საუბარია ბორჯომის მინერალური წყლის პარკზე – ი.დ.), კარებიდან მარჯვნივ, დგას 1897 წელს აშენებული არც თუ დიდი, მაგრამ ძალზედ დახვეწილი, რუსულ სტილში აგებული თეატრი, რომელსაც ცნობილი ანტრეპრენიორი ვ.ლ. ფორკატი მართავს. მომლორებით, ბორჯომულას ნაპირას განლაგებულია ევგენის წყაროს სააბაზანო ნაგებობა, რამდენიმე ნაბიჯში, სააბაზანო შენობის წინ, განთავსებულია თავად წყაროს ბიუჯეტი, რომელიც ჩართულია მრგვალი, მინით გადახურულ აუზში.

ახლაგაზრდა პარკი – რემერტის პარკია – მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, დიდი მთავრის სასახლის მოპირდაპირე მხარეს. მისი გვემარება სწორია და ჩვეულებრივ რუსულ პარკებს მოგვაგონებს... თავად პარკში ძალიან ლამაზი სახლებია (იუპობიურიხიე ბაია) ვოთურ სტილში და შემოსილია ველური ვაზით. ცალკე, მეორე მხარეს, დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის სასახლე და პარკია... მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, შუა საუკუნეების სიმაგრეს რომ მოგვაგონებს, მსროლელოთა ბატალიონის ლამაზი ყაზარმაა, ასევე, მარმარილოს ძეგლი ბოლო ომში დაღუპულ მსროლელოთა სასაფლაოზე. ამით ამოიწურება ბორჯომის ღირსშესანიშნაობები ზედაპირული დათვალიერებით“.¹

გრიგოლ ჯანშიევის ინფორმაციით, მინერალური წყლის პარკში მუსიკა უღერს: ტრადიციული ინსტრუმენტებით შესრულებული ქართული და კავკასიური მელოდიები, რომელთა ავტორიც ნიჭიერი

¹ Джаншиев Гр., Перль Кавказа. Боржомь и его окрестности, Москва, типография А. Мамонтова и К. Леонтьева, 1886, с.19-24.

² იგივე, გვ. 26-27.

შესასვლელიდან მარცხნივ ბორჯომის წყლის ჩამოსასხმელი ახალი შენობაა. ...საბაზანო ნაგებობებთან კარგი საკურორტო დარბაზია (КУРЗАЛ), რომელშიც განთავსებულია კურორტის კანტორა, ბანქოს სათამაშო ოთახი და ბიბლიოთეკა სამკითხველოთი, რომელიც ფლობს 3 ათასამდე ტომს და იწერს 25-მდე ჟურნალსა და გაზეთს... „მინერალური წყლის“ პარკში მოწყობილია კველი და კროკეტი... დღეში ორჯერ მუსიკას უკრავს სამხედრო ორკესტრი. საკურორტო დარბაზში ეწყობა ცეკვის საღამოები და კონცერტები. მკურნალობისთვის ჩამოსული პუბლიკის გარდა, ზაფხულში ბორჯომში ჩამოდის ბევრი მაცხოვრებელი თბილისიდან, ბაქოიდან, ბათუმიდან და სხვა ქალაქებიდან“¹

გრიგოლ მოსკვიჩის „კავკასიის ილუსტრირებული პრაქტიკული გზამკვლევი“-ს IV გამოცემა უახლეს ინფორმაციას აცხადებს. სხვაგვარად 1899 წლის გზამკვლევი ვერ აისახებოდა 1897 წლის მოვლენები. გამოცემაში, კონკრეტულადაა მითითებული თეატრის ადგილმდებარეობა ბორჯომში, ასევე დეტალურადაა აღწერილი მის გარშემო არსებული განაშენიანება.

გზამკვლევის მიხედვით, ბორჯომის თეატრი ხისაა, აგებულია 1897 წელს, რუსულ სტილში. მდებარეობს ბორჯომის მინერალური წყლის პარკის შესასვლელში. თეატრს მართავს „პროვინციის გრძნულ ჯადოქრად“ წოდებული და პროფესიული საქმიანობისთვის არაერთი ჯილდოს მფლობელი ვ. ფორკატი. 1897 წელს მას უკვე მიღებული აქვს „... ორდენი წმ. სტანისლავისა – მესამე ხარისხისა – ქ. მოსკოვში გვირგვინის კურთხევის დროს სახალხო სეირნობის გამართვისათვის“ (გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1897 წლის 21 თებერვალი, №12).

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში დაცული ბორჯომის საზაფხულო თეატრის პროექტი შესრულებულია 1895 წელს, პ. შტერნის მიერ. თეატრის მთავარი ფასადისა და გრძივი ჭრილის მიხედვით თეატრი ხისაა. რუსული არქიტექტურისთვის დამახასიათებელი დეკორით, სახვისებრი ფორმის გუმბათით. თავად პროექტის ბუდე-საქალაქდღეს კი მითითებული აქვს ვ. ფორკატის სახელი, რომელსაც არაერთი თეატრის მშენებლობასა თუ რეკონსტრუქციაში აქვს მონაწილეობა მიღებული. ყოველივე ეს საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ 1899 წლის გზამკვლევი აღწერილი საზაფხულო თეატრი შტერნის მიერ შესრულებული პროექტით უნდა იყოს აგებული. ანტრეპრენიორი ვ. ფორკატი კი, რომელიც მართავს თეატრს, სავარაუდოდ, მის პროექტირება-მშენებლობაშიც იღებს მონაწილეობას.

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში (ბმმ) დაცულია ბორჯომის მინერალური წყლის პარკის გეგმა („Плань парка Боржомских минеральных вод“), რომელიც XIX საუკუნის ბოლო წლების სურათს უნდა ასახავდეს (სურ. 20). აღნიშნული გეგმა ზედმიწევნით ემთხვევა ვრ. მოსკვიჩის აღწერილობას. მინერალური წყლის პარკის შესასვლელთან, მარჯვნივ თეატრის სწორკუთხა ნაგებობაა, იგი იმეორებს შტერნისეული თეატრის გეგმის ფორმას. „მოშორებით, ბორჯომელას ნაპირას განლაგებულია ეგენის წყაროს საბაზანო ნაგებობა, რამდენიმე ნაბიჯში, საბაზანო შენობის წინ, განთავსებულია თავად წყაროს ბიუკეტი, რომელიც ჩართულია მრგვალი, მინით გადახურულ აუზში. შესასვლელიდან მარცხნივ ბორჯომის წყლის ჩამოსასხმელი ახალი შენობაა“²

მინწყლის პარკის გეგმაზე (სურ. 20), ეგენის წყაროს გაყოლებაზე, ეკატერინეს

¹ Москвичь Гр., Иллюстрированный практический путеводитель по Кавказу, Одесса, тип. Г.М. Левинсона, Издание четвертое, 1899 г., с. 409-415.

² იქვე. გვ. 409.

სურ. 20. ბორჯომის მინერალური წყლის პარკის გეგმა (ბმმ)

წყაროს წაგრძელებული შენობაა, მის წინ სწორკუთხა გეგმის მქონე ერთიან სივრცეში გაერთიანებულია დიდი საკურორტო დარბაზი და სააბაზანო განყოფილება, რომელშიც მოსკვიჩის ინფორმაციით – „განთავსებულია კურორტის კანტორა, ბანქოს სათამაშო ოთახი და ბიბლიოთეკა სამკითხველოთი“¹. ეკატერინეს წყაროს პირდაპირ მუსიკისთვის განკუთვნილი მრგვალი ფორმის ესტრადაა. ბორჯომულას მეორე მხარეს კი მცირე ზომის ნაგებობებს შორის ექიმის მისაღები. პარკის გეგმაზე შენობებს ახლავს განმარტებითი წარწერები რუსულ და ფრანგულ ენებზე. მოცულობის მიხედვით, პარკის გეგმაზე ასახულ ნაგებობებს შორის ყველაზე დიდია ბორჯომის წყლის ჩამომსხმელი ქარხანა, იგივე საექსპორტო განყოფილება, შემდეგ საკურორტო დარბაზი და თეატრი. დანარჩენი ნაგებობები მათთან შედარებით ბევრად მცირე ზომისაა.

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული მინერალური წყლის პარკის გეგმას თარიღი არ ახლავს. მიუხედავად ამისა, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების შეჯერების საფუძველზე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იგი 1899 წლამდეა შესრულებული. გრ. მოსკვიჩის ამავე წელს გამოცემული გზამკვლევით „შესასვლელიდან მარცხნივ ბორჯომის წყლის ჩამოსასხმელი ახალი შენობა“: ვინაიდან თავდაპირველი შენობა ვერ აკმაყოფილებდა ჩამოსხმისა და ექსპორტის ტექნიკურ მოთხოვნებს, ფ. მოლდენჰაუერის

¹ Москвичь Гр., Иллюстрированный практический путеводитель по Кавказу, Одесса, тип. Г.М. Левинсона, Издание четвертое, 1899 г., с.410.

პროექტით აიგო ახალი, რომლის მშენებლობაც 1896 წელს დასრულდა.¹ ამდენად, მინერალური წყლის პარკის გეგმა შესრულებული უნდა იყოს არაუადრეს 1895 წლისა, რა თარიღიც ახლავს საზაფხულო თეატრის პროექტს და არაუგვიანეს 1896 წლისა, როცა დამთავრდა საექსპორტო განყოფილების მშენებლობა.

პეტერბურგის საისტორიო არქივში დაცული ერთ-ერთი დოკუმენტის – „ბორჯომის მამულის შენობები“ („Постройки имения в Боржоме“. ფ. 547, აღწ. 3, საქმე №3963, გვ. 33-34) მიხედვით, რომელიც 1898 წლით თარიღდება, ჩამონათვალში მითითებულია „*თეატრი ხის, გადახურული ხის დაფებით* („Здание театра деревян. Крытый драмью“), *თავდაპირველი ღირებულება 1767*.“ მიხეილ რომანოვის ბორჯომის მამულის 1901 წლის ქონების აღწერაში, რომელიც სადაზღვევო კომპანიისთვისაა შედგენილი, სხვა შენობა-ნაგებობებთან ერთად, კვლავ გვხვდება – ხის თეატრი. ამჯერად ის უკვე 1500 რუბლადაა შეფასებული (პეტერბურგის საისტორიო არქივი, ფ.547, აღწ. 3, საქმე №3241).

ხით გადახურულია თეატრი პ. შტერნის პროექტითაც. ეს მკაფიოდ იკითხება მთავარი ფასადის გეგმაზე. ხის დაფებით („Дрань“) ნაგებობების გადახურვა იმ დროისათვის მშენებლობაში გავრცელებული პრაქტიკაა. ასეთ დაფებს საგანგებოდ ამზადებდნენ ნაძვისა და სოჭის გიგანტური ხეებისგან.² მას სამშენებლო მასალად იყენებდნენ არა მარტო ბორჯომში, არამედ გაჰქონდათ ექსპორტზეც.

ამგვარად, XIX საუკუნის ბოლოს ბორჯომის მინერალური წყლის პარკში რუსულ სტილში აგებული ხის თეატრია. ჩვენს ხელთ არსებული მასალის შეჯერება საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ იგი პ. შტერნის პროექტით აიგო. გრ. მოსკოვის 1899 წლის გზამკვლევის მიხედვით, თეატრის მშენებლობა 1897 წელს დასრულებულა.³ მაგრამ როგორია ბორჯომის მინერალური წყლის პარკის თეატრის ინტერიერი? ზოგადად, მისი არქიტექტურა?

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცულია მემუარული ხასიათის მასალა – ბორჯომის თეატრის მსახიობის, დ. სოსანიძე-ვაშაყიძის მოგონებები (ბმმ N6385-3). ავტორი თხრობას ბავშვობის პერიოდიდან იწყებს. 1898 წლის დასაწყისში იგი დედასთან ერთად ბორჯომში ჩასულა, სადაც მამა საზენიკლო სახელოსნოში მუშაობდა. მალე მამის თხოვნა ოჯახისთვის უფასო ბინის გამოყოფაზე ხელმძღვანელობას დაუკმაყოფილება და მიუცია ბინა „*პარკში, სადაც ამჟამად მინერალური წყლებია. მაშინ მინწყლების ჩამომსხმელ ქარხანას ძლიან პრიმიტიული სანახაობა ჰქონდა. ცირკს უფრო ჰგავდა*

¹ Боржомь, Справочная книжка, Издание Дирекцій Боржомскихъ Минеральвудь, 1903, с.173.

² ხის დაფების დამზადების ტექნოლოგია დეტალურადაა აღწერილი ბორჯომის მამულის მმართველის ი. ვასილევის 1889 წელს თბილისში გამოცემულ ნარკვევში ბორჯომის საიმპერატორო მამულის შესახებ (Современный Очерк Хозяйства Въ Боржомскомъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЫСОЧЕСТВА государя великого князя Михаила Николаевича заповедникомъ имении, составилъ Як. Васильевъ, Управляющій Боржомскимъ имениемъ. Тифлисъ, 1889, с.18-20). ზომის მიხედვით გამოარჩევდნენ ორი სახეობის დაფებს: ე. წ. „კანტორის“ და ქართულს. ეს უკანასკნელი უფრო დიდი ზომისაა და, შესაბამისად, უფრო ძვირიც. იმ გიგანტური ხეების რაოდენობა, საიდანაც ამზადებენ გადახურვისთვის საჭირო ხის დაფებს („Дрань“) 1878 წლის ტაქსაციის მიხედვით 108,250 ერთეულია. შედარებით წვრილები გამოიყენება მორეზად, უფრო მსხვილებისგან კი, რომლებიც მიუვალ ადგილებში იზრდება, საშუალოდ, 2000 ცალი ხის დაფა მზადდება. მისი ნახევარი გადის ბორჯომს გარეთ, ნახევარი კი გამოიყენება ბორჯომში. ასეთი სახურავი 10-12 წელიწადს ძლებს.

³ Москвичъ Гр. Иллюстрированныйъ практическій путеводитель по Кавказу, Одесса, тип. Г. М. Левинсона Издание четвертое, 1899 г., с. 409-415.

თავისი დიდი და მრავალი ნაგებობით. ყველა ჩამოსულს პარკი განსაკუთრებით იტაცებდა. შიგ აუარებელი გასართობი იყო. შესასვლელ კარებთან ჩამწკრივებული იყო ორმოცამდე „ფაიტონი“... პარკში, ჩვენს ბინასთან ახლოს საზაფხულო თეატრი იყო. შენობა თუმცა ხისგან იყო აშენებული, მაგრამ ტეკადობა დიდი ჰქონდა. დიდი და ღრმა სცენა. მაღალი რამპებით ხუთი ჩასაცმელი და სავრძიმორო ოთახი. მუქი წითელი ხავერდის ლოჟები რბილი სავჯლოებით. იყო ამფითეატრი. სცენას ამშვენებდა დრამატული ხავერდის ფარდა. ოქროსფერად მშინავი ფოჩებით. ორი ლოჟა კი განსაკუთრებით განიარჩეოდა, ერთი ლოჟა ეკუთვნოდა მთავარ მიხეილ რომანოვს, „კაზიონი მიხაკოს“ – ასე ჰქონდათ შერქმეული გლეხებს, მეორე კი მის შვილს ნიკოლოზს, რადგან ნიკოლოზი ბორჯომში მეტ დროს ატარებდა.

ბორჯომში იმ დროს სავასტროლოდ ყველა კუთხიდან ჩამოდიოდნენ მსახიობები, იდგებოდა ოპერეტები, დრამები. ჩვენი ქართული მსახიობებიც ხშირი სტუმრები იყვნენ. იქ სადაც ჩვენ გვექონდა ბინა, იმ შენობას უკან ქვითკირის დიდი დარბაზი ჰქონდა, ამ დარბაზს „კურზალს“ ეძახდნენ. იქ არისტოკრატია თამაშობდა ბანქოს, იმართებოდა ცეკვები. კონცერტები. რასაკვირველია დარბაზს მცველები ედგა. მე არ ვისვენებდი, ხან ფანჯრიდან, ხან კარებიდან შემოვუვლიდი და მცველებს ვეხვეწებოდი შევეშვი შიგ, მაგრამ დედა არ მადლეოდა ნებას. თითქმის ფეხდაფეხ დამყვებოდა და მეხვეწებოდა, მაგრამ მე ფეხს არ ვიცვლიდი ვიდრე დიდი მთავარი ბრწყინვალე ამალით არ გამოვიდოდა¹.

ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული პ. შტერნიხეული პროექტით ბორჯომის საზაფხულო თეატრი ხისაა, გათვლილია 460 მაყურებელზე. სცენის სიღრმე თითქმის უტოლდება დარბაზისას. პარტერი ამფითეატრის პრინციპითაა ამაღლებული. დარბაზში ორი სამეფო ლოჟაა. ამ მონაცემებით, ვფიქრობთ, რომ მინერალური წყლის პარკში არსებული თეატრი, რომელსაც მსახიობი თავის მოგონებებში აღწერს, პაულ შტერნიხის მიერ დაპროექტებული თეატრია. ინტერიერის აღწერილობა კი ერთგვარად ავსებს თეატრზე ჩვენს წარმოდგენას.

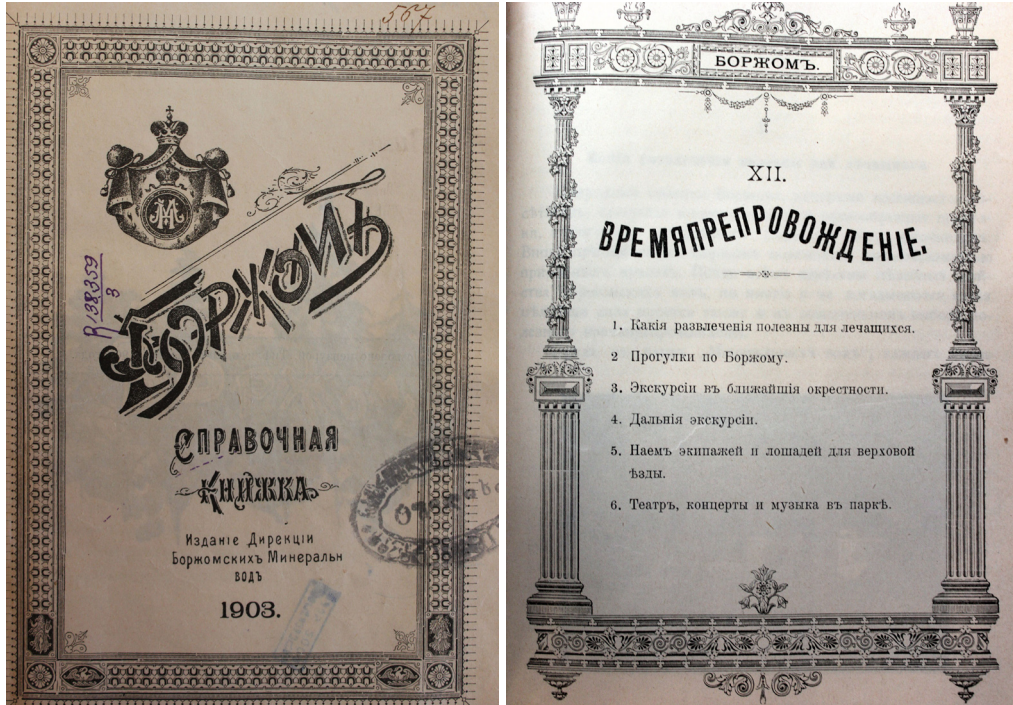
XX საუკუნის დასაწყისის ბორჯომისადმი მიძღვნილ გამოცემებში ინფორმაცია თეატრის შესახებ უფრო ვრცელია და დეტალური. ამ მხრივ, განსაკუთრებით საინტერესოა 1903 წელს გამოცემული საცნობარო წიგნი ბორჯომის შესახებ (Боржомь. Справочная книжка. Издание Дирекции Боржомских Минеральных Вод. 1903), რომელიც მინერალური წყლების დირექციის მიერაა მომზადებული.

გამოცემის IV თავი „ბორჯომი დღეს“ შედგება რამდენიმე ქვეთავისგან, რომელთაგან პირველია: „გამორჩეული ნაგებობები და საზოგადოებრივი დაწესებულებები“ (Выдающиеся постройки и общественные заведения). ბორჯომის გამორჩეული ნაგებობების აღწერისას განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა მინერალური წყლის პარკს, ზოგადად, და პარკის შენობებს. „ბორჯომის ღირსშესანიშნაობებიდან პირველი ადგილი, რა თქმა უნდა, მინერალურ წყაროებს უკავია, რომლებიც მდინარე ბორჯომულას ვიწრო ხეობაშია. მთავარ „ეკატერინეს“ წყაროზე მოწოდებულია დახურული გალერეა, რომლის ახლოსაც ბაღია გაშენებული. ამ პარკში თავმოყრილია ყველა საკურორტო დაწესებულება. როგორცაა საცეკვაო და საკონცერტო დარბაზი, ბიბლიოთეკა, ეკატერინეს წყაროს სააბაზანო ნაგებობა რვა აბაზანით. ასევე „ვევენის“ წყაროს ოთხაბაზანიანი შენობა,

¹ სოსანიძე-ვაშაიძე დ., მოგონებები, ბმმ, საინ. №6385-3, გვ.2-4.

ესტრადა მუსიკოსებისთვის, საზაფხულო თეატრი, ექიმის მისაღები და ბორჯომის წყლების საექსპორტო განყოფილების შენობა“.¹

ცნობარის ერთი თავი „თეატრი, კონცერტები და მუსიკა მინერალური წყლის პარკში“ ეძღვნება ბორჯომის თეატრსაც. ამასთან, ჩნდება ინფორმაცია ახალი თეატრის მშენებლობის შესახებ რემერტის პარკში (სურ. 21).

სურ. 21

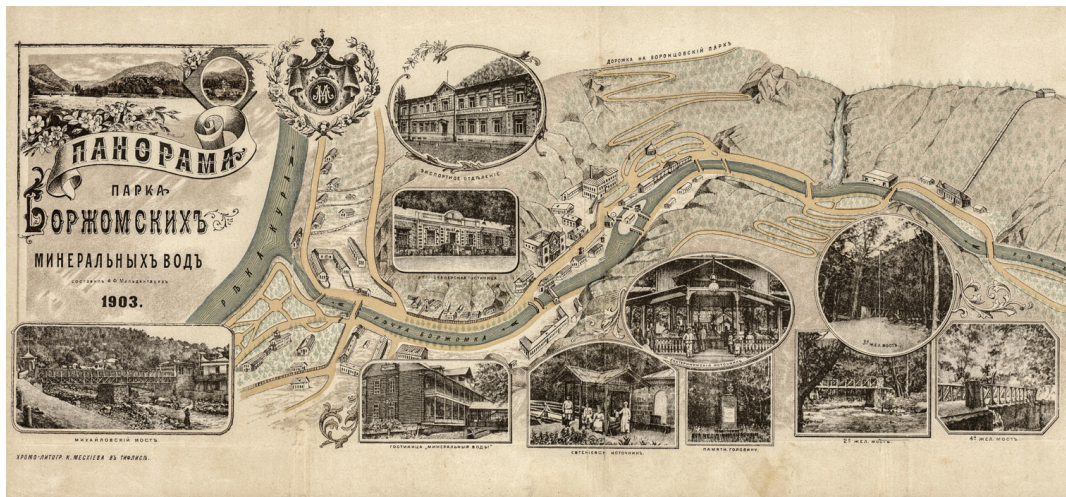
„მინერალური წყლის პარკში მდებარეობს თეატრის ხის შენობა, რომელიც თავისი გარეგნული სახით სისადავით გამოირჩევა. ვინაიდან ეს შენობა მდ. ბორჯომულასთანაა და ავადმყოფების ხანგრძლივად გაჩერება თეატრალური წარმოდგენების დროს ნესტიან ზეობაში განსაკუთრებით ცუდად აისახება აბაზანების მიძღვებზე. ამიტომ უახლოეს მომავალში ივარაუდება ახალი თეატრის მშენებლობა რემერტის პარკში“.²

ქრონოლოგიურად ამავე პერიოდს ეკუთვნის ფ. მოლდენჰაუერის მიერ შესრულებული ბორჯომის მინერალური წყლის პარკის პანორამა. 1903 წ. (Панорама парка Боржомских минеральных водъ. Составилъ Ф.Ф. Молденгауеръ. 1903“), რომელიც ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმშია დაცული (საინ. №11052). პანორამაზე მოცულობითად დატანილია მინერალური წყლის პარკში იმ დროისათვის არსებული ყველა ნაგებობა (სურ. 22). მათი ფორმები მხოლოდ რიგ შემთხვევაში მეტ-ნაკლებად იმეორებს კონკრეტული შენობის კონტურს და ფორმებს, არც გამოსახულ ნაგებობათა პროპორციული ურთიერთმიფარდება უნდა იყოს რეალურს მიახლოებული. როგორც ჩანს, ეს არც იყო პანორამის შექმნისას მთავარი. აქ თითქოს ზედხედიდან დანახული

¹ Боржомь. Справочная книжка. Издание Дирекцій Боржомскихъ Минеральныхъ водъ. 1903 г., с.61-65.

² იქვე, გვ. 281.

სურ. 22. ბორჯომის მინერალური წყლის პარკის პანორამა. 1903 (ბმმ)

სურ. 23. ბორჯომის მინერალური წყლის პარკის პანორამა. 1903 (ბმმ)

და „3D“ ფორმატში გრაფიკულადაა ნაჩვენები ბორჯომის განაშენიანების ცენტრალური ნაწილი. კერძოდ, მდინარეების – მტკვრისა და ბორჯომულას შეერთების ადგილას გაშლილი რემერტის პარკი, ოლგას ხიდის ამსახველი ფოტოთი, და, რა თქმა უნდა, მინერალური წყლის პარკი. ამიტომ, დიდ მასშტაბშია გამოტანილი: მინერალური წყლისა და ძველი კავალერიის სასტუმროების (პარკის მიმდებარედ), ეკატერინესა და ევგენის წყაროების, საექსპორტო განყოფილების შენობის, გოლოვინის ძეგლის, პარკის ხიდების, ელექტროსადგურის, მოსასვენებელი სოკო-საჩრდილობლების ფოტოები. პანორამა ვითარდება მდ. ბორჯომულას გასწვრივ პარკის

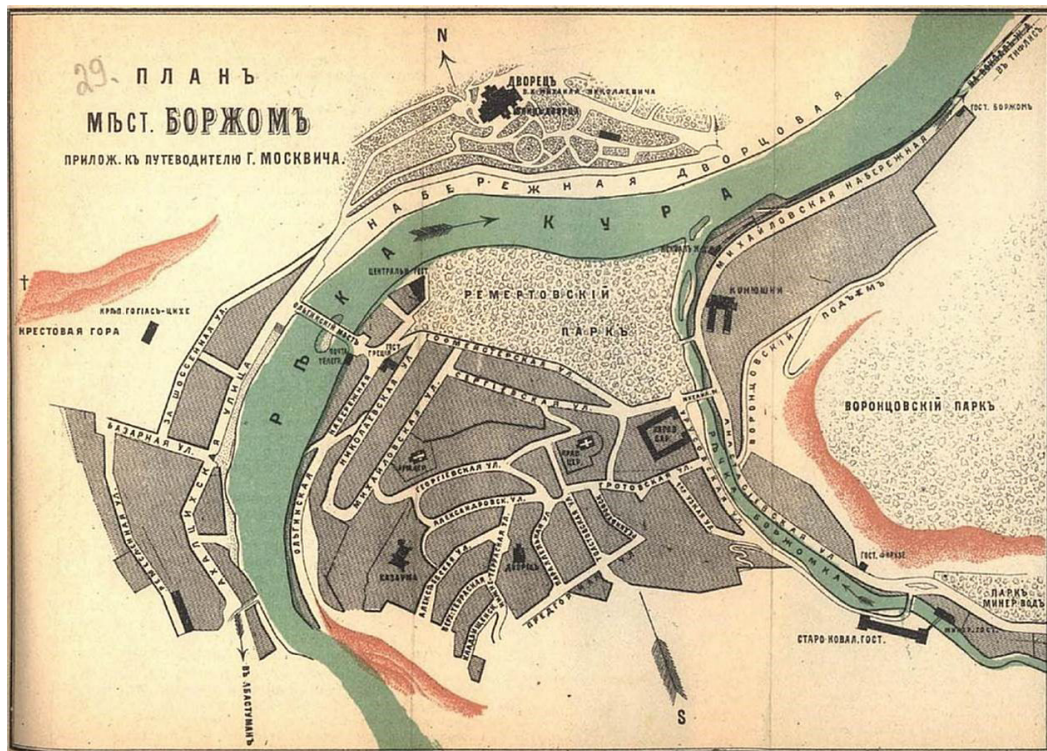
მიმართულებით, შესაბამისად, დატანილია ამ გზაზე არსებული ნაგებობებიც: ქარვასლა, საჯინბოები, სასტუმრო „ფირუზე“... შენობებს განმარტებითი წარწერები არ ახლავს (გარდა ფოტოებისა), ამიტომ მინერალური წყლის გენგეგმასთან (ბმმ საინ. №2852) ერთად, რომელზედაც შენობები ანოტირებულია, შესაძლებელია თეატრის ნაგებობის იდენტიფიცირება (სურ. 23).

პანორამაზე ასახული მინწყლის პარკის შენობათა განლაგება იმეორებს XIX საუკუნის მიწურულის მინწყლის გენგეგმაზე დატანილ ნაგებობათა ლოკაციასა და თანამიმდევრობას. კერძოდ, გენგეგმაზე თეატრი პარკის შესასვლელთან, მარჯვნივ, ჰორიზონტალურადაა მოცემული. მარჯვნივ ევგენის წყარო და ბიუვეტი, მდ. ბორჯომულას გასწვრივ, სიღრმეში – საკურორტო დარბაზი და ეკატერინეს წყარო, მოპირდაპირე მხარეს კი საექსპორტო განყოფილების მონუმენტური შენობა და „ესტრადა“ (მუსიკოსებისთვის განკუთვნილი მრგვალი ნაგებობა). ამავე თანამიმდევრობის გათვალისწინებით პანორამაზე ასახული

ორფერდა გადახურვის ქვეშ მოქცეული სწორკუთხა ნაგებობა, რომელსაც პარკის მხრიდან (სავარაუდოდ მთავარი ფასადი) შპილით დასრულებული გუმბათი აქვს, ალბათ, თეატრის შენობას უნდა ასახავდეს.

„საკურორტო ცხოვრება ბორჯომში უმეტესწილად „მინერალური წყლის“ პარკშია კონცენტრირებული, აქ ცხოვრობენ, იღებენ აბაზანებს, სეირნობენ და ერთობიან. პარკის ყველაზე ცოცხალი ნაწილი იზღუდება იმ მონაკვეთით, რომელიც განთავსებულია პარკის კარიბჭიდან ბორჯომულაზე გადებულ მეორე ხილამდე. სწორედ ამ მონაკვეთშია განლაგებული წყაროები ვალერეებით და კურზალით. აქვეა – თეატრი, პავილიონი მუსიკისთვის და სხვ. გართობა და საკურორტო ცხოვრება ბორჯომში არ ატარებს ხმაურიან ხასიათს. გართობა, ბიბლიოთეკასა და სამკითხველოს თუ არ ჩავთვლით, ძირითადად მხოლოდ მუსიკით იფარგლება, თეატრში წარმოდგენები იშვიათად იმართება...“ – ვკითხულობთ გრ. მოსკვიჩის 1905 წელს გამოცემულ გზამკვლევაში.¹

ბორჯომის მინერალური წყლის ღირექციის მიერ მომზადებულ და 1903 წელს გამოცემულ საცნობარო წიგნში ბორჯომის შესახებ (Боржомь. Справочная книжка. Издание Дирекцій Боржомских Минеральных Водъ. 1903), როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საუბარია ბორჯომში ახალი თეატრის მშენებლობაზე. ვინაიდან ბორჯომის საზაფხულო თეატრის ხის შენობა „მდ. ბორჯომულასთანაა და ავადმყოფების ხანგრძლივად ვაჩერება თეატრალური წარმოდგენების დროს ნესტიან ხეობაში განსაკუთრებით ცუდად აისახება

სურ. 24. ბორჯომის გეგმა, 1913

¹ Москвичъ Гр., Иллюстрированный практический путеводитель по Кавказу, Одесса, тип. Л. Нитче. Издание десятое, 1905 г., с. 349-350.

აბაზანების მიძღვებებზე. ამიტომ უახლოეს მომავალში ივარაუდება ახალი თეატრის მშენებლობა რემერტის პარკში...“

არსებობს თუ არა კავშირი რემერტის პარკში (დღეს მ. კოსტავას სახელობის ბაღი) დაგეგმილ თეატრსა და ფორკატის ალბომში დაცულ ბორჯომის თეატრის შენობის ესკიზებს შორის? რემერტის პარკი ხომ სწორედ მტკვრის გასწვრივ, ოლგას ხიდთან იწყება (სურ. 24). ესკიზებზე გაკეთებული რეზოლუცია კი გვაუწყებს: „*მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის, დიდი მთავრის მიხედვით ნიკოლოზის ძის ნებართვით, წარმოდგენილი გეგმის მიხედვით, ბორჯომის მამულში მდ. მტკვრის გასწვრივ, ოლგას ხიდთან, სათეატრო ნაგებობის მშენებლობისთვის ვამტკიცებ. 1895 წლის 28 ნოემბერი. სასახლის მმართველი, გენერალ-მაიორი ოზეროვი*“.

მინერალური წყლის პარკის ხის, სწორკუთხა იარუსული თეატრისგან განსხვავებით, ოლგას ხიდთან მოაზრებული ქვის სამსართულიანი თეატრი – მაყურებელთა ნახევარწრიული დარბაზით, ღია გალერეებით, დორიული და კორინთული სვეტებით, სკულპტურული შემკულობითა და საერთო არქიტექტურული გადაწყვეტით – ბორჯომში არ აშენებულა, მიუხედავად იმისა, რომ საიმპერატორო ოჯახის (მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი) ნებართვით ესკიზები დამტკიცებული იყო.

ბორჯომის მინერალური წყლის პარკში მდებარე საზაფხულო თეატრმა, რომელსაც მოგვიანებით „მჟავე წყლის თეატრის“, „მინწყლის კურორტის თეატრის“ სახელებით მოიხსენიებდნენ, 1922 წლამდე იარსება.

1922 წლის 11 ივლისს მდ. ბორჯომულას ადიდებამ არნახული მასშტაბის წყალდიდობა გამოიწვია, რამაც თითქმის მთლიანად გაანადგურა მინერალური წყლის პარკის ნაგებობები. „*გადაუღებელ წვიმებს წყალდიდობა მოჰყვა. ადიდებულ ბორჯომულას მოჰქონდა თან ტყე და ველი, ანადგურებდა ყველაფერს, რაც კი ხვდებოდა წინ. ჩვენი საზაფხულო თეატრის შენობა მთანვრ-მოანვრია. ჩვენ მსახიობები ძალიან ვწუხდით მის წალკეკვას, მსახიობის რამდენ ვანცლებთან იყო დაკავშირებული ის ხის შენობა. ბორჯომულამ მიწის პირიდან აღგავა ბევრი ისტორიული ძეგლი, რომელიც არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს პროფესორ ვინოგრადოვის ხელმძღვანელობით, ის იყო დაუვიწყარი ზარალი ყველა ბორჯომელისათვის*“, – ვკითხულობთ მსახიობის მოგონებებში,¹ რომელიც წლების განმავლობაში იდგა ბორჯომის საზაფხულო თეატრის სცენაზე (დოკუმენტი დაცულია ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, საინ. №6385-3) სურ. 25, 26.

წყალდიდობიდან რამდენიმე დღეში კი გაზეთი „კომუნისტი“ (1922, №165) ატყობინებს მკითხველს: „*წყალდიდობის დროს, რომელიც გავრძელდა 4 საათს, მთელი პარკი გადააქცია ზღვად. ხის თეატრმა, რომელსაც, როგორც ჩანს, მობეზრდა ადგილზე დგომა, მიატოვა ქვის საძირკველი და... ვასცურა. ეხლა ის იმყოფება 7-10 საყენის მანძილზე იმ ადგილიდან, სადაც აშენებული იყო... წყალდიდობამ წალკეკა ორი რკინის ხიდი მდ. ბორჯომკაზე და აგრეთვე ჯებირების გასამაგრებელი კედლები, 100 საყენის მანძილზე. წვრილი ლიანდაგიანი რკინის ვზა წარეცხილია 2 ადგილზე... ადღენისათვის წარმოებული მთელი მუშაობა გაყოფილია 2 ჯგუფად. გადაწყვეტილია პირველ რიგში: გასწმინდონ პარკი, სახაზინო შენობა, შეაკეთონ გასამაგრებელი კედლები – ჯებირები და ვიწრო რკინის ლიანდაგი. მეორე რიგში ყველა სხვა სამუშაო. ეხლა პარკი და ევგენიის წყარო უკვე გაწმენდილია. წყლის საშვების აღსადგენად ვაცხარებული*

¹ სოსანიძე-ვაშაიძე დ., მოგონებები, ბმმ, საინ. №6385-3, გვ.27.

მუშაობა სწარმოებს... მთელ აღდგენას დასჭირდება დაახლოებით 1.300,000,000 მანეთი ქართული ბონით“.

როგორც ვხედავთ, წყალდიდობის შემდეგ აღსადგენად განსაზღვრულ პრიორიტეტულ ნაგებობებში საზაფხულო თეატრი არ შედის. არც მეორე ეტაპზე განსახორციელებელ „ყველა სხვა სამუშაო“-ში მოაზრებული „დანარჩენი“ მოიცავს მას. ბორჯომის მინერალური წყლის პარკში საზაფხულო თეატრი აღარ აღდგენილა.

უთეატროდ დარჩა 1908 წელს შექმნილი ბორჯომის ქართული დრამატული წრე, ასევე, რუსული და სომხური დრამატული წრეები... სათეატრო ცხოვრება ძირითადად კლუბებში ინაცვლებს. მათ შორის იყო ქალაქის საკრებულოს კლუბი, რომელიც ბორჯომ-პარკის საქალაქო კლუბად გადაკეთდა და რომლის გარშემოც შემოიკრიბა უბინოდ დარჩენილი ქართული, რუსული და სომხური დრამატული წრეები. საზაფხულო თეატრის დანგრევის შემდეგ „მთელი დატვირთვა დააწვა ყოფილ „სახალხო საკრებულოს“ უვარვის და მკირე ტევადობის საქალაქო კლუბს, მაგრამ გამოსავალი სხვა რა იყო“.¹ ფუნქციონირება დაიწყო ბორჯომის შუშის ქარხანასთან დაარსებულმა, 150 მაყურებელზე გათვლილმა რკინიგზის მუშათა კლუბმა... რამდენიმე წელიწადში ბორჯომში, რემერტის პარკში, რომელსაც იმ ხანად რევოლუციის სახელობის პარკს უწოდებდნენ, ააშენეს (1928-1929) ერთსართულიანი შენობა საზაფხულო თეატრისთვის 300-მდე მაყურებელზე.² მან მხოლოდ რამდენიმე წელი იარსება. 1933 წლის სექტემბრის მონაცემებით, ბორჯომში ცხრა კლუბია, ამდენივე დრამატული წრე და არც ერთი თეატრი.

პაულ შტერნის პროექტით აგებული საზაფხულო თეატრი მინერალური წყლის პარკში, რეალურად, ერთადერთი სათეატრო ნაგებობაა ბორჯომში, მისი ხანმოკლე, მაგრამ საინტერესო, ჯერაც საკვლევი ისტორია მხოლოდ მეოთხედ საუკუნეს ითვლის. ბორჯომის თეატრი პირველად ჩნდება სათეატრო ნაგებობების რუკაზე და, შესაბამისად, საქართველოს სათეატრო არქიტექტურის ისტორიაში.

სურ. 25, 26. წყალდიდობა ბორჯომში, 1922 წ. (ბმმ)

¹ ხუჯაძე გ., შრომა, განათლება, კულტურა და ჯანმრთელობის დაცვა 1870-1933, 1958 წ., ბმმ, საინ. №4582, გვ. 53.

² იქვე, გვ. 60-63.

სოფელ ქვემო მაჩხაანის თეატრი

მატერიალურ კულტურულ მემკვიდრეობასთან ერთად, ჩვენს ქვეყანას სანახაობითი კულტურის ძირძველ ტრადიციებზე დაფუძნებული მდიდარი თეატრალური წარსული აქვს. ეს დასტურდება არა მარტო ისტორიულ წყაროებში დაცული ცნობებით, არქიტექტურული პროექტებითა თუ საარქივო მასალებით, არამედ სათეატრო არქიტექტურის დღემდე შემორჩენილი ნიმუშებითაც. ამ უწყვეტი ისტორიული პროცესის შედეგია თანამედროვე ქართული თეატრი და დღეს საქართველოში მოქმედი ათეულობით პროფესიული თეატრი.

ჩვენამდე მოღწეული სათეატრო ნაგებობები უმთავრესად ქალაქებშია თავმოყრილი, აგებულია XIX საუკუნის ბოლოს – XX საუკუნის პირველ წლებში და დღესაც ფუნქციონირებენ. მაგრამ ეს უკვე თანამედროვე მოთხოვნებს მორგებული, ახალი ტექნოლოგიებით აღჭურვილი, რეკონსტრუირებული სათეატრო შენობებია (კოტე მარჯანიშვილის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრის, შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრის, თბილისის ზაქარია ფალიაშვილის სახელობის ოპერისა და ბალეტის სახელმწიფო თეატრის შენობები და სხვ.). გამონაკლისია კახეთში, სიღნაღის მუნიციპალიტეტის სოფელ ქვემო მაჩხაანში შემორჩენილი სათეატრო ნაგებობა, 1897-1899 წლებში ადგილობრივი მოსახლეობის ინიციატივით აგებული აგურის ორსართულიანი, დახურული ტიპის სათეატრო შენობა, პერსპექტიული სცენა-კოლოფით და მაყურებელთა 250 ადგილზე გათვლილი სწორკუთხა იარუსული დარბაზით, ლუმელებით, თანადროული სასცენო კონსტრუქციებით, ინვენტარით – თითქმის უცვლელად, პირვანდელი სახითაა შემორჩენილი (სურ. 27).

სურ. 27. თეატრი სოფელ ქვემო მაჩხაანში

სოფ. ქვემო მახხანის თეატრს 2014 წელს მიენიჭა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი. ამ პერიოდთან იწყება მისი შესწავლის ისტორიაც. 2014 წლამდე ინფორმაცია კი არ გვხვდება საქართველოს ამ ერთ-ერთი ძველი სათატრო ნაგებობის შესახებ არც თეატრმცოდნეობით და არც სახელოვნებათმცოდნეო ნაშრომებში. 2014 წელს ინტერნეტსივრცესა და მედიაში ჩნდება არასამთავრობო ორგანიზაციების – „კულტურული მემკვიდრეობის არასამთავრობო მონიტორინგი“ და „სამოქალაქო ინიციატივა“ – მიერ მოძიებულ-დამუშავებული მასალები თეატრისა და სოფლის შესახებ.¹ 2015-2016 წლებში ქვეყნდება რამდენიმე სტატია ქართულ და უცხოენოვან გამოცემებში.²

აღნიშნულ მასალებთან ერთად, წინამდებარე კვლევისას გამოყენებულია პერიოდულ პრესაში სოფელ ქვემო მახხანის თეატრის შესახებ მოძიებული სტატიები გაზეთებიდან: „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „თეატრი“, „ლაზვარი“, „ამირანი“, „სახალხო გაზეთი“; ჟურნალებიდან: „თეატრი და ცხოვრება“, „მნათობი“, „მათრახი“. დამუშავებულია 1887 წლიდან 1914 წლის ჩათვლით პერიოდული პრესა. სამწუხაროდ, უშედეგოდ დასრულდა საარქივო-საძიებო სამუშაოები საქართველოს ეროვნულ არქივში (საისტორიო ცენტრალური არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, კინოფოტოფონო-დოკუმენტების ცენტრალური არქივი, ლიტერატურისა და ხელოვნების განყოფილება).

2018 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მიერ მომზადდა სოფ. ქვემო მახხანის თეატრის რეკონსტრუქცია-რეაბილიტაციის პროექტი (აიბ „ინჟინრული აზრი“). შემდგომი ეტაპი უკვე სარესტავრაციო სამუშაოების განხორციელება და თეატრისთვის თავდაპირველი ფუნქციის დაბრუნება იქნება.³

წინამძღვრები

აღმოსავლეთ საქართველოში, კახეთში (ქიზიცი), სიღნაღის მუნიციპალიტეტში მდებარე სოფელი ქვემო მახხანი ისტორიულ წყაროებში XVIII საუკუნიდან გვხვდება. ქიზიციის სოფლების ჩამონათვალში იოანე ბატონიშვილი (1768-1830) სოფელ მახხანსაც ასახელებს. სწორედ ამ დროს ხდება ქიზიციის მთავარი ქალაქი – სიღნაღიც. XIX საუკუნეში სოფ. ქვემო მახხანი შედის სიღნაღის მაზრაში და ქიზიციის ეკონომიკურ-კულტურული ცენტრი ხდება. განსაკუთრებით სწრაფად ვითარდება იგი XIX საუკუნის II ნახევრიდან. სოფლის დაწინაურებას მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს ხელსაყრელი მდებარეობა. „სოფელ ქვემო მახხანს უკავია შუაგული ადგილი თითქმის ნახევარი ქიზიციისა. გარშემო არტყია თორმეტზე მეტი სოფელი, რომელთა მკვიდრნი წავლენ-წამოვლენ და მახხანს ვერ აცდებიან... ამ უამად ქვ. მახხანში ირიცხება ხუთის ბაზაზის დუქანი, რვა მიკიტნისა, და წვრილმანით მოვაჭრეთა დუქნებს ზომ ვერც კი

¹ <http://signagi.com.ge/>.

² დოლიძე ი., თეატრი-მუზეუმი – სოფელ ქვემო მახხანის თეატრი, ჟურნალი „ძველი ხელოვნება დღეს“, თბილისი, 2016 წ., №7.

³ წარმოდგენილი სახელოვნებათმცოდნეო კვლევა სოფ. ქვემო მახხანის თეატრის რეკონსტრუქცია-რეაბილიტაციის პროექტის შემადგენელი ნაწილია; დოლიძე ი., სათეატრო არქიტექტურის ერთი ნიმუშის შესახებ, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „მუზეუმი და კულტურის სტრატეგია“ მასალები, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები, კრებული XXVI, ქუთაისი, 2016 წ., გვ. 54-63; Dolidze I., The Theatre and Museum Space: The Village Kvemo Machkaani Theatre – Museum, Proceedings of the ICLM Annual Conference 2015, ICOM, Paris, 2016, pp. 74-89.

ჩამოვთვლით...“⁴ „სოფ. ქვემო მახხანის შუაგულ ბაზარია თერთმეტის სოფლისა. ამ თერთმეტს სოფელში (მახხანითვე) ოცი ათასამდე სული მცხოვრებია“.²

საგაზეთო სტატიებიდან მოყვანილი ეს მცირე ამონარიდებიც კი კარგად მეტყველებენ ქვემო მახხანის განსაკუთრებულ ადგილსა და მნიშვნელობაზე, ზოგადად, მხარის განვითარებისთვის და, კონკრეტულად, ახლომდებარე სოფლებისთვის, რომელთა საერთო მოსახლეობა 1892 წლისთვის 20 ათასს აღწევს. სწორედ ქვემო მახხანში ჩაყარა საფუძველი ბევრ ისეთ წამოწყებას, რომელიც პირველად განხორციელდა არა მარტო საქართველოში, არამედ ამიერკავკასიაში და დიდად შეუწყო ხელი ვაჭრობისა და ეკონომიკის განვითარებას. ასეთი იყო მაგ.: „სავაჭრო დეპო“ (სავაჭრო ცენტრი), რომელიც სოფ. ქვემო მახხანში 1895 წელს გაიხსნა და დიდი როლი შეასრულა სოფლის დაწინაურებაში.

საზგასმით აღსანიშნავია, რომ ყველა ინიციატივის წამომწყები, განმანორციელებელი და, უძრავლეს შემთხვევაში, დამფინანსებელიც, სოფლის მოსახლეობაა. მათი უშუალო მონაწილეობით იგეგმება მასშტაბური კულტურულ-საგანმანათლებლო და ინფრასტრუქტურული პროექტები. თანხა გროვდება საქველმოქმედო მიზნით მოწყობილი წარმოდგენების საშუალებითაც. შედეგად, XIX საუკუნის 90-იან წლების დასაწყისში სოფელ ქვემო მახხანში ფუნქციონირებს: აფთიაქი, სკოლა (საერო სამინისტრო სკოლა), სახალხო წიგნსაცავი, საზოგადო პურის მაღაზია, ქსენონი – „პრიომნიე პაკოი“, რომლის მუშაობის პრინციპიც თანამედროვე სადაზღვევო სისტემის გაუმჯობესებული ვარიანტია (თითოეული ოჯახის მიერ ყოველწლიურად გადაებული კონკრეტული თანხით სოფელი თავად აფინანსებს ყველა სახის სამედიცინო მომსახურებას, ასევე, მედიკამენტებს). თანხას აგროვებენ სათეატრო-სამეითხველო დარბაზის ასაშენებლად, გეგმავენ „სავაჭრო დეპოს“, სასოფლო ბანკის, ტექნიკური სასწავლებლის და საქალებო სკოლის გახსნას. „ტფილისის გუბერნატორს“, რომელიც სოფ. ქვემო მახხანს მალევე სწვევია (იგულისხმება „სავაჭრო დეპოს“ გახსნიდან), ვერ დაუმაღავს აღფრთოვანება: „მე არ მეგონა თუ სოფლად თქვენს ჯერედ ნორჩს კოოპერატიულს საზოგადოებას ასეთი უზარმაზარი შენობა-დარბაზი, რომლის მსგავსს იშვიათად შეპხვდება კაცი ქალაქშიაც კი – ასე მშვენივრად ექნებოდა ყოველგვარ სავაჭრო საქონლით შემკობილი!“.³

სოფელი ქვემო მახხანის სწრაფად ვითარდება. ვითარდება მრავალმხრივ – ვაჭრობა, ჯანდაცვა, განათლება, თეატრი. ყოველივე ეს ეტაპობრივად ისახება მის განაშენიანებასა და ინფრასტრუქტურაზე და ამ ფონზე უკვე სრულიად ლოგიკურად აღიქმება ქვემო მახხანისა და გარშემო სოფლების განსაკუთრებული ინტერესი თეატრისადმი. ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ სოფელს არ ჰყავს მუდმივი თეატრალური დასი, მაგრამ აქტიურ სადადგმო საქმიანობას ეწევიან სცენისმოყვარეები. მათი და ქვემო ქიზიყის სოფლების, განსაკუთრებით სოფ. ქვემო მახხანის მოსახლეობის, მონდომებით და მონაწილეობით იწყება თეატრის მშენებლობა, რისთვისაც ფულს წლების განმავლობაში აგროვებენ. იმდროინდელი ქართული პრესა, გაზეთები: „ივერია“ და „ცნობის ფურცელი“ ხშირად და საკმაოდ ვრცლად მოგვითხრობენ სოფ. ქვემო მახხანის შესახებ და, მათ შორის, სოფლის სათეატრო ცხოვრებაზე.

ინფორმაცია სოფ. ქვემო მახხანში წარმოდგენების გამართვის თაობაზე 1887

¹ გაზ. „ივერია“, 1887 წ., №251.

² გაზ. „ივერია“, 1892 წ., №175.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1897 წ., №352.

წლიდან ჩნდება.¹ იმ დროისათვის სათეატრო შენობის უქონლობის გამო, სპექტაკლები სკოლის შენობაში იმართება, ისინი საქველმოქმედო ხასიათისაა და შემოსული თანხა „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დასახმარებლად იგზავნება. ასეთ წარმოდგენებს მაყურებელი ახლომდებარე სოფლებიდანაც ესწრება. სპექტაკლები, ასევე, იდგმება ბიბლიოთეკის შესაქმნელად, რომლის მთავარი ინიციატორიც სოფლის ახალგაზრდობაა. მასში აქტიურადაა ჩართული ადგილობრივი ხელისუფლება და სოფლის მაცხოვრებლები. „*აქაურ ძღველს ვ. მენტემსვილს მოუვიდა მთავრობის ნებართვა გამართოს ქვემო მაჩხაანში საწყობი ქართულის წიგნებისა. დღეის შემდეგ ამ საწყობში თითქმის ყოველგვარი ქართულის წიგნის შოვნა მოხერხდება. აქამდე მთელს სიღნაღის მაზრაში წიგნთ-საწყობი თითქმის არსად არ იყო და უბრალო ქართული წიგნი რომ გდომებოდათ, ტფილისიდან უნდა დაგებარებინათ. ეხლა აღარც მიწერ-მოწერა, აღარც ერთი, აღარც მეორე, მსურველს წიგნები თითქმის კარ-წინ ექნება, მივა და იყიდის*“.²

მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ არც წიგნსაცავის იდეის განხორციელებისთვისაა თანხის შეგროვება ერთგვრადი ღონისძიება. პრესის საშუალებით შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ აღნიშნულ პროცესს. თანხის მოგროვების ძირითადი საშუალება კი კვლავ სპექტაკლების გამართვაა.³ ამიტომ გასაკვირიც არ არის, რომ თითქმის პარალელურად სულ უფრო აქტუალური ხდება სათეატრო ნაგებობის მშენებლობის საკითხიც, ამ იდეის გარშემო ერთიანდება მთელი სოფელი. განსაზღვრულია მისი ადგილი, სპეციფიკა – თეატრი უნდა აშენდეს სოფლის ცენტრში, ეკლესიის გვერდით, ხის უნდა იყოს. თეატრის შენობაში გადმოვა ბიბლიოთეკაც (წიგნსაცავი) და აქ ყოველ კვირას გაიმართება წარმოდგენები, ლექციები, კონცერტები.

იმდროინდელი პრესა სოფ. ქვემო მაჩხაანში სცენისმოყვარეთა მიერ გამართული წარმოდგენებისადმი დიდ ინტერესს იჩენს. ყურადღების მიღმა არც თეატრის მშენებლობა რჩება. პირველად ინფორმაცია სათეატრო ნაგებობაზე 1891 წელს ქვეყნდება ამ დროისათვის სოფელი აგრძელებს „წიგნთ-საცავისთვის“ თანხის მოგროვებას და, მის ნაწილს „*მომავალ სათეატრო დარბაზისთვის*“ ინახავს.

1891 წლის 14 ივლისის გაზეთი „ივერია“ (№148), რუბრიკაში „დაბა და სოფელი (მოწერილი ამბავი)“, ქვემო მაჩხაანში გამართული წარმოდგენის შესახებ ვრცლად წერს: „...ხალხი ბლომად მივიდა გარეშემო სოფლებიდან, დიდად ნასიამოვნები დაბრუნდა და ითხოვდა სხვა დროსაც ვაემართათ წარმოდგენა. თეატრი სკოლის გვერდით, დიდრონ ხეების ქვეშ იყო კოაწიად მოწყობილი და ძველის რომაელების ამფითეატრს წააგავდა თავისის ადგილმდებარეობით. ბილეთები იაფად ღირდა. ღარიბებს ფასი არ ერთმოდებოდათ, რის გამოც დიდძალი ღარიბი ხალხი დაესწრო წარმოდგენაზე. ...დარჩა წმინდა შემოსავალი 25 მ. და 30 კ.; აქედან 15 მ. და 30 კ. გადაიღო ქვემო-მაჩხაანის წიგნთ-საცავის სასარგებლოდ, დანარჩენი – 10 მანეთი - მომავალ სათეატრო დარბაზისთვის, რომელიც უნდა აშენდეს ფიცრისა, შუა სოფელში, ეკლესიის მინდორზედ, თუკი ქიზიყის საზოგადოებაც ხელს მოგვიმართავს ნივთიერად და სახალხო დეპო გველირსება ამ ერთს წელიწადში, რომ დეპომაც შემწეობა აღმოგვიჩინოს. თეატრის დარბაზში, თუკი გველირსება ოდესმე, მუდამ კვირა-უქმე დღეს იქნება სახალხო ლექციები, წარმოდგენები და კონცერტები. თეატრის დარბაზშივე იქნება ვადმოტანილი წიგნთ-საცავიც.“ სტატია

¹ გაზ. „ივერია“, 1887 წ., №142.

² გაზ. „ივერია“, 1889 წ., №269.

³ გაზ. „ივერია“, 1890 წ., №144.

სრულდება ოპტიმისტური პასაჟით, „გარდა შეუძლებელისა შეუძლებელი არა არის-რა ქვეყანაზედ: სკოლა ვვაქვს, წიგნთ-საცავი ვვაქვს და თუ ვეცდებით, უეჭველია, სახალხო დეპო და თეატრის დარბაზიც ვკეწებთ“.

თეატრის მშენებლობისთვის სოფ. ქვემო მანხანაში თანხა 1891 წლიდან მოყოლებული, წლების განმავლობაში გროვდებოდა. 1892 წელს უკვე სათეატრო დარბაზის ფონდიცაა შექმნილი. საქველმოქმედო წარმოდგენების გამართვა „სათეატრო ფონდისთვის“ გრძელდება 1892, 1893, 1894 წლებშიც. სპექტაკლებს ამ დროს კვლავ ღია ცის ქვეშ მართავენ „უზარმაზარ მცენარე-ხეებით შემოცისულს ამფითეატრისებურად მოყვანილს ფერდობზედ...“¹ როგორც ჩანს, პარალელურად განიხილებოდა ალტერნატიული ვარიანტებიც. ასე მაგალითად: „სახალხო დეპოს გამგეობა აპირებს გადაიტანოს დეპოს ახალ შენობაში წიგნთ-საცავიც და გახსნას აფთიაქის ძალაზიაც, რომელიც დიდად საჭიროა იფაჟ სყიდულობდეს ხალხი წამლეულობას. განზრახვა აქვს გამგეობას დაადგას შენობის მესამე სართულიც დეპო-ბანკის წევრთა საკრებულოდ და კვირა-უქმე დღეს ხალხისათვის წარმოდგენების გასამართად და ლექციების საკითხავად...“; – წერს გაზ. „ივერია“, 1896 წლის 9 იანვარს (№5). შესაძლოა ეს სულაც თეატრის აშენებამდე დროებითი გამოსავლის ძებნა და არა სავაჭრო დანიშნულების შენობაში მისი განთავსების საბოლოო გადაწყვეტილება. ერთი რამ ცხადია, თეატრის პროექტზე მუშაობა ამ დროისათვის ჯერ არ უნდა იყოს დაწყებული. 1896 წლის ოქტომბრის ბოლოს სავაჭრო დეპოზე მესამე სართულის დაშენება ისევე ძალაშია, მაგრამ წარმოდგენების გამართვის ნაცვლად აქ უკვე სამკურნალო დაწესებულება – „პრიომნი პაკოს“, საქალეო სკოლის და სასოფლო ბანკის განთავსებას ფიქრობენ.

„ჩვენ გეწერენ ქიზიყადამ... ცდილობს ადგილობრივი ინტელიგენცია დაარსდეს ს. ქვემო მანხანაში საქალეო სკოლა პროფესიონალურის განყოფილებით, სასოფლო ბანკი და სამკურნალო („პრიომნი პაკოი“). ...ქიზიყის დეპოს გამგეობა ეხლავე შეუდგა იმის ცდას, რომ სავაზაფხულოდ დეპოს ფართო შენობაზედ დაადგას მესამე სართულიც, რომელშიაც იქნება მოთავსებული „პრიომნი პაკოი“, საქალეო სკოლა და შემხანველ-გამსესხებელი კასსა“² ამდენად, 1896 წლის იანვრიდან ოქტომბრამდე პერიოდში არა მარტო გადაწყვეტილია თეატრისთვის ცალკე შენობის აგება, არამედ მზადდება პროექტი და იწყება მშენებლობაც, ვინაიდან პრესაში 1897 წლის 17 მაისს ქვემო მანხანის ახალაგებულ თეატრის შენობაში უკვე წარმოდგენის გამართვაა დაანონსებული.

1897 წლის 14 მაისის „ივერია“ (№92) გვამცნობს: „ს. ქვემო მანხანა: ამ თვის 17-ს აქ იქნება წარმოდგენა ახალ აშენებულ-გამართულ თეატრში. თელავიდან მოწვეულია ბ-ნი დ. აწყურელი“. იგივე განცხადებას ორიოდ დღეში იმეორებს გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ (1897 წლის 16 მაისი, №199) – „ს. ქვემო მანხანა: ამ თვის 17-ს აქ იქნება წარმოდგენა ახლად შენებულ-გამართულ თეატრში, თელავიდან მოწვეულია ცნობილი აქტიორი ბ-ნი დ. აწყურელი“.

ამდენად, 1897 წლის 17 მაისს თეატრი სოფ. ქვემო მანხანაში უკვე აშენებულია და ფუნქციონირებს. 1897 წლის 9 აგვისტოს გაზეთი „ივერია“ (№162) გვატყობინებს: „ამ ორს კვირაში ორჯერ გამართა უფასო წარმოდგენები ქვემო-მანხანის სცენაზე ქვემო-ქიზიყის ახალგაზრდობამ და ორჯელევე დიდძალი ხალხი დაესწრო ყველა სოფლებიდან. ...მოკლე ხანში აქ კიდევ აპირებენ ფასიან წარმოდგენის გამართვას ქვემო-მანხანის

¹ გაზ. „ივერია“, 1894 წ., №157.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1896 წ., №9.

მომავალ სამრევლო ქალთა სკოლის სასარგებლოდ“: 1897 წლის 23 აგვისტოს ვაზეთი „ცნობის ფურცელი“ (№291) წერს: „ამ ზაფხულში სამჯერ გამართეს წარმოდგენა, ერთი საქველ მოქმედო აზრით და ორი უფასოდ. სამთავე წარმოდგენამ საუცხოოდ ჩაიარა. ხმა არის, რომ დ. აწურელი აპირებს კიდევ წარმოდგენის გამართვას სოფ. ქვემო-მაჩხაანში“.

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, სოფ. ქვემო მაჩხაანს არ ჰყავს მულმივი თეატრალური დასი, სპექტაკლები იმართება სცენისმოყვარეთა და მოწვეული (თელავი, თბილისი) მსახიობების მონაწილეობით, რაც წარმოდგენების ჩატარების პერიოდულობაზე მეტყველებს. მსგავსი ვითარება ფუფუნებაა დიდი ქალაქებისთვის, აღარაფერს ვამბობთ სოფელზე და თუნდაც სოფლების გაერთიანებაზე. მაგრამ სურათი სრული ვერ იქნება, თუ არ გავითვალისწინებთ თეატრის განსაკუთრებულ როლს და მნიშვნელობას იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისათვის. „ყოველგვარ ცოდნას თავისი ტამარი აქვს, ამათში ერთს სკოლა ჰქვია და მეორეს თეატრი... დიად, სკოლა და თეატრი ძმები არიან კეთილ საქმეში, იმისთვის, რომ თეატრიც ჭკუა-გონებას ასწავლის ადამიანს“, – ასე მიმართა 1887 წელს ქვემო მაჩხაანის სასკოლო სახლში წარმოდგენის დაწყების წინ დამსწრე საზოგადოებას დ. მაჩხაანელმა.¹

თეატრში იწვევენ ცნობილ არტისტებს, თამაშობენ პოპულარულ პიესებს. ასეთ სპექტაკლებს დიდი გამოხმაურება აქვს. წარმოდგენებს უამრავი ხალხი ესწრება და თეატრი ყოველთვის სავსეა მაყურებლით. განსაკუთრებით დატვირთულია, ამ მხრივ, 1899 წლის სეზონი. მიუხედავად იმისა, რომ ახალაგებულ თეატრში სპექტაკლები უკვე 1897 წლიდან იმართება, მის მშენებლობაზე გაწეული ხარჯი ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არ არის დაფარული. ასე მაგალითად: 1899 წლის 25 ივლისს სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრში ითამაშეს ავქსენტის ცაგარელის კომედია „ხანუმა“, მასში მონაწილეობდნენ იმდროინდელი ქართული თეატრის კორიფეები: ვასო აბაშიძე და ნატო გაბუნია. იმდენად დიდი იყო ამ მოვლენის მნიშვნელობა, რომ სპექტაკლამდე რამდენიმე დღით ადრე ვაზეთ „ივერიის“ თითქმის ყოველ ნომერში იბეჭდებოდა ინფორმაცია მაჩხაანის თეატრის შესახებ: „17 ივლისს ქვემო მაჩხაანის ახალ თეატრში თავად ნ. ერისთავის თაოსნობით, წარმოდგენის გამართვას აპირებენ. მოწვეულები არიან ცნობილი არტისტები ვ. აბაშიძე და ნ. გაბუნია-ცაგარელისა. უნდა ითამაშონ ავქსენტის ცაგარელის კომედია „ხანუმა“.“²

„ს. ქვემო მაჩხაანი. ქიზიყს ესტუმრნენ ქნი ნატალია გაბუნია-ცაგარელისა და ბ-ნი ვასილ აბაშიძე, რომელნიც დიდის აღტაცებით და პატივით მიიღეს ყველგან ქიზიყელებმა. 25-ს ივლისს წარმოადგინეს ქვემო მაჩხაანის თეატრის ახალ შენობაში „ხანუმა“ ა. ცაგარელისა, ადგილობრივ სცენის მოყვარეთა დახმარებით. წარმოდგენას ქიზიყის რჩეული საზოგადოება და დიდძალი მღაბიო ხალხი დაესწრო (ღარიბნი უფასოდ). გამოჩნდნენ თუ არა სცენაზედ ძვირფასი სტუმარნი-მსახიობნი, ხანგრძლივი ტამის ცემით და „ვაშა-გაუმარჯოს“ გრგვინით დააჯილდოეს და საჩუქრები მიართვეს, სცენის მოყვარეთაც მოსალოდნელზედ უფრო რივიანად ითამაშეს და მეტადრე ქალმა საშა მენტეშაშვილმა, რომელმაც პირველად, მაგრამ ნიჭიერად ითამაშა როლი. წარმოდგენიდან შემოვიდა ოც თუმანძის, რომელმაც უნდა გაისტუმროს თეატრისათვის ახლად აკებული შენობის ვალი. დიდი მადლობის ღირსნი არიან ყველა ისინი, ვინც წარმოდგენასა და

¹ ვაზ. „ივერია“, 1887 წ., №142.

² ვაზ. „ივერია“, 1899 წ., №146.

წარმოდგენის საშუალებით მონაწილეობა მიიღო და განსაკუთრებით მაჩხაანის ბოქაული თ. ნ. დ. ერისთავი სახლობითურთ. მაჩხაანის ინტელიგენცია აპირებს მოათავსოს წიგნთა საცავი და სამკითხველო ახლად აშენებულ თეატრის დარბაზში, სადაც კვირა უქმე დღეებში წაუკითხავენ ხალხს ხალხური ენით დაწერილ ლექციებს ზნეობრივს, სასოფლო მეურნეობასა და სამკურნალოს¹.

ამ წერილის ავტორი, ყველგანმყოფის ფსევდონიმით, მწერალი და პუბლიცისტი დიმიტრი ნადირაძე, იგივე დიმიტრი მაჩხაანელია (1863-1903), რომელიც არა მხოლოდ გულშემატკივრობდა თეატრის მშენებლობის იდეას ქვემო მაჩხაანში, არამედ იყო ამ საქმის ერთ-ერთი მოთავე და ინიციატორი (სურ. 29). საზოგადოებრივი საქმიანობის პარალელურად (დებოს გამგეობის თავმჯდომარე, დებოს სარევიზიო კომისიის თავმჯდომარე და ა. შ.), წერს პიესებს, წერილებს, რომლებიც სხვადასხვა ფსევდონიმით (მაჩხაანელი, თერგდალეული, მთადიდელი, ლახვარიძე) იბეჭდებოდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში („ივერია“, „მოამბე“, „აკაკის კრებული“, „ფასკუნჯი“, „ჯეჯილი“ და სხვ.). მოსკოვის უნივერსიტეტის თავისუფალი მსმენელი სამშობლოში დაბრუნებისთანავე საკუთარ სოფელში დასახლდა, „ახალი სისტემით გააშენა ვაზი. მამაპაპეულ ვენახს კიდევ მიუმატა ახალი და, თითქმის პირველმა ჩაუყარა საფუძველი ქიზიყში რაციონალურ მეურნეობას. მამულის შემოსავალს კი საზოგადო საქმეს ახმარდა... წელიწადში თითო კომლმა რომ თითო მანეთი გამოიღოს, მათვე შესძენს ათასგვარს სიკეთესო“, – დ. მაჩხაანელმა პრაქტიკულად თვითონვე განახორციელა ეს იდეა. მას მხარს უჭერდნენ ილია ჭავჭავაძე, იროდიონ ევლოშვილი, შიო-მღვიმელი... ასეთი მხარდაჭერით ფრთაშესხმულმა დააარსა კოოპერატივიც და საქონლის საწყობი დებო... თვითვე მიდიოდა მოსკოვში და იქიდან ჩამოჰქონდა სოფლისათვის საქონელი, ღარიბებისათვის ხელმისაწვდომ ფასებში. მონაგები ხალხისავე საჭიროებას ხმარდებოდა. „...სოფ. ქვემო მაჩხაანში რომ ქალთა დაწყებითი სკოლა დააარსა და თავისი სახლი დაუთმო, ეს პირველი ნაბიჯი იყო მისი

სურ. 28. ნიკოლოზ (კოლა) ერისთავი (<http://el.ge>)

სურ. 29. დიმიტრი მაჩხანელი (ნადირაძე), ფოტო ალ. როინაშვილის (მფლობელი ბაადურ ქობლიანიძე, ციფრული ფოტომატიანე „ივერიელი“)

¹ გაზ. „ივერია“, 1899 წ., №162.

დიდი პრაქტიკული მოღვაწეობისა და შემდეგი ნაბიჯიც გადადგმულ იქნა. ქიზიყში მოაწყო „სახალხო დეპო-სალარო“ – მშრომელთა კოოპერატიული კავშირი, რომელიც კახეთში კოოპერატიული მოძრაობის ჩანასახს წარმოადგენდა, რამაც აალაპარაკა მთელი საქართველო და ბევრი მიმდევრებიც გაუჩნდნენ, ბევრგან დაიწყო კოოპერატივების, სახალხო ბანკებისა და საწყობების გამართვა. მწერალმა მერე დაიწყო ზრუნვა წიგნთსაცავის შესაქმნელად. ეს დიდი ხნის ჩანაფიქრიც სისრულეში მოიყვანა. დააარსა ქიზიყში პირველი წიგნთსაცავი, ბიბლიოთეკა, რომელსაც თავისი საკუთარი წიგნები შესწირა. მაგრამ რაც ყველაზე საკვირველი და წარმოუდგენელი იყო იმ დროისათვის, ეს იყო სახალხო თეატრის შენობის აგება, რომელშიაც სისტემატურად იმართებოდა წარმოდგენები... ხშირად თბილისიდან თვითონვე იწვევდა ცნობილ მსახიობებს“.¹

განსაკუთრებული წვლილი ქვემო მაჩხაანის თეატრის მშენებლობის საქმეში მიუძღვის ნიკოლოზ (კოლა) ერისთავს (1865-1933 წწ.), ქსნის ერისთავთა საგვარეულოს ბოლო მემკვიდრეს და ცნობილ დეკლამატორს (სურ. 28). იგი აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის სათეატრო ცხოვრებაში. როგორც საქართველოს თეატრალური საზოგადოების თავმჯდომარე, ხშირად მართავდა წარმოდგენებს ახალგორის ერისთავთა სასახლეში. იყო დრამატული საზოგადოების თავმჯდომარე (1907), ქართული ეროვნული თეატრის აღმდგენელი კომიტეტის წევრი, თბილისის ქართული დრამატული საზოგადოების წევრი.

კოლა ერისთავი გარკვეული დროის განმავლობაში მსახურობდა ქიზიყში, იყო ქვემო ქიზიყის (ქვემო მაჩხაანის) ბოქაული. სწორედ ამ პერიოდს უკავშირდება ქვემო მაჩხაანში თეატრის მშენებლობაც და არა მხოლოდ... ნიკოლოზ ერისთავი, დიმიტრი მაჩხაანელთან ერთად, ყველა იმ წამოწყების მონაწილეა, რომელიც მხარის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას და, ზოგადად, სოფლის გაძლიერებას ეხება. მაგრამ ნიკოლოზ ერისთავის როლი თეატრის მშენებლობაში, მის ამოქმედებასა და ქართული წარმოდგენების გამართვაში განსაკუთრებულია და უმთავრესი. ამის შესახებ წერენ მისი თანამედროვენი, წერს პრესა:

„კვირას, 18 ივლისს... მოხდა სოფელ ქვემო მაჩხაანში კრება მეცხვარეების და საზოგადოდ ცხვრის პატრონებისა... საზოგადო რიცხვი დამსწრეთა აღემატებოდა 300 კაცს. გული სიხარულით აღძვესო, როდესაც დავინახე უზარმაზარი, ახლად გამართული თ. ნ. დ. ერისთავის ხარჯით და თაოსნობით, სათეატრო აივან-ზაღა მთლად გაჭვდილი, აქ მოვროვილი ხალხით“.²

„ს. ქვემო-მაჩხაანი. ...მალე იქნება მზად ის უზარმაზარი სათეატრო შენობა... ეს შენობა სწორედ სახალხო უნივერსიტეტი იქნება ქიზიყისათვის და აი ამისათვის დიდი მადლობის ღირსია ქვემო-ქიზიყის ბოქაული თ. ნ. დ. ერისთავი, რომელმაც დიდად იმეცადინა ამ შენობის აშენებისათვის და დიდათაც ცდილობს სხვაფორივაც ბეჩავე ხალხის ქონება-გონების წინ წამოწვეისათვის“.³

„25-ს ივლისს წარმოადგინეს ქვემო მაჩხაანის თეატრის ახალ შენობაში „ხანუმა“ ა. ცაგარელისა, ადვილობრივ სცენის მოყვარეთა დახმარებით... დიდი მადლობის ღირსნი არიან ყველა ისინი, ვინც წარმოდგენასა და წარმოდგენის სამზადისში მონაწილეობა მიიღო და განსაკუთრებით მაჩხაანის ბოქაული თ. ნ.

¹ ხაჩიაშვილი ქ., დიმიტრი მაჩხაანელი, ჟურნ. „მნათობი“, 1972 წ., №5, გვ.157-162.

² გაზ. „ივერია“, 1899 წ., №158

³ გაზ. „ივერია“, 1898 წ., №221.

დ. ერისთავი სახლობითურთ... ივლისისავე 25-ს დღლით ქვემო მაჩხაანში მოხდა ქიზიყის მეთამბაქოვეთა ისეთივე კრება, როგორც მეცხვარეებისა იყო ამ რამოდენიმე დღის წინათ. საქმის განსახორციელებლად და თამბაქოსათვის ტფილისში საწყობის დასაარსებლად მეთამბაქოვებმაც ამოირჩიეს ერთხმად: სიღნაღის მაზრის უფროსი გ. ზ. შანშივეი, ა. ი. ნატროშვილი, დ. მ. ნადირაძე და თ. ნ. დ. ერისთავი¹.

„სოფელი ქვემო-მაჩხაანი (სიღნაღის მაზრა). მარიაძობის 20 ს თავ. ნ.დ. ერისთავის თაოსნობით, გაიმართა აქ ქართული წარმოდგენა: წარმოადგინეს ზ. ანტონოვის ორ მოქმედებიანი კომედია „მე მინდა კნეინა ვაგზდე“ და ორ მოქმედებიანი კომედია ი. მაჩაბელიისა „ადვოკატი მელაძე“. ამ წარმოდგენისათვის ტფილისიდან მოწვეულნი იყვნენ არტისტები ქ-ნი ნ. მ. ვაბუნია-ცაგარლიასა და ვასო აბაშიძე... ხალხი აუარებელი დაესწრო წარმოდგენას და დიდად ნასიამოვნები დაიშალა. სწორეთ დიდი მადლობის ღირსია ქვემო მაჩხაანის ბოქაული თავ. ნ. ერისთავი, რომ ეს მეორე წელიწადია, მისის მეცადინეობით აქ ქართული წარმოდგენები იმართება“².

„...სასურველია, რომ ჩვენი სცენის მსახიობნი ხშირ-ხშირად დაივლიდნენ ხოლმე ჩვენს მიყრუებულ სოფლებს და თითო-ორი წარმოდგენებს გამართავდნენ ხოლმე ადგილობრივ სცენისმოყვარეთა შემწეობით, რომელნიც, ღვთისით, ცოტა-ცოტა ყოველწლივ ემატება ჩვენს სოფლებს. დიდი მადლობის ღირსია თავ. ნ. ერისთავი, რომელმაც იკისრა წარმოდგენის გამართვა და რომელიც მუდამ თანაგრძნობით ეკიდება ხოლმე ყოველს გასაჭირს ჩვენის მხრისასა“³.

„ს. ქვემო მაჩხაანი. თითქმის ხუთი წელიწადია, რაც ჩვენ სოფელში თეატრი დაარსდა ბოქაულის თავად ერისთავის მეცადინეობით“⁴.

„ქვემო-მაჩხაანი (სიღნაღის მაზრა). „...ბევრს მოეხსენება, რომ მაჩხაანის სცენას საძირკველი კოლა ერისთავმა ჩაუყარა. მისის ინიციატორობით აშენდა მაჩხაანის თეატრი და დიდი ამაგიც დასდო“⁵.

საინტერესოა, რომ ჯერ კიდევ მშენებლობის დაწყებამდე, მომავალი თეატრის კონცეფციაში უკვე მოიაზრებოდა ბიბლიოთეკა, სამკითხველო, კულტურულ-საგანმანათლებლო ხასიათის ღონისძიებების გამართვის შესაძლებლობა და ა.შ. სათეატრო შენობის მრავალფუნქციურობის ეს ტენდენცია XIX საუკუნის II ნახევრიდან ჩნდება ევროპაში და, შესაძლოა, იმ დროის ერთ-ერთ მახასიათებლადაც კი მივიჩნიოთ – ეს სახალხო თეატრის იდეაა. საუკუნის მიწურულს იგი საქართველოშიც იკიდებს ფეხს და მნიშვნელოვან როლს ასრულებს საზოგადოების კულტურულ ცხოვრებაში.

ზოგადად, წარმატებული და მრავალმხრივი იყო სახალხო თეატრების საქმიანობა. წარმოდგენების გამართვის პარალელურად ატარებდნენ მუსიკალურ-ლიტერატურულ საღამოებს, კონცერტებს, გამოფენებს, ლექციებს, საზოგადოებრივ გასართობებს და ყოველივე ეს ეწყობოდა სპეციალურად ამ მიზნით აგებულ „სახალხო“ თეატრებში. XIX საუკუნის ბოლოსთვის მარტო ბერლინში სამი ასეთი სახალხო თეატრია. იმავე ფუნქციის მატარებელი იყო „Toynbee Hall“-ი, ასევე, 1897 წელს გახსნილი ცნობილი „სახალხო სასახლე“ ლონდონში, „Universite-populare“ პარიზში; 1870 წელს ოდესაში გახსნილი

¹ გაზ. „ივერია“, 1899 წ., №162.

² გაზ. „ივერია“, 1900 წ., №186.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელში“, 1900 წ., №1221.

⁴ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., №2558.

⁵ გაზ. „ამირანი“, 1908 წ., №18.

სურ. 30. კ. ზუბალაშვილის სახელობის
საქალაქო სახალხო სახლი

სახალხო თეატრი, რომელმაც თავიდანვე აიღო ორიენტაცია „იაფი სპექტაკლების“ გამართვაზე; მოსკოვის სახალხო თეატრი...

ამ დაწესებულებათა მთავარი ამოცანა იყო ცოდნის გავრცელება ხალხის ფართო მასებში. „მისი ზნეობის შერბილება, შესაძლებლობის მიცემა აზრიანად და ინტელიგენტურად გაატარონ დრო, დაისვენონ შრომისაგან და გაერთონ. ხელმისაწვდომი თეატრალური წარმოდგენების, მუსიკალური საღამოებისა და უამრავი სხვა გასართობების გვერდით აქ გამუდმებულად ეწყობა პოპულარული ლექციები ისტორიაში, მედიცინაში, იურიდიულ მეცნიერებებში, ფილოსოფიაში, სოციოლოგიაში, ლიტერატურაში და ა.შ. ლექციების გარდა მიმდინარეობს ახალი ენების, მუსიკის, სიმღერის, ბუღალტერიის, სხვადასხვა ხელობებისა და ხელოვნების შესწავლა. იწერენ წიგნებსა და ჟურნალებს, არსებობს ბიბლიოთეკები და სამკითხველოები. ეწყობა პერიოდული გამოფენები, ფუნქციონირებს ტანმოვარჯიშეთა დარბაზები, ფიზიკური ლაბორატორია, უპოვარი ბავშვებისათვის არსებობს, ასევე, დაწყებითი სკოლა და საბავშვო ბაღი, კარგად აღჭურვილი სახელოსნოები ღარიბი ხელოსნებისათვის, სამუშაო ადგილის მოსაძებნი ბიურო, სამკურნალო განყოფილება, აფთიაქი, ფერწერისა და ქანდაკების მუზეუმი, იაფი რესტორანი. თეატრებთან არსებულ პარკებში მოწყობილია ღია სცენები, თოჯინების თეატრი და სხვ. თეატრსა და პარკში შესასვლელი ხშირად სრულიად უფასოა...“¹

1901-1909 წლებში კონსტანტინე ზუბალაშვილის ვაჟებმა – პეტრემ, ლევანმა და იაკობმა – თავიანთი ხარჯით ააშენეს სახალხო სახლი თბილისში და საჩუქრად გადასცეს დედაქალაქს (კ. ზუბალაშვილის სახელობის საქალაქო სახალხო სახლი. დღეს, კოტე მარჯანიშვილის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრი). თეატრთან ერთად იგი მოიცავდა სალექციო დარბაზს, წიგნსაცავსა და სამკითხველოს. კ. ზუბალაშვილის სახელობის საქალაქო სახალხო სახლი (სურ. 30) მალე იქცა თბილისის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კულტურულ ცენტრად, სადაც წარმოდგენები (დრამატული, საოპერო) 12 ენაზე იდგმებოდა. სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრიც სახალხო სახლის კონცეფციითაა აგებული, თუმცა როგორ იაზრებოდა სათეატრო ნაგებობის გეგმარებაში სხვადასხვა ფუნქციის მოცულობები, ამაზე მსჯელობა დღეს რთულია.

თეატრის არქიტექტურა

XIX საუკუნის 90-იან წლებში აგებული თეატრი დგას სოფელ ქვემო მაჩხაანის ცენტრში. დღეს ის სახეცვლილი არქიტექტურული ნაგებობაა. სათეატრო შენობასთან ინტეგრირებულია სოფლის სკოლა, იგი მიშენებულია თეატრის უკან, აღმოსავლეთით (სავარაუდოდ, თეატრის აშენებიდან არც თუ დიდი ხნის შემდეგ). გარდა ამისა, სკოლას დაკავებული აქვს თეატრის (მაყურებელთა დარბაზის გარშემო) ჩრდილოეთ და დასავლეთ სივრცეები. განსხვავებული სტილური გადაწყვეტის გამო, თეატრის შენობის ექსტერიერი ეკლექტურ ხასიათს ატარებს. მთავარი, დასავლეთის ფასადი, საიდანაც შენობაში შესასვლელია გამართული, კლასიკურ, აღმოსავლეთის ფასადი (მოგვიანებით მიშენებული სკოლა) კი ტრადიციული აივნიანი საცხოვრებლის (აგურისა და ხის) ტიპურ გადაწყვეტას გვთავაზობს (სურ. 31).

სოფელ ქვემო მაჩხაანის თეატრის შენობა წარმოადგენს დასავლეთიდან

¹ Городской народный дом им. К.Я. Зубалова, Тифлиси, Типография К.П. Козловского, 1913 г., с. 11-12.

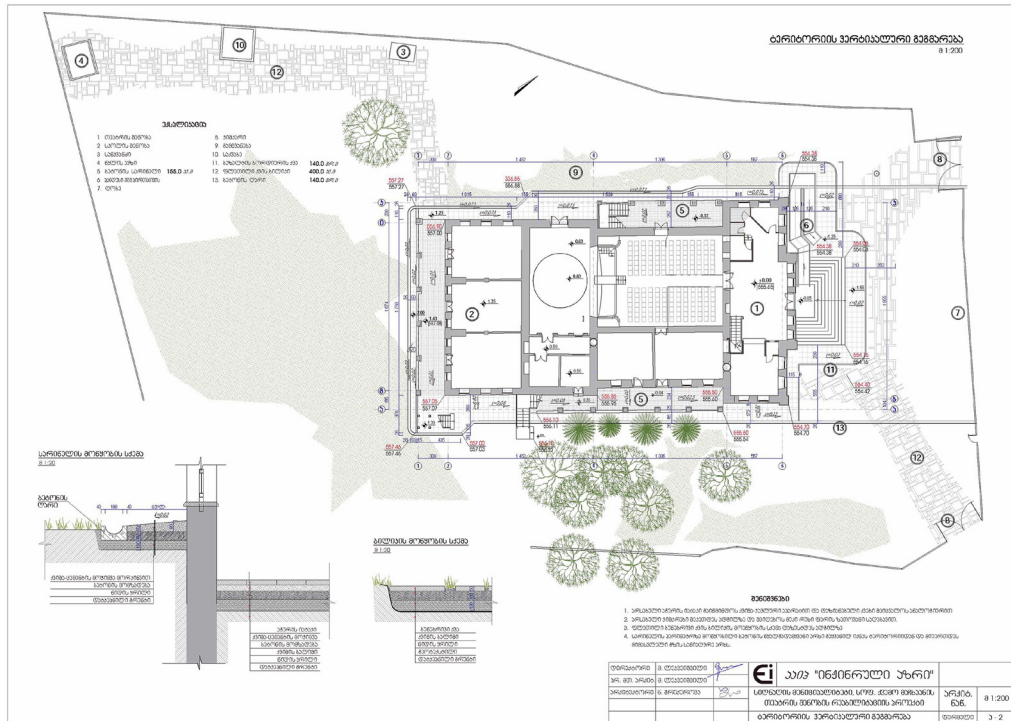
სურ. 31. თეატრი სოფელ ქვემო მახსანში

აღმოსავლეთისკენ დაგრძელებული გეგმის მქონე მონუმენტურ ორსართულიან ნაგებობას. მის სწორკუთხა გეგმარებაში ჩართულია ერთიარუსიანი მაყურებელთა დარბაზი, სასცენო კოლოფი, ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მეორე სართულის სივრცეები, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის გალერეები. აღმოსავლეთიდან სკოლის მიშენების გამო, რამდენადმე დაგრძელებულია თეატრის შენობის თავდაპირველი, თითქმის კვადრატს მიახლოებული გეგმა (სურ. 32).

თეატრის უკან, მის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, შემორჩენილია სამსართულიანი, დღეს უფუნქციო ნაგებობა. თავდაპირველად ეს ორსართულიანი სახლი საცხოვრებელი იყო, მოგვიანებით სკოლა. ნაგებობა აგებულია ტრადიციული „კახური“ წყობით, აგურისა და კირით შევსებული ქვის ჰორიზონტალური რიგებით. დასავლეთის მხარეს ხის ღია აივნებით. აშენებული უნდა იყოს არაუგვიანეს XIX საუკუნის II ნახევარისა. ნაგებობის თავდაპირველი სახე კარგად იკითხება თეატრის მშენებლობის ამსახველ საარქივო ფოტოზეც. მოგვიანებით მას დააშენეს მესამე სართული (ტუფის ქვით). მოუვლელობისა და უფუნქციობის გამო, ნაგებობა ძალზე დაზიანებულია (სურ. 33, 43).

ქვემო მახსანის თეატრის ორსართულიანი შენობა ქართული აგურით, ქვითა და კირის დუღაბითაა ნაგები. სარკმელებითა და ჰორიზონტალური სარტყელებით დანაწევრებული სადა, საგანგებოდ ხაზგასმული შესასვლელით და მის წინ ფართოდ გაშლილი კიბეებით. ფასადის ცენტრალური ნაწილი დასრულებულია აგურის თაღოვანი დეკორატიული ფრონტონით, გვერდითი ნაწილები კი ლითონის მსუბუქი, აჟურული პარაპეტით. შენობა შელესილია და ვარდისფრადაა შეღებილი.

სურ. 32. სოფ. ქვემო მაჩხანის თეატრის გეგმა, 2018 წ., ააიპ „ინჩინური უბანი“

სათეატრო შენობის ინტერიერი მოიცავს: ფოიეს, ორ მხარეს განლაგებული სათავსებით (ამჟამად, ჩრდილოეთ ნაწილში კულტურის სახლის ადმინისტრაციაა, სამხრეთში – სკოლის ბიბლიოთეკა), სათეატრო დარბაზს, სცენას კულისებით (მხოლოდ ერთ მხარეს, ჩრდილოეთით) და საორკესტრო ორმოც; მეორე სართულის დონეზე, დაგრძელებული ოვალის ფორმის იარუსს გარშემო განლაგებული სკამებით. თეატრის შენობა ორივე სართულზე აღჭურვილია კედლებში ჩაშენებული ღუმელებით, რომლებიც მაყურებელთა დარბაზის გარდა, მის მომიჯნავე სივრცეებშიც გადის და მთლიანად უზრუნველყოფდა ნაგებობის გათბობას (სურ. 34, 35).

თეატრში შესვლისას თავდაპირველად ვხვდებით ფოიეში, საიდანაც გასასვლელებია გვერდით სივრცეებში (კულტურის სახლის ადმინისტრაცია და სკოლის ბიბლიოთეკა). აქედან შევდივართ სწორკუთხა ფორმის ერთიარუსიან მაყურებელთა დარბაზში, რომელსაც რამდენიმე კარი აქვს პირველი სართულის დონეზე – დასავლეთიდან, ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან. სასცენო კოლოფსა და მაყურებელთა დარბაზს შორის ღრმა საორკესტრო ორმოა, ორსავე მხარეს ბენუარის ლოჟებით. უშუალოდ ეზოდანაა შესასვლელი სცენაზეც, სამხრეთიდან (თავდაპირველად ექსტერიერის ეს ნაწილიც სამხრეთის ღია გალერიის სტრუქტურაში იქნებოდა მოქცეული მსგავსად ჩრდილოეთისა, რომელიც, პირველისგან განსხვავებით, თითქმის თავდაპირველი სახითაა შემორჩენილი) და კულისებში, ჩრდილოეთის მხრიდან. აღსანიშნავია, რომ შესასვლელ-გასასვლელების სისტემა კარგადაა ორგანიზებული საევაკუაციო თვალსაზრისითაც (სურ. 36).

დამოუკიდებელი შესასვლელებია მაყურებელთა დარბაზის იარუსზე. ისინი

გალერეის მეორე სართულზე სამივე მხრიდანაა მოწყობილი (არსებული მდგომარეობით: ორი – სამხრეთიდან, ერთი – დასავლეთიდან, ერთი – ჩრდილოეთიდან). პირველი სართულისაგან განსხვავებით, იარუსზე შესასვლელი და სარკმელები დღეს სახეცვლილია და არ ასახავს თავდაპირველ სურათს. კერძოდ, სამხრეთიდან ორი კარი და ორი სარკმელია, ასევე, დასავლეთის კედელში გაჭრილი ერთი კარი და ღუმელი (როგორც ყველა ღუმელი ჩასმულია კარის ღიობის ფორმის ცრუ თაღში) და ჩრდილოეთით ერთი კარი და ღუმელი (სურ. 37).

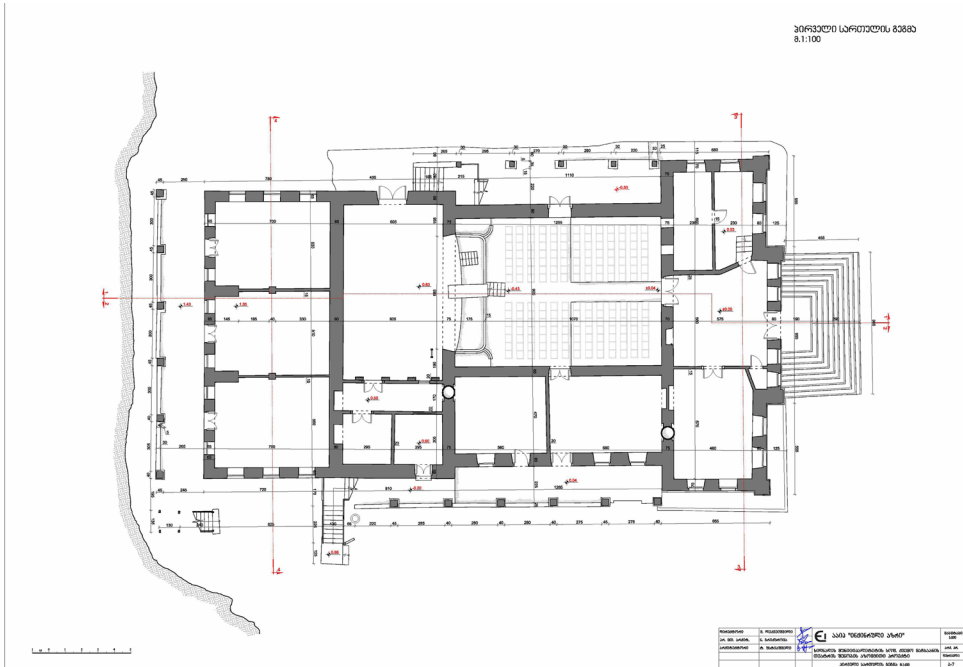

სურ. 33. თეატრის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ნაგებობა

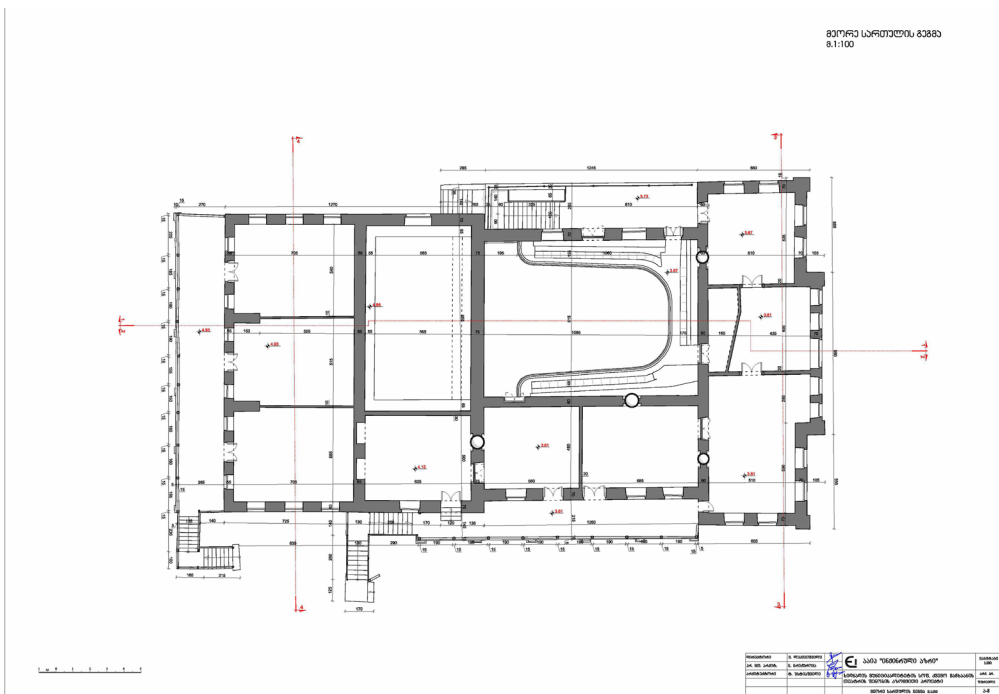
მაყურებელთა დარბაზის კედლები შელესილია. ჩრდილოეთ კედლის დასავლეთ ნაწილში დაზიანების შედეგად იკითხება აგურის დეკორატიული თაღის ფრაგმენტი, რითაც გაფორმებული იყო სათეატრო შენობის კარ-სარკმელები. გარდა ამისა, უხეში გადაკეთების შედეგია იარუსის მოაჯირის მოულოდნელი „დასრულება“ ჩრდილოეთ კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში. ორივე მხრიდან იგი სცენის კედლამდე იქნებოდა მიყვანილი, სხვაგვარად სრულიად გაუგებარია იარუსზე შემავალი კარის ფუნქცია. ამასთან, იარუსის დონეზე მცირედ შევირილი კედელი ჩრდილოეთ და სამხრეთ კედლებზე დღემდე შემორჩენილი. იარუსის ჩრდილოეთ კედელზე, სავარაუდოდ, ერთი კარისა და ღუმელის გარდა, კიდევ უნდა ყოფილიყო სარკმელები ან ერთი კარი და ერთი სარკმელი. ნალესობის მოხსნა ამ კედელზე გამოავლენს ღიობების თავდაპირველ სტრუქტურას და რაოდენობას. ამასთან, გასათვალისწინებელია რომ თეატრი დღის განათებას იყენებდა, რომლის წყაროც მეორე სართულის, იარუსის კედლებში გაჭრილი სარკმელებია. ამიტომ, მხოლოდ ერთი კედლის გამოყენება ალოგიკურია როგორც ფუნქციური, ისე არქიტექტურული გადაწყვეტის მხრივ, თუმცა არა გამორიცხული. ასეთი სურათია ქვემო მაჩხანის თეატრის თანადროულ კ. ზუბალაშვილის სახელობის საქალაქო სახალხო

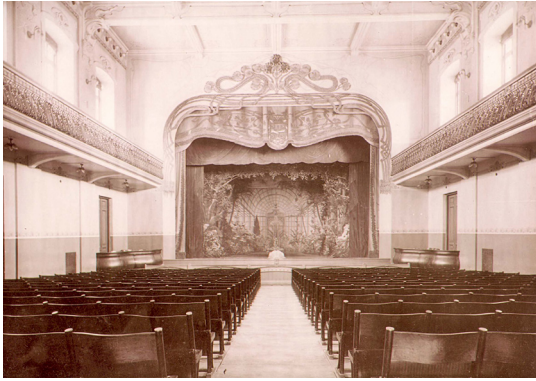
სურ. 34, 35. სოფ. ქვემო მაჩხანის თეატრის მაყურებელთა დარბაზი

სურ. 36. სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრის I სართულის გეგმა, 2018 წ.,
აიპ „ინჟინრული აზრი“

სურ. 37. სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრის II სართულის გეგმა, 2018 წ.,
აიპ „ინჟინრული აზრი“

სურ. 38. კ. ზუბალაშვილის სახ. საქალაქო სახალხო სახლის მაყურებელთა დარბაზი

სურ. 39. სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრის მაყურებელთა დარბაზი

სახლშიც (თბილისი), რომელთანაც მსგავსება შინაარსობრივ დატვირთვისათან ერთად, არქიტექტურული თვალსაზრისითაც იკვეთება. კ. ზუბალაშვილის სახელობის საქალაქო სახალხო სახლს თავდაპირველად ხელოვნური განათება არ ჰქონდა და ბუნებრივი შუქით ნათდებოდა, რის გამოც სპექტაკლები მხოლოდ დღის განმავლობაში იმართებოდა. მისი სწორკუთხა ფორმის 630 მაყურებელზე გათვლილი დარბაზი, ქვემო მაჩხაანის თეატრის მსგავსად, შედგებოდა პარტერის სართულისა და იარუსისგან. თუმცა, ტევადობით ბევრად აღემატებოდა მას. ეს მცირე მოცულობის სათეატრო სივრცეთა გადაწყვეტის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ფორმა იყო (სურ. 38).

თეატრის მაყურებელთა დარბაზის მოცულობაზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის პერიოდულ პრესაში დაცული და სხვადასხვა მოვლენათა ამსახველი სტატიები. ასე მაგალითად: „...საზოგადო რიცხვი დამსწრეთა აღემატებოდა 300 კაცს. გული სინარულით აღმევსო, როდესაც დავინახე უზარმაზარი, ახლად გამართული თ. ნ. დ. ერისთავის ხარჯით და თაოსნობით, სათეატრო აივან-ხალა მთლად გაჭვდილი, აქ მოგროვილი ხალხით“.¹

დღევანდელი მდგომარეობით ქვემო მაჩხაანის სათეატრო დარბაზი 300-მდე მაყურებელს იტევს: პარტერში – 186, იარუსზე – 100. პარტერში ორ ნაწილად განლაგებული შვიდსკამიანი 13 რიგია, რაც ჯამში 182 ადგილს მოიცავს, ამას ემატება ბენუარის ლოჟების 2-2 ადგილი, სულ – 186. დღეს არსებული მოდერნის სტილის ხის სკამები ნაგებობის თანადროულია (სურ. 39). მათ თითქმის დაუზიანებლად მოაღწიეს ჩვენამდე. გადაკეთებული და რაოდენობრივად გაზრდილია იარუსის სკამები. თავდაპირველად იგი შედარებით მცირე რაოდენობის მაყურებელზე იყო გათვლილი. დაახლოებით 60-მდე, ერთ რიგად განლაგებული სკამით. მთლიანობაში ქვემო მაჩხაანის თეატრი, სავარაუდოდ, 250 მაყურებელს დაიტევდა.

იარუსის მეორე რიგის გრძივი სკამები პირდაპირ მიბჯენილია კედლებს, ნაწილობრივ ფარავს სარკმლებს, კარებს, ღიობებს, ლუმენებს. მანძილი რიგებს შორის ძალზე მცირეა და დასაჯდომად მოუხერხებელი. ცხადია, ეს გვიანდელი გადაკეთების შედეგია (სურ. 40).

სახეცვლილია მაყურებელთა დარბაზის ჭერი. დღევანდელი სახე მას, სავარაუდოდ,

¹ გაზ. „ივერია“, 1899 წ., №158.

სურ. 40. სოფ. ქვემო მაჩხანის თეატრის იარუსი

1990-იან წლებში მიეცა (ხის გადახურვაზე დაკრულია პლასტმასის ყავისფერი შტამპური პანელები). სადა, შეზნექილი კარნიზი ასრულებს მაყურებელთა დარბაზის კედლებს და გადადის ჭერზე, რომელიც თავის დროზე მოხატული იყო. ამას ადასტურებს გოგი მოსულიშვილი, რომელიც XX საუკუნის 60-იან წლებში ქვემო მაჩხანის თეატრში მოქმედი კლუბის ხელმძღვანელი იყო. მისივე ინფორმაციით, თეატრის მოხატული ჭერი გასული საუკუნის 90-იან წლებშია შეცვლილი. არაერთგზისაა გადაღებილი სათეატრო დარბაზის კედლებიც. თეთრი შელესილობიდან ვარდისფრად გამოსჭვივის ტერაკოტისფერი მოხატულობის კვალი (ასევე, ლაფვარდისფერი, მწვანე, ვარდისფერი ტონები). მაყურებელთა დარბაზში, პირველი სართულის კედლების შუაწელზე, იარუსის კედლებზე, ასევე, სცენის შუბლზე და მის გვერდით კედლებზე, შეუიარაღებელი თვალით დღესაც იკითხება საღებავის კვალი, რომელიც ინტერიერს მთელ პერიმეტრზე მიუყვება. ყოველივე ეს ცხადყოფს, რომ მაყურებელთა დარბაზი მოხატული იყო. შესაძლოა, ფრიზის სახით იარუსზე (კარნიზიდან ვიდრე ვიზუალურად აღქმად ვარდისფერ რეგისტრამდე) ან ზუბალაშვილების საქალაქო სახალხო სახლის მაყურებელთა დარბაზის მსგავსად, კედლის ქვედა ნაწილში.

თეატრის სცენა სივანეში მაყურებელთა დარბაზის თითქმის ნახევარს უტოლდება, სამხრეთ კედელში გაჭრილი კარით და მეორე სართულის დონეზე ერთი სარკმლით. სცენის უკანა კედელი ყრუა. ჩრდილოეთ ნაწილში კი კულისებია, შესასვლელით ჩრდილოეთის მხრიდან. სცენის კედლების ზედა მონაკვეთები შეუღესავია და კარგად იკითხება მისი წყობა – აგურისა და კირხსნარით შევსებული ქვის მონაცვლე რეგისტრები, როგორც ეს ექსტერიერშია. შეცვლილია სცენის ხის იატაკი და აღარ არსებობს სუფლიორის „ნიჟარა“,

სურ. 41. სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრის სცენის კონსტრუქცია

მაგრამ შემორჩენილია დეკორაციათა ცვლისთვის გამიზნული ხის ძველი კონსტრუქციები სპეციალური ლითონის სამაგრებით, რომლებიც დღესაც მოქმედია (სურ. 41).

სავარაუდოდ, სკოლის მიშენების გამო, ამოშენებულია კულისებში არსებული სარკმლები (შემორჩენილია სარკმელთა ჩარჩოები და რაფები). ჭერი ბრტყელია, შეფიცრული და მაყურებელთა დარბაზის მსგავსად, დაფარულია პლასტმასის შტამპური პანელებით. იატაკი – ხის, გემბანური. ერთ-ერთი რემონტის დროს, კულისები მუქ მწვანედ შეუღებავთ, ისევე, როგორც იარუსის ხის სავარძლები და დასაჯდომი რიგები.

მბრუნავი სცენა

სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრში მბრუნავი სცენის არსებობის შესახებ ინფორმაცია მხოლოდ ზეპირი ხასიათისაა (ასევე, მოგვიანებით მისი თბილისში, მარჯანიშვილის თეატრში გადატანის ამბავი). თეატრში მბრუნავი სცენის არსებობას ადასტურებს 1960-იან წლებში ქვემო მაჩხაანის კლუბის ხელმძღვანელი გოგი მოსულიშვილი (სურ. 42).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამჟამად, სცენის იატაკი გამოცვლილია; მის ქვეშ არსებული კრონშტეინი (გამოყენებულია სცენის გასამაგრებლად) კი – გვიანდელი. სცენის ქვეშ სივრცის დიდი ნაწილი მიწაშია, რის გამოც მბრუნავი სცენის კონსტრუქციისთვის სივრცე ძალზე შეზღუდულია. მისი კვალი დღეს არ იკითხება.

მბრუნავი კონსტრუქციით აღჭურვილი სცენა მნიშვნელოვანი ტექნოლოგიური სიახლე იყო ქვემო

სურ. 42. სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრის სცენა

მანხანში თეატრის აშენების დროისათვის. იგი შესვენებების გარეშე დეკორაციების სწრაფად შეცვლის და ანტრაქტების შემცირების საშუალებას იძლეოდა. რუსთაველის თეატრის შესახებ ერთ-ერთი საგაზეთო სტატიის ავტორი აცხადებდა, რომ „რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, მთელს რუსეთში დღემდე ასეთი სცენით მხოლოდ ერთი თეატრი არსებობს – ეს არის მოსკოვის მცირე თეატრი ე.ი. ჩვენი... თეატრი ამ მხრივ რიგით მეორე იქნება“.¹

მბრუნავი სცენის ისტორია კი სულ რამდენიმე წელს ითვლიდა. იგი ცნობილმა თეატრალურმა მექანიკოსმა კარლ ლაუტენშლეგერმა გამოიგონა და პირველად 1896 წელს მიუნხენის რეზიდენც-თეატრში გამოიყენა. რუსეთში მცირე თეატრის გარდა, მბრუნავი სცენა სამხატვრო თეატრშიც იყო. სულ რაღაც ორ წელიწადში იგი თბილისში, „არტიტული საზოგადოების“ ანუ რუსთაველის თეატრშიც გააკეთეს (1898-1901). თუკი მბრუნავი სცენა (ბევრად მცირე მასშტაბის) ჰქონდა ამავე პერიოდში აგებულ სოფ. ქვემო მანხანის თეატრსაც (სხვაგვარად რთული ასახსნელია მეხსიერებაში დაღეპილი ინფორმაცია ასეთი სცენის არსებობის შესახებ), ამით ქვემო მანხანის თეატრი დედაქალაქის ერთ-ერთი საუკეთესო თეატრის გვერდით დგას და უფრო ფართო კონტექსტში კი იმ ერთეულ თეატრებს შორის ევროპის მასშტაბით, სადაც უახლესი ტექნოლოგიები გამოყენებული.

სამწუხაროდ, არ მოგვეპოვება ინფორმაცია არქიტექტორზე და თეატრის პროექტისთვის გამოცხადებულ კონკურსზე, რაც გავრცელებული პრაქტიკა იყო უკვე იმ დროისათვის. თბილისის თეატრების უმეტესობა სწორედ არქიტექტურულ კონკურსებში გამარჯვებული პროექტებით აშენდა. ხელთ არც ქვემო მანხანის თეატრის პროექტი გვაქვს. ერთი კი ცხადია, იგი დაპროექტებულია სათეატრო არქიტექტურის სპეციფიკის მცოდნე არქიტექტორის მიერ.

საგულისხმო ინფორმაციას ვეცნობით 1894 წლის გაზეთში „ივერია“ (№171): *„ქვემო-მანხანი. აქ იყო კრება შემდგარი ქვემო-ქიზიყის ძღველებსა, მასწავლებლებისა და ოჯახიშვილებისგან სახალხო დეპო-ბანკის პროექტის განხილვებად. პროექტის განხილვის შემდეგ კრებამ აღმოიჩინა დეპო-ბანკის გამგეობის თამყდომარედ დ. ნადირაძე და წევრებად: მასწავლებელი დ. ჯავახიშვილი, პროვიზორი ს. კურცხალია და ვაჭარი ი. მატიაშვილი; ...გამგეობა უხვე შეუდგა სხვადასხვა თადარივს და იმედი აქვს მომავალ წელს დააწყებინოს დეპო-ბანკის მოქმედება ს. ქვემო-მანხანში“.* გაზეთში დაბეჭდილი ეს ინფორმაცია მნიშვნელოვანია იმის საილუსტრაციოდ, რომ ახალი დაწესებულებების პროექტებს საზოგადოება ეცნობა და განიხილავს. ასეა სავაჭრო დეპოს და, ლოგიკურია, ვივარაუდოთ, რომ ასევე იქნებოდა თეატრის შემთხვევაშიც. პროექტის განხილვიდან რამდენიმე თვეში სავაჭრო დეპოს შენობა უკვე აგებულია.

ექსტერიერი

სოფელ ქვემო მანხანის თეატრი მთავარი ფასადით ქუჩისკენაა მიმართული. აგურით ნაგები შენობა (განსაკუთრებით მისი დასავლეთ ნაწილი) შელესილია და ვარდისფრადაა შეღებილი. ფასადის სიბრტყე რამდენიმე დონიანია. ცენტრში შვერილი, ფრონტონით

¹ მირიანაშვილი მ., მუშუღიანი ქ., რუსთაველის თეატრის შენობა, ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“, 1987 წ., №3, გვ. 65.

სურ. 43. თეატრის მშენებლობა სოფ. ქვემო მაჩხაანში, XIX ს. ბოლო

დასრულებული ნაწილი, სადაც თეატრში შესასვლელი მთავარი კარია საზეიმო კიბეებით და გვერდებში მცირედ უკანშეწეული „ფლიგელები“.

ფასადი დამუშავებულია მოდერნის სტილისთვის დამახასიათებელი ელემენტებით. აქ სარკმელთა ორი რიგია, ცენტრალურ ნაწილში – ხუთი და გვერდით ნაწილებში – ორ-ორი. დონეები გამოყოფილია სადა, ჰორიზონტალური სარტყელ-კარნიზებით. კუთხეები კი წინ წამოწეული სწორკუთხა, მასიური პილასტრებით. თეატრის შენობის ეს ნაწილი დასრულებულია აგურის დეკორატიული წყობით შექმნილი ფრონტონით და მის გაგრძელებაზე, მცირე ზომის დაბალ სვეტებს შორის ჩასმული ლითონის მსუბუქი პარაპეტით.

თეატრის მშენებლობის ამსახველ ფოტოზე (სურ. 43) კარგად ჩანს აგურით ნაგები შენობის ფასადი, შვერილ სიბრტყეთა კუთხეებში ჰორიზონტალური რუსტებით დეკორირებული ნახევარსვეტებით. დღეს, სხვადასხვა დროის გადაკეთებათა გამო, აღნიშნული დეკორი აღარ იკითხება (მინიშნების დონეზე მცირე კვეთის ჰორიზონტალებითაა აღნიშნული). საარქივო ფოტოზე, ასევე, ვხედავთ კარ-სარკმელთა ფორმას და დეკორს – აგურის წყობით რადიალურად ჩასმული აგურისავე ნახევარწრიულ თავსართებს. დღეისათვის სარკმელები სწორკუთხა ფორმისაა. მათი დეკორი შელესილობის ქვეშაა მოქცეული. აქვე, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ინტერიერში სარკმელების ღიობთა ფორმა მეტწილად შენარჩუნებულია (სრულადაა სცენის სამხრეთ კედელზე).

ფასადის სიბრტყე, ვერტიკალური ნახევარსვეტების გარდა, დანაწევრებულია ჰორიზონტალური, სადაც პროფილირებული შვერილი სარტყელით, პირველი და მეორე სართულების დონეებზე, მეორე სართულის სარკმელთა ქვეშ და სრულდება ამავე ფორმის ორმაგი კარნიზით. თუკი სათეატრო შენობის ფასადი მთლიანად აგურითაა ნაგები, გვერდით ფასადებზე სამშენებლო მასალა იცვლება. კერძოდ, აგურის თარაზულ რიგებს ენაცვლება კირის დულაბით შევსებული რიგის ქვის ფართო რეგისტრები –

კედლის ასეთი წყობა ტიპურია კახეთისთვის და XX საუკუნის II ნახევარშიც ფართოდ გამოიყენებოდა. ამ პრინციპითაა აგებული სოფელ ქვემო მაჩხანის თეატრიც.

თეატრის დასავლეთ (თეატრის ფოიე) და აღმოსავლეთ (სასცენო კოლოფი) ნაწილებს შორის მოქცეულია მაყურებელთა დარბაზი. სამივე ნაწილს დამოუკიდებელი გადახურვა აქვს (მეოთხეა – აღმოსავლეთის მხრიდან მიშენებული ორსართულიანი სკოლა). სამნაწილიანობა ექსტერიერშიცაა აქცენტირებული. კერძოდ, თეატრის შენობას ჩრდილოეთით და სამხრეთით აქვს ორსართულიანი, სწორკუთხა სვეტებზე დამყარებული, ღია გალერეები, რომელთაგან ჩრდილოეთის თავდაპირველი სახითაა შემორჩენილი (ასასვლელი კიბის გარდა), სამხრეთის კი – გადაკეთებული.

თეატრის ჩრდილოეთ ფასადს, სასცენო კოლოფის ჩათვლით, ბოლომდე მიუყვება 6 (სავარაუდოდ 7 იქნებოდა, შეცვლილია მოგვიანებით გაკეთებული აივნისგან ჩამოსასვლელი კიბის გამო), აგურით ნაგებ, სწორკუთხა ბოძზე დამყარებული ხის აივანი (ჭერი, იატაკი, სადა, სწორკუთხა სვეტები კაპიტელებით), ხეში ჩასმული ლითონისბადიანი მოაჯირით. სვეტების რამდენადმე ქვემოთ დასმული კაპიტელები მიუთითებს, რომ აივანი ხის ჭვირული ორნამენტით იყო შემკული (უკან მდებარე სკოლის აივანს ჯერ კიდევ შემორჩენილი აქვს ეს დეკორი). სურ. 44, 45.

გალერეის პირველ სართულზე შემორჩენილია აგურის იატაკის არც თუ მცირე ფრაგმენტები, რომელთა მიხედვითაც შესაძლებელია იატაკის აღდგენა არა მარტო ჩრდილოეთ, არამედ სამხრეთ გალერეაშიც.

ჩრდილოეთ გალერეის აგურის ოთხკუთხა სვეტები დღეს მთლიანად შელესილია (ბაზისებიც). მსგავსი ფორმის სვეტებია სამხრეთ გალერეაშიც, მაგრამ ისინი უკვე ბეტონისგანაა ჩამოსხმული. გალერეა აქ საგრძნობლადაა დამოკლებული (4 სვეტს ეფუძნება). მთლიანად შეცვლილია აივანი – იატაკი, მოაჯირები, ასასვლელი კიბე (სავარაუდოდ, ბოლო პერიოდის გადაკეთების შედეგი). სართულების გამყოფ ღონეზე შემორჩენილია კედელში ჩაჭრილი ხის ძელების ნაშთები – ზუსტი მითითება აივნის სიმაღლესა და სიგრძეზე.

ჩრდილოეთ და სამხრეთ გალერეები შედებილი იყო. აქაც ნათლად იკითხება სხვადასხვა პერიოდის შეფერილობის კვალი – ვარდისფერი, ცისფერი, ღია ყავისფერი

სურ. 44. თეატრის ჩრდილოეთ ფასადი

სურ. 45. თეატრის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ნაგებობა

(ოქრა). ვინაიდან თეატრის შენობაში გადმოსული სკოლა პერიოდულად არემონტებდა შენობას, დასადგენია თავდაპირველი შეფერილობა. სავარაუდოდ, ეს ვარდისფერი უნდა ყოფილიყო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თეატრის შენობას აღმოსავლეთის მხრიდან მიაშენეს სკოლის ორსართულიანი ნაგებობა, რომელიც ზედმიწევნით იმეორებს არა მხოლოდ თეატრის შენობის კედლის წყობას (აგურისა და კირის დუღაბით შევსებულ-შეღესილი ქვის რეგისტრების მონაცვლეობით), არამედ აგურის წახნაგოვანი სვეტების ფორმას ოთხკუთხა ბაზისებით, აივანს, ფანჯრების ფორმას დეკორით.

სკოლის მიშენების დროს აშკარაა სათეატრო ნაგებობის არქიტექტურული ფორმების და ერთიანი მხატვრული სახის შენარჩუნების მცდელობა. მინაშენიც სამშხრივი აივნით იყო გარშემორტყმული, რაზეც სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში შემორჩენილი, კოჭებისთვის განკუთვნილი ბუდეები მეტყველებს. თუმცა, აივნის დონე აქ ბევრად მაღალია, ვიდრე თეატრის გალერეათა აივნების სიმაღლე.

თეატრის შენობაში კარ-სარკმელთა ნაწილი ავთენტურია. ეს არის ხის ორფრთიანი კარი, სადა გეომეტრიული დეკორით და სარკმლის ხის ჩარჩოები, მოდერნისთვის დამახასიათებელი ტალღისებური ფორმის მამკობი დეტალებით.

თეატრის დასავლეთ და ჩრდილოეთ ნაწილების პირველი და მეორე სართულის სივრცეები ამჟამად მეტადაა დანაწევრებული, ვიდრე თავდაპირველად იქნებოდა. კერძოდ, ჩრდილოეთ ნაწილში არსებული სამი დარბაზის ნაცვლად, იყო ორი. იდენტური სურათია ჩრდილოეთ გალერეის მეორე სართულზე. თეატრის შენობას, ჩრდილოეთ მხარეს, მთელ სიგრძეზე (სასცენო კოლოფი, მაყურებელთა დარბაზი ფოიემდე) ორივე სართულზე განთავსებული დარბაზები აქვს, სადაც მოხვედრა ჩრდილოეთ გალერეიდანაა შესაძლებელი (როგორც პირველ, ასევე მეორე სართულზე). იგივე სურათი არ მეორდება შენობის სამხრეთ მხარეს. აქ მხოლოდ გალერეაა – დღეს უკვე სრულად გამოცვლილი.

თეატრის გეგმარებიდან გამომდინარე, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ სამხრეთ გალერეა, ჩრდილოეთის მსგავსად, მთლიანად გაუყვებოდა შენობის სამხრეთ ფასადს. შეცვლილი უნდა იყოს სვეტების განლაგებაც (ჩრდილოეთ ნაწილში ისინი შენობის დასავლეთ ნაწილის (ფოიე) ღერძს სცილდება. ასევე იქნებოდა, სამხრეთ გალერეაშიც. ამიტომ, სიგრძის გარდა, არსებულზე უფრო განიერი იქნებოდა სამხრეთ გალერეა და, ჩრდილოეთის მსგავსად, შენობის ფასადის სიბრტყიდან წინ გამოსული.

სამწუხაროდ, ჩვენს ხელთ არსებულ თეატრის შენობის ამსახველ ერთადერთ საარქივო ფოტოზე,¹ რომელიც სოფელ ქვემო მანხანში, ტატაშვილების ოჯახშია დაცული, სათეატრო შენობა მხოლოდ ნაწილობრივ იკითხება (სურ. 43).

თეატრის ფარდა

თეატრის სცენას XX საუკუნეში შესრულებული ორი ფარდა ამშვენებს. ერთი ზაჰესის ჰიდროელექტროსადგურის და ლენინის ქანდაკების გამოსახულებით, რომელიც სასცენო თაღს ფარავს და მეორე – ტყის ფერწერული გამოსახულებით – სცენის სიღრმეში (სურ. 46).

¹ მუყაოს ჩარჩოზე, რომელშიც ფოტოა ჩასმული, მითითებულია ფოტოგრაფის ვინაობა: „ФОТОГРАФЪ С.С. ЛУАРСАБОВЪ... въ Тифлисе“ („ფოტოგრაფი ს.ს. ლუარსაბოვი... ტიფლისი“). სს. ლუარსაბოვი თბილისელი ფოტოგრაფი – სოლომონ ლუარსაბიშვილია.

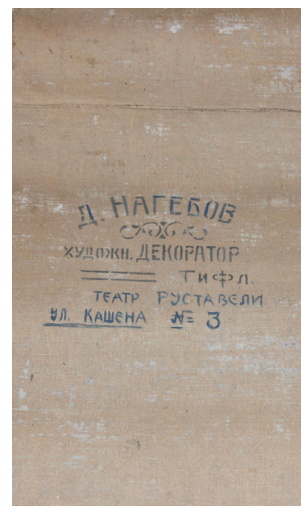

სურ. 46. სოფ. ქვემო
მანხაანის თეატრის
ფარდა

ზაქესის (პირველი ჰიდროელექტროსადგური საქართველოში) ინდუსტრიული პეიზაჟის ფონზე, ცენტრში, მოცემულია საბჭოთა ბელადის – ვ. ლენინის ქანდაკება. სოციალისტური რეალიზმის სტილში შესრულებულ კომპოზიციას (ტილო, ზეთი) უკანა მხრიდან აქვს ბეჭდურად დატანილი მინაწერი რუსულ ენაზე: „Д. Нагёбов Художн. ДЕКОРАТОР Тифл.“ (დ. ნაგებოვ მხატვ. დეკორატორი ტფილ.“), ქვემოთ ხელით შესრულებული წარწერით: „Театр Руставели УЛ. КАШЕНА №3“ („რუსთაველის თეატრი, კაშენის ქ. №3“ – დღ. აბო თბილელის ქუჩა თბილისში). სურ. 47.

აღსანიშნავია, რომ საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებს შორის, საქართველო ერთ-ერთი პირველი იყო, სადაც 1927 წელს დაიდგა კომუნისტური იდეოლოგიის ბელადის ვ.ლენინის ქანდაკება (მოქანდაკე ი. შადრი. ქანდაკება დღეს აღარ არსებობს).

რეალისტურ მანერაშია შესრულებული მეორე ფარდა, პერსპექტივაში გადმოცემული ტყის პეიზაჟით, რაც ილუზორულად ზრდის სცენის სიღრმის შთაბეჭდილებას.

სურ. 47. სოფ. ქვემო მანხაანის თეატრის ფარდა

თეატრის ფარდასთან დაკავშირებით საგულისხმო ინფორმაციაა გამოქვეყნებული 1899 წლის გაზეთში „ივერია“ (№154). მასში მოთხრობილია ფოტოგრაფ ვასილ როინაშვილზე, რომელიც 1899 წელს ჩასულა სოფ. ქვემო მახხანში ძეგლებისა და სიძველეების გადასაღებად. კერძოდ, „...ბ-ნ ვ. როინაშვილს განუზრახავს შემოიაროს საქართველოს კუთხეები და გადაიღოს ღირს სამახსოვრო ისტორიული ნანგრევები და ციხე-კოშკ ტაძარნი, ამ აზრით ვ. როინაშვილი ქვემო მახხანის ინტელიგენციასთან ერთად იყო ჭოეთის სალა-ტინის, მაღალ-ციცაბო მთაში, სადაც გადაიღო ჯერ არავისგან გადაღებული, დიდად შესანიშნავი ციხეები თამარ მეფისა და სხვა ტაძარნი. ვ. როინაშვილი უხატავს უსასყიდლოდ მახხანის სახალხო თეატრის სცენას მშვენიერს ფარდას ქიზიყის ცხოვრებიდამ აღებული სურათებით. სულით და გულით ვისურვებთ რომ აწ განსვენებულ ა.ს. როინაშვილის აღზრდილს ვ. როინაშვილს ასცხადებოდეს ყველა ის კეთილი განზრახვა რომელნიც ჩვენ მოვისძინეთ მისგან“.

სტატიიდან ჩანს, რომ როინაშვილი არა მარტო დაჰპირდა თეატრისთვის ფარდის მოხატვას, არამედ თითქოს დაწყებულიც აქვს. „...უხატავს უსასყიდლოდ მახხანის სახალხო თეატრის სცენას მშვენიერს ფარდას...“. რაც შეეხება ვასილ როინაშვილს, 1898 წლის მაისში ალექსანდრე როინაშვილის ნაადრევმა სიკვდილმა ახალგაზრდა ვასილს სწავლა შეაწყვეტინა (ერთი წელი მან პეტერბურგში გაატარა, სადაც სწავლობდა სამხატვრო აკადემიის მოსამზადებელ კურსებზე). ის დაბრუნდა თბილისში. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ, რომელმაც ფოტოატელიე ანდერძით მიიღო, ვასილი მმართველად დანიშნა და საქმის გაგრძელება დაავალა. ერთი წლის მუშაობის შემდეგ, ვ. როინაშვილმა დატოვა ფოტოატელიე და თბილისიც. ცოტა ხანს იგი სიღნაღში მუშაობდა, რომელიც ქვემო მახხანიდან სულ რაღაც 16 კმ-შია. ჩვენ არ ვიცით, შეასრულა თუ არა დანაპირები ვასილ როინაშვილმა, 1902 წელს იგი შუა აზიაში – ბუხარაში გაემგზავრა. თუკი მან მართლაც დახატა ფარდა ქვემო მახხანის თეატრისთვის – ეს 1899-1902 წლებს შორის უნდა მომხდარიყო.

სოფელ ქვემო მახხანის თეატრის ფარდაზე ინფორმაცია პრესაში კვლავ ჩნდება 1908 წელს. „ს. ქვემო-მახხანში ადგილობრივმა სცენისმოყვარეებმა წარმოადგინეს დ. ერისთავის პიესა „სამშობლო“. ვინ მოიფიქრებდა, რომ ასეთ რთულ პიესას მახხანის სცენაზე დასდგამდნენ, მაგრამ სცენის მოყვარეებმა ყოველსავე დაბრკოლება დასძლიეს... წარმოადგინეთ ჩემი ვაკვირება, როდესაც დარბაზში შეველ. პირველად ჩემი ყურადღება თეატრის ფარდამ მიიპყრო. ფარდაზე დახატულია ქართველი ქალი და ხელთ ანთებული მამხალა უჭირავს, რომელიც ირგვლივ სხივებსა ჰფენს. შორს მოსჩანს კავკასიონის მთები. მთების დაბლა დიდი ტყე და ტყის გვერდით ალაზანი. წინ კი თამარ დედოფლის ციხეა აღმართული. აიხადა ფარდა და გამოჩნდა მოედანი. დეკორაციები კარგად მოეწყობა რამდენადაც ეს სოფელშია შესაძლებელი. თვით მოთამაშენიც კარგად თამაშობდნენ...“

არის თუ არა სტატიამი აღწერილი ფარდა ვასილ როინაშვილის დახატული, ძნელი სათქმელია. ფარდაზე გამოსახული „თამარ დედოფლის ციხე“ ძალაუნებურად გვანსენებს მის ქვემო მახხანში ჩასვლას, „...სადაც გადაიღო ჯერ არავისგან გადაღებული, დიდად შესანიშნავი ციხეები თამარ მეფისა და სხვა ტაძარნი“.

1904 წელს, სოფ. ქვემო მაჩხაანში, თეატრის აშენებიდან რამდენიმე წელიწადში მისი შეკეთების საკითხი დამდგარა. დაზიანებულა კედლები და ჭერი. სარემონტო სამუშაოები კერძო პირს დაუფინანსებია და მისივე მცდელობით განახლებულა თეატრის ფუნქციონირება. 1904 წლის 19 ივლისის გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ (№2558) საზოგადოებას ატყობინებს: „თითქმის ხუთი წელიწადია, რაც ჩვენ სოფელში თეატრი დაარსდა ბოქაულის თავად ერისთავის მეცადინეობით. თვითონ შენობა ვერ აღმოჩნდა მკვიდრი – ერთი კედელი გასკდა და ჭერი სრულებით ჩამოწვა. ამ ერთი თვის წინად ჩვენი თეატრი სამწუხარო სურათს წარმოადგენდა - ნანგრევის მეტს ვერას ნახავდით. ჩვენდა საბედნიეროდ, ბ-ნმა ვ.ა. ნასიძემ იკისრა თეატრის საქმე, თავის საკუთარს ხარჯით გააკვიკეთა სცენა, შეადგინა მოყვარეთა დასი ადგილობრივ მასწავლებლებისგან და წარმოადგენა გაკვიმართა; წარმოადგენილი იქმნა „ვაის გავეყარე, ვუის შევეყარე“ ვ. გუნიასი. პიესამ რივიანად ჩაიარა“.

თეატრის მუშაობა, როგორც ჩანს, არ ატარებდა სისტემატურ ხასიათს. ეს ბუნებრივია, პერიოდულად თამაშობენ სცენისმოყვარეები. ასევე, პერიოდულად მართავენ წარმოდგენებს ჩამოსული არტისტები. „ჩვენ სოფელს ერთადერთი სასცენო შენობა ჰქონდა, სადაც ზაფხულობით ახალგაზრდობა წარმოდგენებს მართავდა. ბოქაული ვ. ვაჩნაძის მეოხებით ეს სახლი ბოსლათ აქციეს და წარმოდგენების ნაცვლად შივ დრაგუნების ცხენები ხვიზებინებენ“; – წერს 1907 წელს გაზეთი „ლახვარი“ (№18).

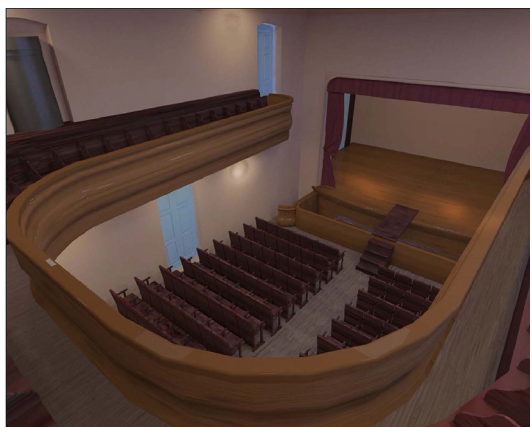
თეატრის შენობის განახლების საკითხი მომდევნო წლებშიც აქტუალურია. საზოგადოება კვლავ ცდილობს თანხის შეგროვებას შენობის შეკეთებისა და სცენის გასაუმჯობესებლად. „ბევრს მოეხსენება, რომ მაჩხაანის სცენას საძირკველი კოლა ერისთავმა ჩაუყარა. მისის ინიციატორობით აშენდა მაჩხაანის თეატრი და დიდი ამავიცი დასდო. მაგრამ განვლო წელიწადებმა და თითქმის თეატრისთვის ყურადღება არავის მიუქცევია. ნელ-ნელა ინგროვდა იგი. ათასში ერთხელ თუ დასდგამდნენ ვოდევილს, გადიოდა წელიწადები და კანტი-კუნტად იღვებოდა წარმოდგენები, მაგრამ სცენას არაფერი ემატებოდა. ამ ბოლო დროს გამოჩენილან მოამაგენი და სცენის განახლებას შესდგომიან. ამ საქმეს ინიციატორობენ ა. შ-ლი, რ. მენთეშაშვილი და ნიკა კობიაშვილი. 28 თიბათვეს წარმოადგენა ს. ქვემო მაჩხაანში სცენის სასარგებლოდ იყო დანიშნული... 140 მანეთამდე იქმნებოდა შემოსავალი, რომელიც ვადაიდო სცენის გასაუმჯობესებლად. იმეღია, ახალგაზრდობა კვლავაც დასდგამს წარმოდგენებს, ქიზიყის საზოგადოება მადლობელს დარჩება“.¹

ამდენად, 1908 წლისთვის, როცა თეატრის შენობას უკვე ათწლიანი ისტორია აქვს, მაჩხაანის თეატრი საჭიროებს განახლებას. ამ მიზნით, საქველმოქმედო წარმოდგენაც იღვმება და თანხაც გროვდება. როგორც ჩანს, არც თუ უშედეგოდ, ვინაიდან 1910 წელს სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრში შედგა მომავალში ცნობილი რეჟისორის, ქართული თეატრის რეფორმატორის და ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის, ს. ახმეტელის სარეჟისორო დებიუტი. 1910 წლის 5 სექტემბრის „თეატრი და ცხოვრება“ (№35) წერს: „სოფ. მაჩხაანი (სიღნაღის მაზრა). 30 მკათ. ადგილობრივ სცენისმოყვარეთა ა. ახმეტელაშვილის რეჟისორობით წარმოადგინეს ა. სუმბათაშვილის „ლალატი“. პიესისთვის სულ ახალი ტანისამოსი და დეკორაციები მოამზადეს. მთელი ორი თვე ემზადებოდნენ და პიესამაც შესანიშნავად ჩაიარა. ...წარმოდგენამ კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა დიდძალ დამსწრე საზოგადოებაზე“.

¹ გაზ. „ამირანი“, 1908 წ., №18.

რედაქტორი	მ. რეაბილიტაციის	ააიპ „ინჟინერული აზრი“	მასშტაბი
პ. მ. მ. მ. მ.	მ. რეაბილიტაციის		1:100
პროექტორი	მ. რეაბილიტაციის	სტრუქტურული პროექტირების სსიპ „საქსტრუქტურა“ ქ. თბილისი, ვ. ჯაფარიძის ქ. 100	პ. მ. მ. მ.
პროექტორი	მ. რეაბილიტაციის	გეგმითა და ნახაზით მ. რეაბილიტაციის	პ. მ. მ. მ.

სურ. 48. სოფ. ქვემო მაჩხაანის თეატრის რეაბილიტაციის პროექტი, 2018 წ., ააიპ „ინჟინერული აზრი“.

ისტორიულ-არქიტექტურული რეზიუმე

XIX საუკუნის ბოლოს – XX საუკუნის დასაწყისში აგებული სათეატრო შენობები საქართველოში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, უმთავრესად დედაქალაქშია თავმოყრილი. არქიტექტურულად ეს ევროპული, დახურული ტიპის სათეატრო ნაგებობებია პერსპექტიული სცენა-კოლოფით და იარუსული დარბაზით (სათეატრო არქიტექტურის დღემდე უცვლელი სტრუქტურა). პირველი ევროპული ტიპის სათეატრო ნაგებობები საქართველოში XIX საუკუნის შუა ხანებიდან ჩნდება:

მანეჟის თეატრი, 1845 წ. – არქიტექტორ ი. ივანოვის პროექტით გადაკეთებულ თბილისის სამხედრო მანეჟის შენობაში 1845 წელს მოეწყო დროებითი თეატრი 340 ადგილზე. ნახევარწრიული მაყურებელთა დარბაზით, ერთდონიანი იარუსით და გვერდითი ლოჟებით.

თბილისის თეატრი, ე. წ. ქარვასლის თეატრი, 1847-1851 წწ. – „ერევანსკის“, დღ. თავისუფლების მოედანზე, არქიტექტორ ჯ. სკუდიერის პროექტით აგებული თეატრი ორიარუსიანი, ნალისებური ფორმის დარბაზით, 800 მაყურებელზე იყო გათვლილი. პროფესიულ ქართულ თეატრთან ერთად აქ წარმოდგენებს მართავდა იტალიური ოპერა, რუსული თეატრი და საბალეტო დასი. ალ. დიუმა, რომელმაც თბილისის თეატრი 1858 წელს ნახა, წერს: „...სინდისის ქენჯნის გარეშე შემიძლია ვთქვა, რომ თბილისის თეატრის დარბაზი – ერთ-ერთი უმშვენიერესი დარბაზია, რომელიც მე მინახავს ჩემი ცხოვრების განმავლობაში. ...როგორც არქიტექტურის, ისე სხვა მართულობის მხრივ, მადლობა ღმერთს, თბილისის დარბაზს ველარაფერს უსურვებ“. ¹ თეატრი 1874 წელს დაიწვა. მოგვიანებით შენობა უთეატროდ, მხოლოდ ქარვასლად აღადგინეს).

საზაფხულო თეატრი, 1870 წ. – თბილისში, საინჟინრო უწყების ბაღში აიგო ხის თეატრი. თბილისის (ქარვასლის) თეატრის შემდეგ ეს მეორე, საგანგებოდ თეატრისთვის აგებული შენობაა. სკუდიერის თეატრის დაწვის შემდეგ, ძირითადი დატვირთვა საზაფხულო თეატრზე გადმოვიდა. ზამთრისთვისაც რომ გამოსადეგი ყოფილიყო, შენობას რეკონსტრუქცია ჩაუტარეს (1872-1876 წწ. არქიტექტორი ა. ზალცმანი). საზაფხულო თეატრმა 1906 წლამდე იარსება.

სათავადაზნაურო ბანკის თეატრი, 1878 წ. – თეატრად გადაკეთდა გ. არწრუნის ქარვასლის ნაწილი და მასში პირველი კერძო თეატრი გაიხსნა. ეს შენობა შეიძინა სათავადაზნაურო ბანკმა, რის გამოც მას სათავადაზნაურო ბანკის თეატრს, „საბანკო თეატრსაც“ უწოდებდნენ. 1887-1888 წლებში თეატრს რეკონსტრუქცია ჩაუტარდა, გაიზარდა მაყურებელთა დარბაზის მოცულობა (400-დან 700 მაყურებელამდე), შეიცვალა ექსტერიერი. ამპირის სტილში გადაწყვეტილი სათეატრო შენობა 1914 წელს მომხდარი ხანძრის დროს განადგურდა. სათავადაზნაურო ბანკის თეატრის პროექტის ავტორი არქიტექტორი პ. შტერნია.²

ქართული პროფესიული თეატრის დახურვის (1856 წ.) შემდეგ XIX ს. 70-იანი წლების ბოლომდე სათეატრო ცხოვრება საქართველოში მინელბულია, თუმცა საუკუნის მიწურულისკენ ვითარება იცვლება. „არ არის ქალაქი, რომ ვარკვეული თეატრალური ცხოვრება არ იყოს. წარმოდგენები იმართება ზესტაფონის,

¹ Дюма А., Кавказ, Тбилиси, Мэрანი, 1998 г., с.167.

² მანია მ. არქიტექტორი პაულ შტერნი და XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედის თბილისი, ჟურნ. „ძველი ხელოვნება დღეს“, 2017 წ., №8, გვ. 6-7.

ბორჯომის, სიღნაღის, ხონის, სენაკის და სხვა ქალაქებში. ამ ტენდენციაზე ისიც მეტყველებს, რომ XIX ს. 80-იან წლებში თეატრები შენდება ქუთაისში (დაიწვა 1894 წ.), ბათუმში (1884 წელს აივო ხის საოჯახო სათეატრო შენობა; 1888 წელს თეატრი ანანევის სახლში, 600 მაყურებელზე გათვლილი დარბაზით), 90-იან წლებში თეატრი გაიხსნა ოზურგეთში, 1900 წელს – ჭიათურაში. არცერთ ამ ნაგებობას ჩვენამდე არ მოუღწევია“.¹ 1897 წლიდან 1922 წლამდე იარსება ბორჯომის საზაფხულო თეატრმაც (არქიტექტორი პ. შტერნი).

აქტიურად მიმდინარეობს სათეატრო ნაგებობების მშენებლობა თბილისში. XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში დედაქალაქში აგებული თეატრებიდან რამდენიმე დღესაც მოქმედია. თუმცა, ეს უკვე თანამედროვე მოთხოვნებს მორგებული, ახალი ტექნოლოგიებით აღჭურვილი, არაერთგზის რეკონსტრუირებული სათეატრო შენობებია:

კოტე მარჯანიშვილის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრი – ყოფილი კ. ზუბალაშვილის სახ. საქალაქო სახალხო სახლი, 1901-1909 წწ. არქიტექტორი ს. კრიჩინსკი (კონკურსი გამოცხადდა 1901 წელს. I პრემია აშენების ნებართვით, მიეკუთვნა პეტერბურგელი არქიტექტორის ს. კრიჩინსკის პროექტს. მშენებლობა დაიწყო 1902 წელს, თბილისში „კირკის“ და დიდი მთავრის ქუჩების კუთხეში (დღ. მარჯანიშვილის ქ. №8). 1907 წელს თეატრი უკვე დასრულებული იყო და ფუნქციონირებდა, თუმცა ოფიციალურად 1909 წელს გაიხსნა. 630 მაყურებელზე გათვლილი სწორკუთხა ფორმის დარბაზი შედგებოდა პარტერის სართულისა და ერთი იარუსისგან. სახალხო სახლი მოდერნის სტილის არქიტექტურას განასახიერებდა. მისი სასცენო ნაწილი დეკორატორ ანოვაკის მიერ ამავე სტილში იყო გადაწყვეტილი. მართალია, შენობა ბევრჯერ გადაკეთდა (1910 წ., 1930-იანი, 1960-იანი, 2000-იანი წლები), მაგრამ მოდერნის სტილის ნიშნებს ის კვლავაც ინარჩუნებს.).

შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრი – ყოფილი „არტისტული საზოგადოების“ თეატრი, 1898-1901 წწ. არქიტექტორები: ა. შიმკევიჩი, კ. ტატიშჩევი (გოლოვინის, დღ. რუსთაველის გამზ. №17). 810 მაყურებელზე გათვლილი ნალისებური ფორმის სამიარუსიანი დარბაზით და ღრმა სცენა-კოლოფით, ასევე მცირე საკონცერტო დარბაზით. თეატრს არაერთგზის ჩაუტარდა რეკონსტრუქცია. 1949 წელს მომხდარმა ხანძარმა იგი თითქმის სრულად გაანადგურა. ხელუხლებელი დარჩა მხოლოდ კედლები. 1950 წელს განახლებული თეატრი გაიხსნა. სარემონტო სამუშაოები მიმდინარეობდა 1960-იან, 1980-იან წლებშიც და XXI საუკუნის დასაწყისშიც. რუსთაველის თეატრი XIX-XX საუკუნეების მიჯნის სათეატრო არქიტექტურის ტიპური ნიმუშია – ღრმა სცენა-კოლოფით, ევროპული იარუსული ტიპის მაყურებელთა დარბაზით, სფერული გადახურვითა და მდიდრულად მორთული დეკორატიული სამკაულით. გამორჩეულია მისი დარბაზის გაშლილი ნალისებური ფორმა, რომელიც საუკეთესოა ოპტიკური და აკუსტიკური თვალსაზრისით.

ზაქარია ფალაშვილის სახელობის ოპერისა და ბალეტის სახელმწიფო თეატრი – ყოფილი სახაზინო თეატრი, 1880-1896 წწ. არქიტექტორი ვ. შრეტერი (გოლოვინის, დღ. რუსთაველის გამზ. №25. აივო სათეატრო შენობის პროექტისთვის გამოცხადებულ კონკურსში (1876 წ.) გამარჯვებული პროექტის მიხედვით. გაიხსნა 1896 წელს. თეატრი გათვლილი იყო 1272 მაყურებელზე და დიდი თეატრების კატეგორიას განეკუთვნებოდა.

¹ კიკნაძე ვ., ქართული დრამატული თეატრის ისტორია, I ტ., თბილისი. 2001 წ., გვ.653-689, 694.

სექტორული ტიპის მაყურებელთა დარბაზით, ლოჟების სამიარუსიანი სტრუქტურით და, ტრადიციული სფერული გადახურვის ნაცვლად, ბრტყელი ჭერით. 1973 წელს გაჩენილი ხანძრის გამო ოპერის თეატრი თითქმის მთლიანად განადგურდა. გაიხსნა 1977 წელს, რეკონსტრუქციის შემდეგ).¹

ამ ისტორიულ-არქიტექტურულ კონტექსტში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს სოფ. ქვემო მანხაანში 1897-1899 წლებში აგებული და თავდაპირველი სახით შემორჩენილი ერთ-ერთი უძველესი სათეატრო ნაგებობა საქართველოში. ადგილობრივი მოსახლეობის ინიციატივით და დაფინანსებით აგებული ეს ორსართულიანი შენობა დახურული ტიპის სათეატრო ნაგებობაა, პერსპექტიული სცენა-კოლოფით და 250 მაყურებელზე გათვლილი სწორკუთხა იარუსული დარბაზით, შენობის თანადროული ავეჯით, იმდროინდელი სასცენო კონსტრუქციით, ღუმელებით, თეატრალური ფარდებით. ამიტომ, სოფ. ქვემო მანხაანის თეატრის მნიშვნელობა სცილდება მხოლოდ ერთი სოფლის ან კუთხის ისტორიას და XIX საუკუნის საქართველოს კულტურული ცხოვრების კონტექსტში გამორჩეულ ადგილს იმკვიდრებს (სურ. 48).

ერთსა და იმავე პერიოდში, საქართველოს ორ სხვადასხვა კუთხეში, ბორჯომში და სიღნაღთან ახლოს, სოფელ ქვემო მანხაანში, XIX საუკუნის მიწურულს, პროექტდება და შენდება განსხვავებული სახის, მასშტაბის სათეატრო ნაგებობები. სხვადასხვა მათი დამკვეთიც. ერთ შემთხვევაში რუსეთის საიმპერატორო ოჯახი, მეორეში – სოფლის მოსახლეობა – XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიისა და კულტურის თავისებურებათა გააზრებისთვის საგულისხმო კიდევ ერთი საინტერესო პლასტი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბერიძე ვ., თბილისის ხუროთმოძღვრება 1801-1917 წლები, II, თბილისი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1963;
2. გუნია ვ., დიმიტრი ნადირაძე (მანხანელი), „საქართველოს კალენდარი“ 1904, ტფილისი, 1903, გვ. 578-579;
3. დოლიძე ი., სათეატრო არქიტექტურა საქართველოში, თბილისი, „პოლიგრაფი“, 2005;
4. დოლიძე ი., თბილისის ძველი თეატრი, სახელოვნებო მეცნიერებათა ძიებანი, თბილისი, 2009, №3(40), გვ. 109-113;
5. დოლიძე ი., თეატრი-მუზეუმი – სოფელ ქვემო მანხაანის თეატრი, ჟურნალი „ძველი ხელოვნება დღეს“, თბილისი, 2016, №7;
6. დოლიძე ი., სათეატრო არქიტექტურის ერთი ნიმუშის შესახებ, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „მუზეუმი და კულტურის სტრატეგია“ მასალები, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები, კრებული XXVI, ქუთაისი, 2016, გვ. 54-63;
7. ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1914, №№ 4 /35;
8. გაზ. „ივერია“, 1887 წ., №№142/251; 1888 წ., №138; 1889 წ., №№149/269; 1890 წ., № 144/153; 1891 წ., №№148/174; 1892 წ., №№142/170/175/186; 1893 წ., №179; 1894 წ., №№76/154/171/269; 1895 წ., №№55/89/123/143/151/166; 1896 წ., №5; 1897 წ., №№ 92/162; 1898 წ., №221; 1899 წ., №№146/154/155/158/162/164/175/176/178/195/222/223; 1900 წ., №186; 1903 წ., №186;
9. კაშაძე შ., თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრი, I, 1851-1921, თბილისი, „ფავორიტი სტილი“, 2015 წ.;

¹ დოლიძე ი., სათეატრო არქიტექტურა საქართველოში, თბილისი, „პოლიგრაფი“, 2005 წ., გვ. 189-192.

10. კაჭარავა ე., ბორჯომი, თბილისი, 2015 წ.;
11. კიკნაძე ვ., ქართული დრამატული თეატრის ისტორია, I ტ., თბილისი. 2001 წ.;
12. გაზ. „ლახვარი“, 1907 წ., №18;
13. ჟურნ. „მათრახი“, 1914 წ., №24;
14. მანია მ., არქიტექტორი პაულ შტერნი და XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედის თბილისი, ჟურნ. „ძველი ხელოვნება დღეს“, №8, 2017 წ., გვ. 3-19;
15. მირიანაშვილი მ., მუშკუდიანი ქ., რუსთაველის თეატრის შენობა, ჟურნ. „ძველის მეგობარი“, 1987 წ., №3, გვ. 65;
16. „სახალხო გაზეთი“, სურათებიანი დამატება, 1910 წ., №19;
17. სოსანიძე-ვაშაკიძე დ., მოგონებები, ბმმ N 6385-3;
18. ხუჯაძე გ., შრომა, განათლება, კულტურა და ჯანმრთელობის დაცვა 1870-1933, 1958 წ., ბმმ საინ. №4582;
19. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1896 წ., №9; 1897 წ., №№ 12/199/352; 1898 წ., №588; 1899 წ., №№880/910 /1911; 1900 წ., №№1221/1338; 1902 წ., №№1871/1885; 1903 წ., №2558; 1904 წ., №2298;
20. გაზეთი „კომუნისტი“, 1922 წ., №165;
21. ხაჩიაშვილი ქ., დიმიტრი მაჩხანელი, ჟურნ. „მნათობი“, 1972 წ., №5, გვ. 157-162;
22. Боржомь. Справочная книжка. Издание Дирекции Боржомских Минеральных Вод. 1903 г.;
23. Владыкин М., Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу, Москва, типография И. Родзевича и В. Исленьева, 1874 г.;
24. Городской народный дом им. К.Я. Зубалова, Тифлиси, Типография К.П. Козловского, 1913 г., с. 11-12;
25. Дюма А., Кавказ, Тбилиси, Мерани, 1998 г., с.167;
26. Dolidze I., The Thesatre and Museum Space: The Village Kvemo Machkaani Theatre – Museum, Proceedings of the ICLM Annual Conference 2015, ICOM, Paris, 2016, pp. 74-89;
27. Джаншиев Гр., Перль Кавказа. Боржомь и его окрестности, Москва, типография А. Мамонтова и К. Леонтьев, 1886 г.;
28. Москвичь Гр., Иллюстрированный практический путеводитель по Кавказу, Одесса, тип. Г. М. Левинсона. Издание четвертое, 1899 г.;
29. Москвичь Гр., Иллюстрированный практический путеводитель по Кавказу, Одесса, тип. Л. Нитче, Издание десятое, 1905 г.;
30. Современный Очерк Хозяйства Въ Боржомскомъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЫСОЧЕСТВА государя великого князя Михаила Николаевича заповедникомъ имении, составилъ Як. Васильевъ, Управляющий Боржомским имениемъ, Тифлиси, 1889 г.

ნაშრომში გამოყენებულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის (სემ), ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის (ბმმ), საქართველოს ეროვნული არქივის (სეა), საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის (სპბ), საქართველოს თეატრის, მუსიკის, კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმის (ხელოვნების სასახლე) ფოტო და გრაფიკული მასალა.

სოფელ ქვემო მაჩხანის თეატრის ფოტოები გადაღებულია 2015-2018 წლებში, ავტორი – ირმა დოლიძე.

შემოკლებები:

1. სემ/ბმ – საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმი;
2. ბმმ – ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი;
3. ხს – ხელოვნების სასახლე (საქართველოს თეატრის, მუსიკის, კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმი).

FROM THE HISTORY OF THEATRE ARCHITECTURE OF THE XIX C.

/Borjomi Summer Theatre, Kvemo Machkhaani Village Theatre/

In the history of theatre and, in general, in the history of Georgian art, theatre architecture is one of the important, underexplored, and, at the same time, the subject of complex research. Among few studies, existing in Georgian scientific literature in this direction, major place is given to Tbilisi Theatres. It has its logical background. The first theatrical structures of European type appeared in Georgia exactly in Tbilisi, since the middle of the XIX c. Together with the theaters, originally designed and constructed as theatre buildings (the so-called Caravanserai Theatre of Tbilisi, 1847 – 1851, architect – G. Scudieri, Summer Theatre, 1870 / 1872 – 1876 – architect – A. Saltzman, K. Zubalashvili City People’s House, 1901 – 1909, architect – S. Krichinsky, Theatre of the “Artistis’ Society”, 1898 – 1901, architects – A. Shimkevich, K. Tatischev, Treasury Theatre, 1880 – 1896, architect – V. Schreter) there are buildings, reconstructed as theatrical spaces (The Manege Theatre, 1845, architect – I. Ivanov, Theatre of Lang Bank of Nobility, 1878 / 1887 – 1888 – architect – P. Stern). According to architectural structure, these buildings are theatrical structures of closed type with prospective stage-box and tiered hall (this composition of theatre architecture, created in Europe remains unchanged to nowadays). Its formation proceeded during the XIX c. and completed in the beginning of the last century.

The role of Tbilisi, as the capital city, in the history of theatre architecture, is remarkable; yet, it is only one constituent part of general mosaic of extremely remarkable and interesting picture, created by theatrical structures, still preserved in provinces of Georgia, which have not been studied yet. Graphical, photo, documentary materials, preserved in archives, museum funds and depositories, reflecting still existing, as well as non-existing examples of theatrical architecture, also are the subject of research.

In the paper “From the History of Theatre Architecture of the XIX c. in Georgia”, two such examples of theatrical architecture are considered: Borjomi Summer Theatre, designed by architect Paul Stern in 1895 on the order of Mikhail (the son of Nicholas) Romanov and we know only based on archive materials (the Theatre was destroyed by the flooding of the 1922) and Kvemo Machkhaani Village Theatre (1897), which still exists and represents one of the oldest theatrical buildings in Georgia.

Borjomi Summer Theatre

Engineering design of Borjomi Summer Theatre, signed by architect Paul Stern and dated by the year 1895 is preserved in the Depository of Drawings and Measurements of Architectural Monuments of Old Georgian Art of Sh. Amiranashvili State Museum of Art of the National Museum of Georgia. The design was received by the Museum from Georgian Resort Division on October 31, 1950 (Act #30. Registered in #1 Inventory Log of Art Museum “Metekhi”). Brown case-folder for drawings with printed golden

inscription: `ПРОЕКТЪ ЛЕТНЕГО ТЕАТРА В ИМЕНИИ ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЫСОЧЕСТВА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ МИХАИЛА НИКОЛАЕВИЧА `БОРЖОМЪ~ (“Design of Summer Theatre in the Estate of his Imperial Majesty Great Prince Michael the son of Nicholas “Borjomi”) belongs to the same period. In the bottom right corner – `В. ФОРКАТТИ~ (V. Forkatti).

There are seven drawings and sketches in the folder, made on paper by pencil, water paints, Indian ink, pen. 1) Master Plan (*Генеральный планъ~*); 2) parterre plan (*Партеръ~*); 3) box and gallery plan (*Ложии и галерея~*); 4) longitudinal section (*Продольный разрез~*); 5) main façade (*Главный фасадъ~*); 6 and 7 -sketches, depicting the theatre facades. Unlike others, they bear the architect’s signature and date - *Архитектор П. Штернь 23 Авг. 1895 г.~* (*Architect P. Stern. Aug. 23 1895*); decree on approval of construction with indication of location is attached to sketches 6 and 7. *На возведении по означенному плану постройки театра въ И. Боржоми в доль реки Куры, близ Олгинского моста съ соизволения Его Императорского высочества Михаила Николаевича – утверждено 28 ноября 1895 года. Управляющий Двором Генерал-Майор Озеровъ~* (*With the permit of His Imperial Majesty Michael the son of Nicholas, I hereby approve construction of the theatre building according to the presented plan, in Borjomi estate, along Mtkvari river, near Olga bridge. November 28, 1895. Palace Manager, General-Major Ozerov*”).

Thus, there are two plans of Borjomi Theatre in V. Forkatti’s album.

The first plan consists of five drawings (## 1, 2, 3, 4, 5); their sizes are similar; the second – consists of two sketches (## 6, 7). The date, in the first case, in August 1895, in the second – November 28, 1895.

The first theatre is a wooden one – with Russian-style façade, the second (stone) – with classical renaissance motives, with wooden elements.

According to the first plan, it belongs to the category of small theatres with rectangular tiered audience hall, accommodating 460 spectators, and according to the second plan includes theatrical hall of semi-circular or horseshoe-shaped form.

The first plan is signed by the architect – Paul Stern, whereas the second one is approved with permission of imperial family member, Great Prince Michael the son of Nicholas.

The location, allocated for construction of the first theatre is not seen in the plan, whereas the second shall be built “*in Borjomi Estate, along Mtkvari River, near Olga Bridge*”.

Borjomi Theatre has never been the subject of research so far, and Stern’s plan of Borjomi Summer Theatre is published for the first time too.

Photo and documentary materials, depicting Borjomi of the XIX c., preserved in archives and museums, give quite detailed idea about history, built-up, architecture, life in Borjomi. And the information about the theatre is so scarce that even a photo, depicting the theatre building could not be found so far; thus, the significance of Borjomi Summer Theatre, preserved in Sh. Amiranashvili Museum of Art of the National Museum of Georgia is immense.

Alongside with the engineering design, the plans of Mineral Water Park, where the theatre building is mapped, preserved in Borjomi Museum of Local History are also reviewed in the article. On the basis of correlation of these materials, location of Borjomi Summer Theatre can be identified and its architectural appearance can be reconstructed.

In parallel with graphical materials, the identified archive and documentary materials, related to Borjomi Theatre, is presented and analyzed based on chronological principle; among them there are Borjomi guides, periodicals, official documentation, memories of contemporaries of the end of the XIX c. and beginning of the XX c.

The Summer Theatre in Borjomi, based on Stern's plan, was built near the entrance to Borjomi Mineral Water Park in 1897. The wooden theatre building was destroyed by the flooding of the 1922, and the theatre was not reconstructed in the park.

The Summer Theatre, build according to Stern's plan in Mineral Water Park is, actually, the only theatrical building in Borjomi; its short, but interesting - still subject to research – history counts only the quarter of the century. Borjomi Theatre appears on the map of theatrical buildings, and, consequently, in the history of theatrical architecture of Georgia, for the first time.

Kvemo Machkhaani Village Theatre

The two-storied, closed-type theatrical building with prospective stage-box and rectangular tiered hall with 250 places, heaters, scenic structures of implements of that time, built in 1897 - 1899 in Kakheti, Kvemo Machkhaani Village, on the initiative of and funded by local community, is preserved in almost unchanged, original form. The theatrical structure has the status of the immovable monument of cultural heritage.

In 2018, the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia prepared the project of reconstruction- rehabilitation of Kvemo Machkhaani Village Theatre (NNLP “Engineering Idea”). The next stage is implementation of restoration works and returning of its function to the Theatre. The present art history study is the constituent part of reconstruction- rehabilitation project of Kvemo Machkhaani Village Theatre.

The notes about staging performances in Kvemo Machkhaani village appear since 1887 (newspaper “Iveria”, 1887, # 143). By that time, due to absence of theatre, performances were arranged in the school building, for charity purposes and the collected funds were sent to support the “Society for Spreading of Literacy”. Such performances were also attended by the spectators from nearby villages. The performances were also staged for establishment of library. In parallel, the issue of construction of theatrical building becomes increasingly actual, the whole village unifies around this idea. Its location, specificity is identified – the theatre shall be built in the village center, next to the church, it shall be wooden. The library (book depository) will also move to the treater building and performances, lectures, concerts will be held every Sunday.

Nikoloz (Kola) Eristavi (1965 – 1933), the last heir of Ksani Eristavi's clan and famous declaimer, made special contribution to the construction of Kvemo Machkhaani Theatre. The same applies to the writer and publicist **Dimitri Nadiradze, same Dimitri Machkhaneli (1963 – 1903)**, who was one of the leaders and initiators of this arrangement.

The printed media of that time shows great interest towards the performances, staged by stage-lovers in Kvemo Machkhaani Village. Construction of theatre is also in the scope of attention. In 1892, the fund of theatrical hall is already established. Performances for charity purposes continue to be staged for “Theatrical Fund” in the years that followed.

Performance is announced in the newly constructed building of Kvemo Machkhaani on May 17, 1897. Newspaper “Iveria” of May 14, 1897 (# 92) informs us: **“Kvemo Machkhaani Village: Performance will be staged on 17, this month, in the newly built-equipped theatre.** Mr. D. Atskureli is invited from Telavi.”

The Theatre does not have permanent theatre company. Performances are held with participation of stage-lovers and invited (Telavi, Tbilisi) actors, and resonate widely. Performances are attended by a lot of people and the Theatre is always full of spectators.

* * *

The theatre, built in 90-ies of the XIX c., stands in the village center. Presently, it is an altered architectural structure, Village school is integrated with the theatre building; it is attached to the rare of the theatre, in the east side (assumedly, not long after the theatre was built); besides, the school occupies the north (around the spectator’s hall) and west spaces of the theatre. Due to different stylistic solution, the exterior of the theatre has eclectic nature. The main, west façade offers classical solution, and the eastern (the school, attached later) – typical solution of traditional dwelling (brick and wood) with balcony.

The Theatre of Kvemo Machkhaani Village is a monumental, two-storied building with the plan, prolonged from the west to the east, the rectangular plan of which includes one-tiered hall of spectators, stage box, north and west spaces on the second floor and galleries. The interior includes foyer with rooms, located on both sides, theatrical hall, stage with backstage (only in one side, in the north) and orchestra pit. On the level of the second floor, there is prolonged oval tier, with chairs around it. The interior of the theatre is equipped with heaters, built in the walls, which, in addition to the spectators’ hall, open to adjacent spaces and heat the whole building. Modernist-style wooden chairs, existing in the interior, are of the same time as the building itself. They survived in almost undamaged state. The balcony chairs are altered and increased in number.

The ceiling of the auditorium is altered. Assumedly the present appearance was given to it in 1990-ies (wooden cover is covered with brown stamped plastic panels). Smooth and simple concaved cornice finished the walls of the spectators’ hall and moves to ceiling, which was painted initially.

The length of the theatre stage is almost half of the spectators’ hall. Old wooden structures with metal grips, which are still usable, intended for change of decorations, are preserved in the stage box.

The information on existence of rotating stage in Kvemo Machkhaani Village Theatre is only oral (as well as the information about moving it later to Tbilisi, Marjanishvili Theatre). The Leader of Kvemo Machkhaani Club in 1960-ies, Gogi Mosulishvili, confirms the existence of rotating stage in the Theatre. Presently, the floor of the stage is changed, and the structures under it are of later period. There are no traces of it presently. It was an important technological innovation for that time; besides, it allowed fast change of decorations without breaks and reduction of entractes.

Rotating stage was invented by theatrical mechanical engineer Carl Lautenschlager and was first used in Residenz Theatre in Munich. In Russia, rotating stage, in addition

to Maly Theatre, was is Artistic Theatre. As soon as in two years is was arranges in Tbilisi, “Artistic Society”, i.e. Rustaveli Theatre (1898 – 1901). If Kvemo Machkhaani Village Theatre, built in the same period, also had rotating stage (of much smaller dimensions) (otherwise it is difficult to explain the information about existence of such stage, preserved in the memory), it stands by the side of one of the best theatres of the capital city and, in the wider, context, it is among very few theatres throughout Europe, where newest technologies are used.

Presently, two curtains, painted in the XX c., decorate Kvemo Machkhaani Village Theatre; one – with the image of Lenin, standing in ZAHES, which covers the stage arc and the other – with painted image of forest (in the depth of the stage). They are not on the same period as the theatre building.

In regard to the Theatre curtain, we can obtain interesting information in the newspaper “Iveria” of the 1899 (# 154). It retells about photographer Vasil Roinashvili, who visited Kvemo Machkhaani Village in 1899 to take photos of monuments and not only promised the locals to paint the Theatre curtain, but almost started working on it. It is stressed in the article, that V. Roinashvili “paints beautiful curtain for Machkhaani People’s Theatre free of charge...”.

We come across the detailed description of Kvemo Machkhaani Theatre curtain in 1908 (newspaper “Amirani”, # 18): *“In Kvemo Machkhaani Village, the local stage-lovers performed D. Eristavi’s play “Fatherland”... Imagine my surprise, when I entered the hall: first, my attention was caught by the curtain of the Theatre. Georgian woman, with a torch in her hand, illuminating the surroundings, is painted on the curtain. Caucasian mountains can be seen far away. Beneath the mountains, there is big forest and Alazani – next to the forest; and in the front, Queen Tamar’s castle is erected.”* Whether this curtain was painted by V. Roinashvili or not – we can only make assumptions, as the curtain has not survived to nowadays.

Famous artists – V. Abashidze, Nato Gabunia, etc. performed on Kvemo Machkhaani stage; and in 1920, directorial debut (A. Sumbatashvili’s “The Betrayal”) of the famous stage director of the XX c., one of the founders of modern Georgian theatre, S. Akhmeteli – still the student of Petersburg Faculty of Law by that time – took place in Kvemo Machkhaani Theatre.

The significance of this one of the oldest theatrical buildings, built in Kvemo Machkhaani Village in 1897 – 1899, preserved in its original form, goes beyond the history of only one village or region and occupies remarkable place in the context of cultural life of Georgia of the XIX c.

Thus, in the same period, in two different regions of Georgia – Borjomi and Kvemo Machkhaani Village, located near Signagi, theatrical structures of different type and dimensions were being designed and constructed at the end of the XIX c. Their clients are different too. In one case – Russian Emperor’s family, in the other – village community; one more interesting layer, important for understanding of the peculiarities of Georgian history and culture of the XIX c.

AUS DER GESCHICHTE DER THEATER-ARCHITEKTUR DES 19. JH.-S
/Das Sommer-Theater von Borjomi, das Theater des Dorfes Kvemo- Matchkhaani/

Zusammenfassung

In der Geschichte des Theaters und generell in der georgischen Kunstgeschichte stellt die Theater-Architektur einen wichtigen, wenig erforschten, dabei aber einen komplexen Forschungsgegenstand dar. In den wenigen georgischen wissenschaftlichen Beiträgen dieser Fachrichtung wird die größte Aufmerksamkeit den Theatern der Hauptstadt Tbilisi gewidmet. Es ist auch logisch. Die ersten Theatergebäude europäischen Typs werden in Georgien ab Mitte des 19. Jh.-s in Tbilisi gebaut. Mit den ersten Bauentwürfen und erbauten Theatern (das Theater von Tbilisi, das so genannte Karawanserei-Theater, 1847-1851, Architekt – G. Scudieri, das Sommertheater, 1870/1872-1976 – Architekt – A. Salzmann, das Städtische Volkstheater von K. Subalashvili, 1901-1909, Architekt – S. Krichynski, das Theater der „Künstler-Gesellschaft“, 1898-1901, Architekten – A. Shymkiewich, K. Tatishchev, das Staatliche Operntheater, 1880-1896, Architekt – V. Schröter) trifft man auch die Gebäude, die zu Theaterräumen umgebaut wurden (Das Theater der Reiterschule, 1845, Architekt – I. Ivanov, das Theater der Adelsbank, 1878/1887-1888, Architekt – P. Stern). Nach der architektonischen Struktur stellen diese Bauten Theater-Gebäude geschlossenen Typs dar – mit der Bühnen-Schachtel und dem Zuschauersaal mit Balkonen (diese in Europa gegründete Komposition der Theatergebäude ist bis heute unveränderlich). Ihre Formierung erfolgte im Laufe des 19. Jh.-s und endete zu Beginn des 20. Jh.-s.

Die Rolle von Tbilisi als einer Hauptstadt in der Geschichte der Theaterkunst sowie in der Geschichte der Theater-Architektur ist enorm. Aber diese Stadt bildet nur einen Baustein jener Mosaik, deren bedeutendes und vielfältiges Bild die bis heute in den georgischen Provinzen erhalten gebliebenen und bis jetzt unerforschte Theater-Gebäude darstellen. Der Gegenstand unserer Forschung sind die Dokumente, Belege, Bilder, Entwürfe, Fotos dieser Architekturbauten (sowohl der heute existierenden, als auch verschwundenen Theater-Bauten), die in den Archiven, Museen-Fonds bzw. Museen-Depots aufbewahrt sind.

Im Artikel „Aus der Geschichte der Theater-Architektur des 19. Jh.-s“ werden zwei solche Exponate untersucht: das Sommer-Theater von Borjomi (der Grundriss / Entwurf wurde vom Architekten P. Stern nach dem Auftrag des Großfürsten Mikhail Romanov angefertigt; das Gebäude wurde 1922 von einer Überschwemmung vernichtet, deswegen können wir es nur mittels Archivmaterialien kennenlernen) und das Theater des Dorfes Kvemo-Machkhaani (erbaut im Jahre 1897), das bis heute erhalten geblieben ist und zu einem der ältesten Theater-Gebäuden in Georgien zählt.

Das Sommer-Theater von Borjomi

Im Fonds Sh. Amiramnashvili-Kunstmuseums des Nationamuseums Georgiens ist in der Abteilung für Zeichnungen und Messungen der altgeorgischen Architekturdenkmäler der Grundriss des Sommer-Theater von Borjomi aufbewahrt. Dieser Grundriss ist vom Architekten Paul Stern unterzeichnet und datiert mit dem Jahr 1895. Das Dokument des Grundrisses gelangte ins Museum am 31. Oktober 1950 (Akte #30. Verzeichnet im Inventarbuch des Museums "Metekhi" #1). Aus der gleichen Zeit stammt auch die braune Papier-Cover-Mappe, auf dem in goldenen Lettern in russischer Sprache getippt steht: „*Der Entwurf des Sommer-Theaters auf dem Landgut "Borjomi" seiner königlichen Hoheit, des Großfürsten Mikhail Nikolajevich*“. Im unteren rechten Winkel steht die Unterschrift – V. Forcatti. Die Mappe enthält 7 Zeichnungen und einen Entwurf mit Bleistift, Aquarelle, Tusche und Feder auf dem Papier. 1) der Generalplan (gemeint ist Lageplan); 2) Plan des Parketts; 3) Plan der Logen und Galerien/Foyers; 4) Längsschnitt; 5) Hauptpassade; Pläne 6 und 7 sind die Entwürfe der Theaterfassaden. Im Unterschied zu den anderen Dokumenten, auf denen das Datum und die Unterschrift des Architekten stehen – „Architekt P. Stern, 23. August 1895“ – enthalten die Pläne 6 und 7 Entwürfe mit der Beilage der Bestätigungsresolution, auf der auch der Bauort verzeichnet ist. „Auf Erlass seiner königlichen Hoheit, des Großfürsten Mikhail Nikolajevich soll nach dem vorliegenden Plan der Bau des Theaters erfolgen längs des Flusses Kura/Mtkvari, in der Nähe der Olga-Brücke; der Bau wird genehmigt und bestätigt am 28. November 1895. Der Verwalter des Palais – der General-Major Oserov.“ Demnach, befinden sich im Album von V. Forcatti zwei Projekte/Entwürfe des Borjomi-Theaters. Das erste Projekt besteht aus 5 Zeichnungen (#1,2,3,4,5), deren Maße gleich sind; das zweite Projekt besteht aus zwei Skizzen (#6,7). Das erste Projekt ist datiert mit August 1895, das zweite – mit dem 28. November 1895.

Das erste Theater ist aus Holz gebaut – mit einer Fassade im russischen Stil, das zweite Theater ist ein Steinbau, mit klassischen Motiven der Renaissance und Holzelementen.

Entsprechend dem ersten Plan, gehörte das Theatergebäude mit einem rechteckigen, mit Balkonen versehenem Zuschauersaal (460 Sitzplätze), zum Typ der kleinen Theater an. Entsprechend dem zweiten Plan – besaß das Gebäude einen halbkreisförmigen bzw. ovalen Zuschauersaal.

Wenn das erste Projekt vom Architekten Paul Stern unterzeichnet ist, so ist das zweite Projekt vom Mitglied der Zarenfamilie, dem Großfürsten Mikhail Romanov bewilligt und amtlich genehmigt.

Der Bauort des ersten Theaters ist aus dem Projekt nicht ersichtlich, der Bauort des zweiten Theaters jedoch genau beschrieben – das Theater „soll nach dem vorliegenden Plan der Bau des Theaters erfolgen längs des Flusses Kura/Mtkvari, in der Nähe der Olga-Brücke.“

Das Theater von Borjomi ist bis jetzt noch nie erforscht worden, ebenfalls wird das Projekt des Borjomi-Theaters von P. Stern zum ersten Mal veröffentlicht. In Archiven und Museen aufbewahrte Dokumente liefern uns eine ziemlich ausführliche Information über die Geschichte von Borjomi, über seine Bebauung, Architektur, das damalige Alltagsleben.

Die Information über das Theater jedoch ist ziemlich knapp, sodass bis jetzt kein einziges Foto des Gebäudes ausfindig geworden ist. Aus diesem Grunde ist der Wert des Sommer-Theater-Projektes, das im Sh. Amiranashvili-Kunstmuseum des Nationalmuseums Georgiens aufbewahrt wird, enorm.

Außer dem Projekt werden im Artikel auch die Baupläne des Parks mit den Mineralwasserquellen untersucht, die im Landeskunde-Museum von Borjomi aufbewahrt sind. Auf diesen Plänen ist auch das Theatergebäude zu sehen. Auf der Grundlage des Vergleichs dieser Unterlagen wird auch ermöglicht, den Bauort des Sommer-Theaters festzulegen, sowie die Rekonstruktion seiner ursprünglichen Gestalt.

Parallel zu den anschaulich-grafischen Unterlagen, wird im Artikel das herausgefundene Material über das Borjomi-Sommer-Theater nach dem chronologischen Prinzip geordnet und untersucht. Darunter auch die damaligen (Ende des 19. Und Anfang des 20. Jh.-s) Borjomi-Reiseführer, Presse, offizielle Dokumentation, Erinnerungen der Zeitgenossen.

Das Sommer-Theater-Gebäude nach dem Projekt des Architekten P. Stern wurde am Eingang des Kurparks im Jahre 1897 gebaut. Das hölzerne Theatergebäude wurde 1922 von einer Wasserüberschwemmung völlig vernichtet. Danach hat man das Theater im Park nicht mehr wiederhergestellt.

Das nach dem Projekt von P. Stern errichtete Sommer-Theater im Kurpark ist das einzige Theater-Gebäude in Borjomi. Seine kurze, aber interessante Geschichte zählt ca. 25 Jahre, die noch erforscht werden sollte. Das Theater von Borjomi erscheint das erste Mal auf der Theaterlandschaftskarte, demnach also in der Geschichte der Theaterarchitektur Georgiens.

Das Theater des Dorfes Kvemo-Machkhaani

Im Dorf Kvemo-Machkhaani, in Kachetien, ist das in den Jahren 1897-1899 erbaute Theatergebäude fast gänzlich in seiner ursprünglichen Gestalt erhalten geblieben. Es ist ein zweistöckiges Theater-Gebäude geschlossenen Typs, mit einer Bühnenschachtel und einem rechteckigen, mit Balkonen, Öfen, mit einer für damalige Zeiten modernen Bühnen-Konstruktion und Inventar versehenem Zuschauerraum (250 Sitzplätze). Das Theater wurde auf Kosten der Bevölkerung errichtet. Dem Theatergebäude wurde der Status des materiellen Denkmals des Kulturerbes verliehen.

Im Jahr 2018 hat die Nationale Agentur für die Erhaltung des Kulturerbes Georgiens das Projekt des Wiederaufbaus - der Rehabilitierung des Dorf-Theaters Kvemo-Machkhaani (NPO „Engineering Idea“) ausgearbeitet. Die nächste Phase ist die Durchführung von Restaurierungsarbeiten und die Rückgabe der Funktion an das Theater. Das vorliegende kunsthistorische Studium ist Bestandteil des Rekonstruktions- und Rehabilitationsprojekts des Dorf-Theaters von Kvemo-Machkhaani.

Die Meldungen über die Aufführungen im Dorf Kvemo-Machkhaani erscheinen seit 1887 (Zeitung „Iveria“, 1887, № 143). Zu diesem Zeitpunkt, da es kein Theater gab, wurden im Schulgebäude Aufführungen zu wohltätigen Zwecken veranstaltet und die gesammelten

Mittel zur Unterstützung der „Gesellschaft zur Verbreitung der Lese- und Schreibkunde unter den Georgiern“ übergeben. Solche Aufführungen wurden von den Zuschauern aus den umliegenden Dörfern besucht. Die Aufführungen wurden auch zum Zweck der Einrichtung der Dorf-Bibliothek veranstaltet. Parallel dazu wird die Frage des Baus eines Theatergebäudes immer aktueller, das ganze Dorf vereint sich um diese Idee. Die Lage, die Besonderheit des Dorfes wird berücksichtigt - das Theater soll im Dorfzentrum gebaut werden, neben der Kirche, es soll aus Holz sein. Die Bibliothek wird auch in das Gebäude des Theaters umziehen und die Aufführungen, Vorträge und Konzerte sollen jeden Sonntag stattfinden.

Nikoloz (Kola) Eristavi (1965 - 1933), der letzte Nachkomme des Adelsgeschlechts der Erstavi von Ksani, der zugleich als ein bekannter Rezitator galt, leistete einen besonderen Beitrag im Bau des Theaters von Kvemo-Machkhaani. Der Schriftsteller und Publizist Dimitri Nadiradze, auch unter dem Namen Dimitri Machkhaneli (1963 - 1903) bekannt, hatte ebenfalls einen großen Beitrag geleistet zum Errichten des Theaters in Kvemo-Machkhaani. Er war einer der Anführer dieses Vorhabens.

Die damalige Presse zeigt großes Interesse für die von den Dorf-Amateuren veranstalteten Aufführungen. Auch der Bau des Theaters bleibt im Mittelpunkt der Tagesblätter. Bereits 1892 werden Geldmittel für den Bau der Theaterhalle gesammelt und ein Theater-Fundus gestiftet. In den Folgejahren werden die Wohltätigkeits-Aufführungen für den „Theaterfundus“ fortgesetzt.

Am 17. Mai 1897 wird in dem neuerbauten Theatergebäude schon eine Vorstellung angekündigt. Die Zeitung „Iveria“ vom 14. Mai 1897 (№ 92) berichtet darüber: „Das Dorf von Kvemo-Machkhaani: Die Aufführung findet am 17. Januar im neu errichteten Theater statt. Herr D. Atskureli ist aus Telavi eingeladen.“

Das Theater hat keine beständige Theatergruppe. An den Vorstellungen nehmen Amateure und aus Telavu und Tiflis eingeladene Schauspieler teil. All das findet breite Resonanz in der Öffentlichkeit. Die Vorstellungen werden von vielen Menschen besucht und das Theater ist immer voll.

* * *

Das Theater, das in den 90-er Jahren des 19. Jh.-s erbaut wurde, steht im Dorfzentrum. Heute ist seine architektonische Struktur verändert. Die Dorfschule ist in das Theatergebäude integriert; sie wurde hinter dem Theatergebäude gebaut, auf der Ostseite (vermutlich etwas später nach dem Bau des Theaters); Außerdem nimmt die Schule den nördlichen und westlichen Raum des Zuschauersaals des Theatergebäudes in Anspruch. Aufgrund unterschiedlicher stilistischer Gestaltung trägt das Äußere des Theaters einen eklektischen Charakter. Die westliche Hauptfassade ist im klassischen Baustil gestaltet, und die östliche Fassade (mit der später hinzu gebauten Schule) – ist im Stil einer typisch traditionellen Behausung (aus Ziegel und Holz) mit Balkonen gebaut.

Das Theater von Kvemo-Machkhaani ist ein monumentales, zweistöckiges Gebäude mit dem von Westen nach Osten verlängerten Grundriss, in dessen rechteckigem Abriss eine einstufige Zuschauerhalle, eine Bühnenbox, Nord- und Westräume im zweiten Stock

und Galerien vorgesehen sind. Das Innere umfasst ein Foyer mit beidseitig angeordneten Räumen, einen Theatersaal, eine Bühne mit Kulissen (nur auf einer, nördlichen Seite) und einen Orchestergraben. Auf der Ebene des zweiten Stockwerks befindet sich eine verlängerte ovale Ebene mit kreisförmig stehenden Stühlen. Der Innenraum des Theaters ist mit eingebauten Wand-Heizkörpern ausgestattet, die sich neben dem Zuschauerraum auch zu angrenzenden Räumen öffnen und das gesamte Gebäude beheizen. Moderne Holzstühle, die im Inneren vorhanden sind, stammen aus der gleichen Zeit wie das Gebäude selbst. Sie sind in fast unbeschädigtem Zustand erhalten geblieben. Die Balkonstühle wurden umgebaut und in der Anzahl erhöht.

Die Decke des Auditoriums wurde verändert. Vermutlich wurde ihr die heutige Gestalt in den 1990-er Jahren gegeben (Holzabdeckung ist mit braunen Kunststoffplatten belegt). Glattes und einfach gewölbtes Gesimse vervollständigt die Wände des Zuschauerraums und der Decke, die früher bemalt war.

Die Länge der Theaterbühne beträgt fast die Hälfte des Zuschauerraums. In der Bühnenschachtel werden alte Holzkonstruktionen mit Metallgriffen, die noch verwendbar sind und zum Dekorationswechsel bestimmt sind, aufgehoben.

Die Information über die Existenz einer Dreh-Bühne im Dorf-Theater von Kvemo Machkhaani ist nur mündlich überliefert (ebenso wie die Information über ihre spätere Verlegung nach Tiflis, in das Marjanishvili-Theater). Die Existenz einer Dreh-Bühne wird von Gogi Mosulishvili – dem Leiter des Kvemo Machkhaani Clubs in den 1960-er Jahren, bestätigt. Derzeit wird der Boden der Bühne verändert, die darunterliegenden Strukturen stammen jedoch aus späteren Zeit. Es gibt derzeit keine Spuren davon. Es war eine wichtige technologische Innovation für diese Zeit; außerdem ermöglichte es einen schnellen unentwegten Dekorationswechsel und die Reduzierung der Pausenlänge.

Die Dreh-Bühne wurde vom Theatermechaniker Carl Lautenschlager erfunden und 1896 erstmals im Residenztheater München eingesetzt. In Russland gab es eine Dreh-Bühne außer dem Maly Theater auch im Künstlerischen Theater. Schon in zwei Jahren wurde in Tiflis die „Künstlerische Gesellschaft“, d.h. das Rustaveli-Theater (1898 - 1901) gegründet. Dadurch, dass das Dorf-Theater von Kvemo Machkhaani, das in der gleichen Zeit gebaut wurde, auch eine Dreh-Bühne, jedoch kleineren Maßes, besaß, (andernfalls wäre es schwierig, die Information über die Existenz einer solchen Bühne zu erklären, die im Gedächtnis erhalten geblieben ist), steht es an der Seite eines der besten Theater der Hauptstadt, und im weiteren Sinne gehört es zu den wenigen Theatern in ganz Europa, in dem die neuesten Technologien verwendet werden.

Heutzutage verfügt das Theater von Kvemo Machkhaani über zwei Vorhänge, die im 20. Jh. bemalt wurden; der eine - mit dem Bildnis von Lenindenkmal, das in der Siedlung von Zahes steht. Dieser Vorhang bedeckt den Bühnenbogen, und der andere - mit einem Bild des Waldes (in der Tiefe der Bühne). Beide Vorhänge stammen nicht aus der Bauzeit des Theatergebäudes.

Bezüglich des Theatervorhangs finden wir in der Zeitung „Iveria“ des Jahres 1899 (№ 154) interessante Informationen. Der Zeitungsartikel berichtet vom Fotografen Vasil Roinashvili, der 1899 das Dorf Kvemo Machkhaani besuchte, um Fotos von Denkmälern zu machen, und die einheimische Bevölkerung versicherte, dass er bereits begonnen hatte,

an dem Theatervorhang zu arbeiten. Im Artikel wird betont, dass V. Roinashvili „schöne Vorhänge für das Volkstheater von Machkhaani kostenlos malt...“.

Wir stoßen auf die detaillierte Beschreibung des Vorhangs des Theaters von Kvemo Machkhaani aus dem Jahr 1908 (Zeitung „Amirani“, № 18): „Im Dorf Kvemo Machkhaani haben die örtlichen Bühnenamateure D. Eristavis Stück „Vaterland“ aufgeführt ... Stellen Sie sich meine Überraschung vor, als ich den Saal betrat: Zuerst wurde meine Aufmerksamkeit durch den Vorhang des Theaters erregt. Auf dem Vorhang ist eine georgische Frau dargestellt - mit einer Fackel in der Hand, die die Umgebung beleuchtet. Etwas weiter entfernt sind die kaukasischen Berge zu sehen. Unter den Bergen – ein großer Wald und daneben der Fluss Alazani; im Vordergrund steht das Schloss der Königin Tamar“. Ob dieser Vorhang von V. Roinashvili gemalt wurde oder nicht - können wir nur vermuten, da der Vorhang nicht erhalten geblieben ist.

Berühmte Künstler - V. Abashidze, Nato Gabunia usw. - traten auf der Bühne des Theaters von Kvemo Machkhaani auf; und 1920 fand im Theater von Kvemo Machkhaani das Regiedebüt (A. Sumbatashvili's „Der Verrat“) des berühmten Regisseurs des 20. Jh.-s statt, einem der Begründer des zeitgenössischen georgischen Theaters, S. Akhmeteli - damals noch Student der Juristischen Fakultät von Petersburg.

Die Bedeutung dieses eines der ältesten Theatergebäude, das in den Jahren 1897 - 1899 im Dorf Kvemo Machkhaani erbaut und in seiner ursprünglichen Form erhalten wurde, geht über die Geschichte nur eines Dorfes oder einer Region hinaus und nimmt einen bemerkenswerten Platz im Kontext des kulturellen Lebens Georgiens des 19. Jh.-s ein.

So wurden ende des 19. Jh.-s in zwei verschiedenen Regionen Georgiens – in Borjomi und im Dorf Kvemo Machkhaani, nicht weit von Signagi, Kachetien, Theatergebäude unterschiedlicher Art und Größe entworfen und gebaut. Auch ihre Auftraggeber waren unterschiedlich. Im ersten Fall - die russische Zarenfamilie, im anderen Fall – die Dorfgemeinschaft; noch ein interessanter Punkt, der für das Begreifen der Besonderheiten der Geschichte und Kultur Georgiens des 19. Jahrhunderts wichtig ist.